

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN *et-TEFSİRÜ'L-KEBİR* ADLI
ESERİNDE YER ALAN HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ
HİRİSTİYANLARIYLA İLGİLİ BİLGİLERİN TESPİT VE
ANALİZİ

Halil AKINCIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Esra ATMACA

HAZİRAN - 2024

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN *et-TEFSİRÜ'L-KEBİR* ADLI
ESERİNDE YER ALAN HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ
HİRİSTİYANLARIYLA İLGİLİ BİLGİLERİN TESPİT VE
ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil AKINCIOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

“Bu tez 26/06/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL	Başarılı
Doç. Dr. Serdar ÖZDEMİR	Başarılı
Doç. Dr. Esra ATMACA	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları.)

Halil AKINCIOĞLU

26/06/2024

ÖN SÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Kâinatı yaratan ve kâinattaki her şeyi insanın hizmetine sunan Yüce Allah'a hamdüsenâlar, Rabbimizi bize tanıtan, bize yol gösteren Allah'ın sevgili kulu ve resulü Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun.

Tez süreci boyunca her daim yol gösteren ve yardımını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Esra Atmaca'ya, tezim hakkında çok kıymetli değerlendirmeler yaparak çalışmaya önemli katkılar sunan Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel ve Doç. Dr. Serdar Özdemir hocalarıma saygı ve şükranlarımı arz ederim. Bugünlere gelmeme vesile olan merhum anneme, her daim dualarını esirgemeyen babama ve aileme, mânevî destekleriyle her daim yanımda olan arkadaşlarıma ve dostlarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca her zaman bana yardım elini uzatan, sabrıyla ve fedakarlığıyla yanımda destekçim olan değerli eşime, çalışmalarım sebebiyle yeterince vakit ayıramadığım oğlum ve kızıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın hayırlara vesile ve Rabbim katında sadaka-i câriye hükmünde olmasını temenni eder, böyle bir çalışmaya muvaffak kıldığı için Yüce Rabbime sonsuz şükür ve hamd ederim.

Gayret bizden, tevfik Yüce Rabbimizdendir.

Halil AKINCIOĞLU

26/06/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN HAYATI, ESERLERİ VE MUKAYESE EDİLEN KAYNAKLAR İLE MÜELLİFLERİ	5
1.1. Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı, Hocaları, Talebeleri ve Eserleri	5
1.1.1. Hayatı	5
1.1.2. Hocaları	8
1.1.2.1. İkrime b. Abdullah.....	8
1.1.2.2. Muhammed b. Sîrîn.....	8
1.1.2.3. Atıyye el-Avfî.....	9
1.1.2.4. Atâ b. Ebî Rebâh	9
1.1.2.5. Süleymân b. Mihrân	9
1.1.2.6. Süfyân es-Sevrî	9
1.1.3. Talebeleri.....	9
1.1.3.1. Abdullah b. el-Mübârek	10
1.1.3.2. Abdurrahman b. Muhammed	10
1.1.3.3. Süfyân b. Uyeyne	10
1.1.3.4. Abdurrezzâk b. Hemmâm	10
1.1.3.5. Ali b. el-Ca'd.....	10
1.1.4. Eserleri	11
1.1.4.1. <i>et-Tefsîrû'l-Kebîr</i>	11
1.1.4.2. <i>Tefsîrû'l-Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Kur'ân</i>	11
1.1.4.3. <i>el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir</i>	11
1.2. Mukayeseye Esas Alınan İlk Dönem Siyer-Megâzî Müellifleri ve Eserleri	12
1.2.1. Urve b. Zübeyr ve <i>Megâzî Resûlillâh</i>	12
1.2.2. İbn Şihâb ez-Zührî ve <i>el-Megâzî en-Nebeviyye</i>	13
1.2.3. Mûsâ b. Ukbe ve <i>Kitâbü'l-Megâzî</i>	14

1.2.4. İbn İshak ve <i>Megâzî</i>	15
1.2.5. Vâkîdî ve <i>Kitabü'l-Megâzî</i>	15
1.2.6. İbn Hişâm ve <i>es-Sîretü'n-Nebeviyye</i>	16
1.2.7. İbn Sa'd ve <i>Kitabü't-Tabakâti'l-Kebîr</i>	17
2. BÖLÜM: MEKKE DÖNEMİNDE HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER.....	19
2.1. Mekke'de Hıristiyanlık.....	19
2.2. Mekke'de Hz. Peygamber'i Ziyaret Eden Hıristiyan Heyet.....	21
2.3. Bizans ile Sâsânîler Arasında Yaşanan Gelişmelerin Takip Edilmesi	25
2.3.1. Bizanslıların Sâsânîlere Galip Geleceğinin Müjdelenmesi	26
2.3.2. Hz. Ebû Bekir'in Hıristiyanlar Hakkında Müşriklerle Bahse Girmesi	27
2.3.3. Hıristiyanların Galip Gelmesine Sebep Olan Hadise	29
2.3.4. Bizans ve Sâsânîlere Ait Toprakların Fethedileceğinin Bildirilmesi	31
3. BÖLÜM: MEDİNE DÖNEMİNDE HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER.....	36
3.1. Medine Döneminde Hıristiyanlık	36
3.1.1. Necran Hıristiyanları	38
3.1.1.1. Necran Hıristiyanlarının Mezhepleri.....	38
3.1.2. Necran Hıristiyanlarının Hz. Peygamberle Görüşmesi	41
3.1.2.1. Heyet Üyeleri ve Görüşmenin Zamanı.....	41
3.1.2.2. Necran Hıristiyanları ve Hz. Peygamber'in Münâzaraları.....	44
3.1.2.3. Hz. Muhammed'in Lânetleşmeye Kimleri Getireceği	46
3.1.2.4. Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanları İçin Yazdırdığı Belge	49
3.2. Hıristiyan Devletler ve Kabileler Üzerine Seferler	53
3.2.1. Mûte Savaşı.....	54
3.2.2. Tebük Gazvesi.....	58
3.2.2.1. Tebük Gazvesi'ne Teşvik	58
3.2.2.2. Tebük Gazvesi İçin İnfakta Bulunanlar.....	60
3.2.2.3. Tebük Gazvesi'ne Katılmaya Güç Yetiremeyenler	63
3.2.2.4. Tebük Gazvesi'ne Katılmayanlar ve Sayısı	64
3.3. Hıristiyanlarla İlgili Diğer Konular	69
3.3.1. Necran Hıristiyanlarının Ashâb-ı Kehf Hakkındaki İddiaları	69
3.3.2. Ashâbü'l-Uhdûd Kıssası	73
3.3.3. Büdeyl b. Ebû Mâriye'nin İki Hıristiyan'a Vasiyeti	77

4. BÖLÜM: EHL-İ KİTAP KAVRAMI KAPSAMINDA HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER	81
4.1. Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitabı İslâm'a Daveti	81
4.2. Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed'i ve Müslümanları Kendi Dinlerine Daveti	84
4.3. Ehl-i Kitabın Müslümanlar ile Yaptıkları Tartışma	88
4.4. Ehl-i Kitabın Hz. İbrâhim Hakkındaki İddiaları.....	89
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94
EK.	103
ÖZ GEÇMİŞ	114

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
Çev. / çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. / thk	: Tahkik
Ts.	: Tarihsiz

ÖZET

Başlık: Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-Kebîr* Adlı Eserinde Yer Alan Hz. Peygamber Dönemi Hıristiyanlarıyla İlgili Bilgilerin Tespit ve Analizi

Yazar: Halil AKINCIOĞLU

Danışman: Doç. Dr. Esra ATMACA

Kabul Tarihi: 26/06/2024

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 102 (ana kısım) + 11 (ek)

İslâm tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-Kebîr* adlı eseri hem günümüze ulaşması hem de tüm sûreleri kapsayan ilk tefsir olmasından dolayı tefsir ilminin en önemli kaynaklarından biridir. Mukâtil, tefsirciliği ile ön plana çıkmış olsa da *et-Tefsîrû'l-Kebîr* adlı eserinde yer vermiş olduğu Hz. Peygamber'in hayatına ve ashâbına dair rivayetler, Hz. Peygamber döneminde yaşayan diğer topluluklarla olan siyâsî ve sosyal ilişkilerle ilgili aktarmış olduğu bilgiler onu, siyer ve megâzî alanında da önemli bir kaynak haline getirmiştir.

Araştırmamızda Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-Kebîr* adlı eserindeki Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgilerin tespiti ve analizi esas alınmıştır. Tespit ve analizi yapılan bu bilgiler ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarından Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkîdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın siyer ve megâzîye dair sundukları bilgilerle karşılaştırılmış ve eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız neticesinde Mukâtil'in eserinde Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarına dair naklettiği bazı bilgilerin, ilk dönem siyer ve megâzî eserlerinde yer aldığı; bazılarının yer almadığı, bazı bilgilerin ise konu kapsamı dışında yer aldığı görülmüştür. Mukâtil'in aktardığı bazı bilgilerle bu kaynakların yer verdiği bazı bilgilerin çeliştiği, konuyla alakalı olan bazı şahıslara dair isimlerin Mukâtil'in eserinde farklı olduğu, bazı olayların ise sebep-sonuç ilişkisinin doğru kurulamadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, Hıristiyanlar

ABSTRACT

Title of Thesis: Identification and Analysis of the Information on the Christians of the Prophet's Period in Muqātil b. Sulayman's *at-Tafsīr al-Kabīr*

Author of Thesis: Halil AKINCIOĞLU

Supervisor: Assoc. Prof. Esra ATMACA

Accepted Date: 26/06/2024

Number of Pages: vi (pre text) + 102 (main body) + 11 (add)

Muqātil b. Sulayman's work, *at-Tafsīr al-Kabīr*, holds a significant place in the Islamic exegesis tradition, both because it has survived to the present day and because it is the first comprehensive exegesis covering all surahs. Although Muqātil is primarily known for his exegesis, the narrations about the life of the Prophet Muhammad and his companions, as well as the political and social relations with other communities living during the Prophet's time, make his work an important source in the fields of sirah and maghāzi.

In our research, we focus on identifying and analyzing the information about Christians during the Prophet Muhammad's era found in Muqātil b. Sulayman's *at-Tafsīr al-Kabīr*. This information has been compared with the early sirah and maghazi sources provided by Urwa b. Zubayr, Ibn Shīhab al-Zuhrī, Musa b. Uqba, Ibn Ishaq, Waqīdi, Ibn Hīsham and Ibn Sa'd. The aim was to highlight the similarities and differences between these works.

As a result of our research, it was observed that some of the information about Christians during the Prophet's era reported by Muqātil is also found in early sirah and maghazi works, while some information is absent, and some topics fall outside the scope of those works. It was found that some of Muqātil's accounts contradict the information provided by these sources, some names of individuals differ in Muqātil's work, and some events have incorrectly established cause-and-effect relationships.

Keywords: Prophet, Muqatil b. Sulayman, *at-Tafsīr al-Kabīr*, Christians

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılabilmesi için indiği zamandan günümüze kadar üzerinde birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Kur'ân-ı anlama gayreti zamanla özel bir ilmin ortaya çıkmasına vesile olmuş ve sonucunda tefsir ilmi ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın anlaşılması için yapılan bu çabaların en eski örneklerinden biri Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eseridir. Bu eser, tüm sûreleri kapsayan ilk tefsir olması sebebiyle tefsir ilminde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Mukâtil'in eseri, tefsir ilminin yanı sıra siyer ve megâzî ilmi için de önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili rivayetleri içermesi, onun dönemiyle ilgili bilgileri aktarması, ilk dönem siyer ve megâzî eserlerinde yer alan konuları açıklığa kavuşturması ve sebab-i nüzûl çerçevesinde aktarılan bilgilerin siyer ve megâzîye kaynaklık etmesi bakımından bu eser, önem arz etmektedir. Sonuç olarak, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, tefsir ilminin yanı sıra siyer ve megâzî ilmi için de önemli bir kaynaktır.

Araştırmanın Konusu

Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eseri, tefsir alanında önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra siyer ve megâzî alanında da önemli bilgiler içermektedir. Özellikle, Hz. Peygamber'in hayatı ve peygamberlik sürecindeki ilişkileriyle ilgili sunulan bilgiler, siyer ve megâzî çalışmaları için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Eserin içerisinde yer alan Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili rivayetlerin, diğer ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarıyla karşılaştırılması ve analiz edilmesi, bu dönemin olaylarını ve ilişkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışma bu alana hizmet etmekte olup çalışmamızın konusu Mukâtil'in *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinde yer alan Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili rivayetlerin tespit ve analizi neticesinde elde edilen bilgilerin ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları olan Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserlerinde yer alan bilgilerle karşılaştırılması, tahlil ve tenkidinin yapılmasıdır.

Araştırmanın Önemi

Mukâtil b. Süleyman, tefsir ilmi açısından önemli bir şahsiyettir ve özellikle erken dönemde yaşamış olması, eserinin günümüze ulaşan tam tefsirlerden biri olması ve eserinde Hz. Peygamber dönemine dair bilgiler sunmasıyla dikkat çekmektedir. Mukâtil,

eserini on ikisi tâbiînden olmak üzere otuz kişinin görüşlerini derleyerek oluşturmuştur. Bu durum, onun çalışmasının geniş bir bilgi birikimi ve çeşitli perspektifler içerdiğini göstermektedir. Mukâtil'in tefsirinin isnad yönünden eleştirilmesine rağmen, isnadsız aktardığı rivayetlerin daha sonraki dönemde sahih kaynaklarda yer alması, onun eserinin güvenilirliğini ortaya koymaktadır. Onun aktardığı rivayetler, tarihsel olayların anlaşılması ve yorumlanmasında değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda, Mukâtil b. Süleyman hem tefsir hem de siyer ve megâzî literatüründe önemli bir yere sahiptir.

Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eseri üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, tefsir, hadis, siyer ve dinler tarihi gibi İslâm ilimlerinin çeşitli dallarında yoğunlaşmıştır. Öne çıkan bazı çalışmalar şunlardır: M. M. al-Sawwaf'ın "*Muqâtil b. Süleymân an Early Zaidi Theologian with Special Reference to his Tafsîr al-khamisi miat âya*" başlıklı doktora tezi, Mukâtil hakkındaki görüşlerin incelendiği bir çalışmadır. Mustafa Soycan'ın "*İslam Tarihi ve Sanatları Alanında Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîr Adlı Eserindeki Meğâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi*" başlıklı tezi, Mukâtil b. Süleyman'ın eserinde yer alan megâzî bilgilerini tespit edip değerlendirmektedir. Eyyup Elkoca'nın "*Siyerin Tefsire Kaynaklığı: Mukâtil b. Süleyman Örneği*" başlıklı tezi, Mukâtil'in tefsirinde siyerin nasıl bir kaynak olarak kullanıldığını incelemektedir. Şenol Amedov'un "*Mukâtil b. Süleyman Tefsiri'nde Hıristiyanlık*" başlıklı tezi, Dinler Tarihi alanında yazılmış olup, Mukâtil'in tefsirinde Hıristiyanlık ve Hz. İsâ konularına odaklanmaktadır. Tezin içeriği Hıristiyanlık dini ve Hz. İsâ konularıyla sınırlandırılmış olduğundan, Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarına dair bilgi içermemektedir. Bu bağlamda çalışmamızın Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan münasebetlerine ışık tutması ve bu alandaki boşluğu doldurması ümit edilmektedir.

Mukâtil'in tefsirinin, İslam tarihinin erken döneminde Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan ilişkilerini anlamada kritik bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinde yer alan bilgilerin, ilk dönem siyer ve megâzîye dair eserlerde nakledilen bilgilerle karşılaştırılması oldukça önemlidir. Mukâtil'in, bu ilk dönem yazarlarından bazılarıyla aynı dönemde yaşamış olması ve bazılarından önce yaşamış olması, onun aktardığı bilgilerin teyit edilmesi açısından büyük bir önem taşır. Bu bağlamda, Mukâtil'in tefsirinde yer alan bilgilerin, ilk dönem siyer ve megâzî yazarlarının eserleriyle karşılaştırılması, İslam tarihinin erken dönemine

dair daha bütüncül ve güvenilir bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu karşılaştırmalar, Mukâtil'in eserinin ne derece güvenilir olduğunu ve onun aktardığı bilgilerin siyer ve megâzî çalışmalarına nasıl kaynaklık ettiğini ortaya koyarak araştırmanın önemini pekiştirecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinde yer alan Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgilerin tespiti ve analizidir. *Et-Tefsîrû'l-kebîr*'in günümüze ulaşan ilk tam tefsir olarak kabul edilmesi, Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme en yakın tefsirlerden biri olması ve eserinde yer verdiği rivayetler doğrultusunda Hz. Peygamber dönemine dair en doğru bilgilere ulaşma gayreti bu eser üzerine çalışma yapmamıza vesile olmuştur. Yine Mukâtil'in eserinde yer verdiği bilgilerin diğer ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları arasında hangi konularda farklılık gösterdiği ve bunların ilmî değerinin tespit edilmesi de çalışmanın temel amaçları arasındadır.

Bu çalışma, hem Mukâtil'in eserinin siyer ve megâzî alanındaki önemini vurgulamakta hem de o döneme ait Hıristiyanlarla ilgili ilişkiler ve tarihî olaylar hakkında kapsamlı bir bilgi sağlamaktadır. Elde edilen bilgilerin tahlil ve tenkidinin yapılmasıyla da kaynakların güvenilirliği ve doğruluğu konusunda daha sağlam bir temel oluşturulmak hedeflenmiştir. Bu şekilde, Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinin, siyer ve megâzî alanında yapılan çalışmalara katkı sunması umulmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinde yer alan Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgilerin tespiti ve analizi yapıldıktan sonra bu bilgilerin mukayese edilmek üzere seçilen kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılması yapıp elde edilen bilgilerin örtüşüp örtüşmediği, çelişkili bilgilerin olup olmadığı, varsa farklılıklarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda *et-Tefsîrû'l-kebîr*'in ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarındaki bilgilerin anlaşılmasındaki etkisi ortaya konularak, tefsir ilminin siyere kaynaklık etmesinin örneği de gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinde yer alan Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgiler toplanmış, çalışmanın içeriği bu bilgilerle sınırlı tutulmaya çalışılmış ve elde edilen bilgiler çerçevesinde ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında konu taraması yapılmıştır. Mukâtil'in eserinde yer alan bilgilerle mukayese edilen kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırılmıştır. Her başlık altında Mukâtil'in konuyla ilgili âyetler ışığında yaptığı açıklamalara yer verilmiş ve elde edilen bilginin diğer kaynaklardaki durumu tespit edilip değerlendirilmesi yapılmıştır.

Araştırmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Mukâtil'in eserinde yer alan bilgilerle mukayeseye esas alınan kaynakların yazarlarının hayatı ve eserleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan münasebetleriyle ilgili sûre ve âyetler tespit edilmiş; bu bilgiler dört ana başlık altında toplanmış ve elde edilen bilgiler ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarıyla karşılaştırılarak her başlığın sonunda bir değerlendirme yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Medine döneminde Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan münasebetleriyle ilgili sûre ve âyetler tespit edilmiş; konuyla ilgili rivayetler üç ana başlık ve alt başlıklar altında toplanmıştır. Bu bölüm Necran Hıristiyanları, Hıristiyan devletler ve kabileler üzerine yapılan seferler ve Hıristiyanlarla ilgili diğer meseleler başlıkları altında ele alınmıştır. Elde edilen bilgiler kaynaklarla mukayese edilmiş ve her başlığın sonunda bir değerlendirme yapılmıştır.

Dördüncü bölümde Ehl-i Kitap kavramı kapsamında Hıristiyanlarla ilgili sûre ve âyetler tespit edilmiş; bu bilgiler dört başlık altında toplanmış ve ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarıyla yapılan karşılaştırma sonucunda ilgili rivayetler değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN HAYATI, ESERLERİ VE MUKAYESE EDİLEN KAYNAKLAR İLE MÜELLİFLERİ

Birinci bölümde öncelikle Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilecek akabinde ise mukayese etmek üzere seçilen ilk dönem siyer ve megâzî müelliflerinin hayatlarına ve eserlerine değinilecektir.

1.1. Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı, Hocaları, Talebeleri ve Eserleri

Çalışmamızın bu kısmında Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri dört ayrı başlık altında ele alınacaktır.

1.1.1. Hayatı

Mukâtil'in tam adı Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî el-Ezdî'dir (ö. 150/767). Künyesi Ebü'l-Hasen olan müfessir, yaşadığı şehirlere binaen el-Ezdî, el-Belhî, el-Basrî, el-Horasanî ve el-Mervezî gibi nisbelerle de anılmıştır. Belh şehrinde 80/700 yılında dünyaya geldiği ifade edilmektedir.(Mukâtil, 2006, 1/11) Bununla beraber konuyla ilgili kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmadığından doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak yaşadığı dönemle alâkalı nakledilen bilgilerden farklı sonuçlar çıkarılmıştır. İbrahim Çelik, Mukâtil b. Süleyman'ın 50/680(Çelik, 31-32) yılında, Mehmet Akif Koç, 60-70/680-690(Koç, 2005, 35) yılları arasında, Mukâtil hakkında çeşitli çalışmaları bulunan Mısırlı araştırmacı Abdullah Mahmûd Şehhâte ise 80/700(Mukâtil, 1423, 5/28) yılında doğmuş olabileceğini belirtmektedir. Tâbiînden on iki kişiden ders alması,(Mukâtil, 2006, 1/25) bununla beraber yüz yaşından fazla yaşadığı yönünde ittifaka varan bilgiler(Çelik, 31-32) dikkate alındığında 50/680 yılında doğmuş olması muhtemel görülmektedir. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda onun yaşadığı dönemin tâbiîn döneminin sonu ile tebeu't-tâbiîn döneminin başı olduğu söylenebilir.

İslam orduları tarafından fethedilmeden önce Grek uygarlığının merkezi, Ekumenikler döneminde Zerdüştlüğün kutsal şehri, Kuşânîler kralları zamanında Budizm'in yaygınlık kazandığı, Manilik ve Nestûrî Hıristiyanlarının yaşadığı dönemin önemli merkezlerinden biri durumundaki Belh'te dünyaya gelen Mukâtil; zekâ, feraset ve bilgi sahibi olmakla beraber doğup yetiştiği şehrin olaylarından ve kültüründen de etkilenmiştir.(Mukâtil, 2006, 1/11) Mukâtil, Horasan'da önemli bir mevki sahibi olmuştur. Bu durumun

göstergelerinden biri olarak Horasan emirlerine karşı gerçekleştirilen ayaklanmalarda taraflar arasında barışı temin etmek üzere aracılık yapmış olmasıdır.(Hatîb, 1417, 13/169) Bir başka gösterge de Mukâtil'in bu şehrin en büyük camisinde tefsir, kelâm ve hadis dersleri vermesi gösterilebilir. Yine bu şehirde dönemin önemli âlimlerinden Dahhâk b. Müzâhim'den ders almış, tefsirini ona sunmuştur. Belh'te ilmî olarak belirli bir olgunluğa ulaşan Mukâtil, bilinmeyen bir tarihte Belh'ten ayrılmış ve Horasan'ın diğer şehirlerinden biri olan Merv'e geçmiştir.(Corci Zeydan, 2004, 2/50) Burada Hanefî fakihlerinden Nûh b. Ebî Meryem el-Mervezî'nin kızıyla evlenmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/88; İbn Hallikân, 1994, 5/256; Cürcânî, 1418, 186) Merv mescidinde insanlara ders veren Mukâtil, şehre gelen Cehm b. Safvân'la Allah'ın sıfatları konusunda tartışmaya girmiştir. Tartışma neticesinde ilâhî sıfatların tesbiti yönündeki tezini müdafaa etmek için bir kitap yazmıştır.(Zehebî, 1413, 173) Kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu tartışmada Cehm'in ilâhî sıfatları iptal edecek kadar ileri gittiği, buna karşın Mukâtil'in diğer bir aşırı uç olan teşbihe düştüğü nakledilmiştir. Mukâtil, Merv'de ilmî faaliyetlerini devam ettirmekle beraber iyi ilişkiler kurduğu Emevîler'in Horasan yöneticileri adına diplomatik bazı görevler de yerine getirmiştir. Emevîler'in Horasan'daki gücü azalınca Basra'ya gitmiştir.(Taberî, 1968, 331-332, 341; İbn Kesîr, 1981, 9/350)

Irak'ın önemli ikinci kenti olan Basra'da tam bir inanç çeşitliliği vardı. Farklı din, mezhep ve görüşten insanlar burada çokça bulunmaktaydı. Bu şehirde Süryânîlik yayılmış, Süryânî okulları kurulmuş ve bu okullarda Yunan felsefesi ve Fars hikmeti okutulmuştur. Diğer yandan birbirleriyle mücadele içinde olan Hıristiyan mezhepleri de bulunmaktaydı. İslam'dan sonra da bu durum değişmemiştir. Bu bölgede siyasî ve inanç bakımından birbirleriyle çekişme içinde olan Şîa, Hâricîler, Mu'tezile ve tâbiîn dönemi müçtehitleri bulunmaktadır. Bu ilmî zenginlik Basra'da, kelâm ilmi ile karşılıklı münazara ve kıssa anlatımı gibi konuların ön olana çıkmasını sağlamıştır. Mukâtil, Basra'da böyle bir ortamda, Atâ b. Ebî Rabâh, İbn Şihâb ez-Zührî gibi otoritelerden dersler almış ve ilim tahsil etmiştir.(Mukâtil, 2006, 1/12)

133/750 yılında iktidara gelen Abbâsî Halifesi Mansur, 145-149/762-766 yılları arasında Bağdat'ı inşa etmiştir.(Taberî, 1968, 7/618) Bağdat'ın inşası ve başkent yapılması şehrin hızla gelişmesini sağlamıştır. Bu vesileyle Bağdat, dünyanın en önemli kültür ve ilim şehirlerinden biri haline dönüşmüştür. Bağdat'ın bu gelişimi sonrasında Basra'dan bu

şehre göç eden pek çok âlim olmuştur. Bu âlimler arasında Mukâtil de bulunmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/13)

Mukâtil, Emevî yöneticileriyle olduğu gibi Abbâsî yöneticileriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Abbâsîler döneminde Ebû Ca'fer el-Mansûr ve halifeliğinden önce Mehdî-Billâh gibi hanedan üyeleri ile görüşmüştür. Hatta kendisiyle istişare edilen çok meşhur biri haline gelmiştir. Halifelerle oturup kalkmış ve emirler ona sorular sormuştur. Mukâtil'in sıfatlarla ilgili görüşleri etrafa yayılmıştır. Bu durumdan haberi olan halife, "Senin Allah'ı teşbih ettiğine dair haber ulaştı." dedikten sonra Mukâtil "Hayır, bilakis ben şunu diyorum: De ki: 'O Allah birdir. Allah sameddir. O doğmamıştır, doğurmamıştır, O'na bir denk de yoktur.' Kim bunun dışında benimle ilgili bir şey söylerse yalan söylemiştir." karşılığını vermiştir.(Mukâtil, 2006, 1/13) Siyasîlerle iyi ilişkiler kuran Mukâtil, diğer taraftan Bağdat'ta eğitime kaldığı yerden devam etmiş ve Atâ b. Ebî Rebâh, Zührî, Ebû Saîd el-Makbûrî (ö. 100/718-19), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30) ve Amr b. Şuayb (ö. 118/736) gibi kimselerden rivayette bulunmuştur. Ondan da Şebâbe b. Sevvâr, Hamza b. Ziyâd et-Tûsî, Hammâd b. Muhammed el-Fizârî, Ebü'l-Cüneyd Darîr ve Ali b. Ca'd gibi kimseler hadis rivayetinde bulunmuştur.(Hatîb, 1417, 15/207) Mukâtil, hayatının geri kalanında Beyrut, Bağdat ve Mekke gibi şehirleri dolaşmıştır. Daha sonra tekrar Basra'ya dönmüş ve 150/767 yılında burada vefat etmiştir.(Hatîb, 1417, 169)

Mukâtil b. Süleyman hadis, akaid ve tefsir ilimleriyle uğraşmıştır. Akaide ilişkin görüşleri konusunda kaynaklarda farklı rivayetler yer almıştır. Ancak Mukâtil'in eserleri incelendiğinde Şîa'nın Zeydiyye koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hanîfe'nin Mürcie olmakla itham edildiği gibi Mukâtil de Mürcie olmakla itham edilmiştir.(Mukâtil, 2006, 1/18-19) Bu ithamlarla beraber Sıfâtiyye'ye ve Müşebbihe'ye de nisbet edilmiştir. Mukâtil'e teccîm ve teşbih görüşünün nisbet edilmesi bazı ilim ehline yanlı bir değerlendirme olarak nitelendirilmiştir.(Türker, 2020, 31/135)

Mukâtil b. Süleyman'ın hadis ilmiyle ilgili lehine ve aleyhine haberler aktarılmıştır. Aleyhindeki haberlerin neredeyse hepsi iki madde üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar, hadis usûlü yönünden isnada önem vermemesi ve Mücessime mezhebine bağlılığı gibi sebeplerdir. Bu sebeplerden ötürü herkes tarafından tenkit edilmiştir. Onun lehine olan haberlerde eserleri methedilmiş ancak eserlerinin kusuru olarak isnad eksikliği dile

getirilmiştir. Bu durum Mukâtil'in hadis ilminde tenkid edilmesinin en büyük sebeplerinden birisini teşkil etmiştir.(Cerrahoğlu, 2005, 157-158) Mukâtil, akaid ve hadis konularında eleştirilmiş olsa bile tefsirciliği ile ön plana çıkmıştır. Kendisinden önce Saîd b. Cübeyr, İbn Cüreyc, Mücâhid b. Cebr, Hasan-ı Basrî, İkrime el-Berberî ve Amr b. Ubeyd gibi âlimler Kur'ân tefsiriyle meşgul olmuşlardır. Ancak ismini zikrettiğimiz alimlerin tefsirleri Kur'ân'ın tamamını değil, bir kısmını tefsir etmiş ve bu tefsirlerin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca Mukâtil, eserlerinde tefsir ilminin ana meseleleri olan muhkem-müteşâbih, nâsih-mensuh ve vücûh-nezâir gibi problemlerle ilgilenmiştir. Bu meselelerle ilgili kitaplar yazmış ve bu ilmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Mukâtil, *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserinde Kur'ân-ı Kur'ân'la tefsir etmiş, dirâyet ve rivayet yöntemini bir arada kullanmıştır. Dirâyet ve rivayet metodunu bir arada kullanmasından dolayı o, aklî tefsir metodunu uygulayan ilk tefsirci kabul edilmiştir. Mukâtil, kendisinden sonra gelen müfessirleri etkilemiş ve yazdığı eserlerle ulemâ tarafından muteber sayılmıştır. Onun eseri tefsir ilminde müracaat edilen kaynaklardan biri olmuştur.(Türker, 2020, 31/136)

1.1.2. Hocaları

Mukâtil b. Süleyman hadis, akaid ve tefsir ilimleriyle meşgul olmuştur. Bu ilmî çeşitlilik beraberinde birçok ilim ehlinde ilim tahsil etmeyi gerektirmiştir. Bunun neticesi olarak Mukâtil'in birçok hocası bulunmaktadır. Burada meşhur olan hocalarından bir kısmının isimleri ve hayatlarına dair kısa bilgi verilecektir.

1.1.2.1. İkrime b. Abdullah

İkrime'nin künyesi Ebû Abdillâh olup, 21/642 yılında doğmuştur. Soyu devam etmemiştir. Az sayıda hadis rivayet eden İkrime, 105/723 yılında Medine'de vefat etmiştir.(İbn Sa'd, 1968, 5/33)

1.1.2.2. Muhammed b. Sîrîn

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde 34/654 yılında Basra'da dünyaya gelmiştir. Muhammed b. Şîrîn'in (ö. 110/729) künyesi Ebû Bekir'dir. Aynüttemr esirlerinden olan Muhammed b. Sîrîn, Enes b. Mâlik'in mevlâsıdır. Yüksek ahlâk sahibi, sika, güvenilir, fakih ve ferâset sahibi bir zat olmakla beraber ağır işiten biridir.(Ebû Nuaym, 1394, 2/275; İbn Sa'd, 1968, 7/163)

1.1.2.3. Atıyye el-Avfi

Atıyye el-Avfi (ö. 111/729-30), Hz. Ali'nin hilâfeti yıllarında Kûfe'de dünyaya gelmiştir. Adını Hz. Ali koymuştur. Hadis konusunda eleştirilmiş ve güvenilirliği tartışılmıştır.(Çakan, 1991, 4/62-63; İbn Sa'd, 1968, 6/304)

1.1.2.4. Atâ b. Ebî Rebâh

Atâ, Yemen'in Cened şehrinde Nübye asıllı bir aileden dünyaya gelmiştir. Doğum tarihinin kaynaklarda 13-36/634-656 yılları arasında olduğuna dair rivayetler vardır. Birçok sahâbîyle görüşmüş ve onlardan hadis rivayet etmiştir. Atâ b. Ebî Rebâh, 114/732 yılında Mekke'de vefat etmiştir.(Ebû Nuaym, 1394, 3/310; İbn Sa'd, 1968, 5/467-468)

1.1.2.5. Süleymân b. Mihrân

Süleymân b. Mihrân (ö. 148/765), el-A'meş lakabıyla bilinmektedir. Taberistanlı olmakla birlikte Dünbâvend'de dünyaya gelmiştir. Kûfe'de doğduğu da zikredilmiştir.(Uğur, 1991, 3/54) Künyesi Ebû Muhammed el-Esedî olan el-A'meş, Kâhiloğulları'nın mevlâsıdır. (İbn Sa'd, 1968, 6/342) Hadis ve fıkıh ilminde söz sahibidir. Takvâ ehli olup insanlara karşı eğlenceli ve şakacı birisidir. (Ebû Nuaym, 1394, 5/46)

1.1.2.6. Süfyân es-Sevrî

Süfyân es-Sevrî'nin künyesi Ebû Abdillâh olup doğum tarihiyle ilgili çeşitli rivayetler zikredilmiştir. Kabul edilen görüş ise 97/715'tir. Cürcân'a bağlı Sevrîler köyünde doğduğuna dair rivayetler vardır. Süfyân es-Sevrî, fikhî mezhep imamı, müfessir ve muhaddistir. 161/778 yılında Basra'da vefat etmiştir.(Ebû Nuaym, 1394, 6/356; İbn Sa'd, 1968, 8/492-495; Özdirek, Çavuşoğlu, 2010, 38/28)

1.1.3. Talebeleri

Mukâtil b. Süleyman, tâbiînden ders aldığı için tebeu't-tâbiînden kabul edilmektedir. Tefsir ilminde müracaat edilen kimselerden olmasından dolayı pek çok talebesi olmuştur. Burada öne çıkan ve kendisinden bizzat ilim tahsil eden talebelerinden bir kısmının ismi ve hayatı hakkında bilgi aktarılacaktır.

1.1.3.1. Abdullah b. el-Mübârek

Künyesi Ebû Abdurrahman olan İbn Mübârek, 118/736 yılında Merv'de doğmuştur. İlim tahsil etmek için Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve Yemen'e gitmiştir. Abdullah b. el-Mübârek, geniş bir hadis bilgisine sahiptir. 181/797 yılında Fırat nehri kenarında bulunan Hit'te vefat etmiştir.(İbn Sa'd, 1968, 7/372)

1.1.3.2. Abdurrahman b. Muhammed

Abdurrahman'ın (ö. 195/811) künyesi, Ebû Muhammed'dir. Sika bir şeyhtir. Abbasî halifesi Muhammed b. Hârûn'un hilâfeti sırasında Kûfe'de vefat etmiştir.(İbn Sa'd, 1968, 6/392)

1.1.3.3. Süfyân b. Uyeyne

Süfyân, tebeu't-tâbiînden olup hadis âlimi ve hâfızdır. 107/705 yılında Kûfe'de doğmuştur. Hilâl b. Âmir b. Sa'saa kabilesine nisbetle Hilâlî diye de isimlendirilmiştir. 198/814 yılında Mekke'de vefat etmiştir.(Hatiboğlu, 2010, 38/28-29)

1.1.3.4. Abdurrezzâk b. Hemmâm

Abdurrezzâk 126/743-44 yılında San'a'da doğmuştur. İlim tahsili için Yemen, Şam, Irak ve Hicaz gibi şehirlere seyahatler yapmış ve döneminin önemli hocalarından hadis öğrenmiştir.(Akyüz, 2010, 38/298) Künyesi Ebû Bekir'dir. Himyer'in mevlâsıdır. 211/826 yılında Yemen'de vefat etmiştir.(İbn Sa'd, 1968, 5/548)

1.1.3.5. Ali b. el-Ca'd

Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), maden ticaretiyle uğraştığı için el-Cevherî nisbesiyle tanınmıştır. Bağdat'ta doğmuştur. Dönemin önemli muhaddislerinden hadis okumuştur. 844 yılında vefat etmiştir. (Hatîb, 1417, 6/266)

Mukâtil b. Süleyman'ın diğer talebeleri: Haramî b. İmâra el-Basrî (ö. 201/817), Şebâbe b. Sevvâr el-Fezâirî (ö. 204/819), Bakıyye b. Harîz el-Hımsî (ö. 197/813), Ebû Atiyye el-Ansî (ö. 181/797), Ebu Abdilvâris b. Saîd et-Temîmî (ö. 207/822)'dir.(Hamurcu, 2009, 113-115)

1.1.4. Eserleri

Mukâtil'in eserleri hakkında çeşitli kaynaklarda Arap dili ve tefsirle ilgili on iki adet eseri zikredilmektedir. Eserlerinden bazılarının ise bir reddiyeden ibaret olduğu da aktarılmıştır. On iki eserinden sadece *et-Tefsîrû'l-kebîr*, *Tefsîrû'l-hamsi mi'e âye mine'l-Kur'ân* ve *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir* günümüze gelebilmiştir. Günümüze ulaşmış olan bu eserler hakkında kısa bilgi vermenin ve diğer eserlerinin ise isimleriyle zikredilmesinin yeterli olacağı düşünülmüştür.

1.1.4.1. *et-Tefsîrû'l-Kebîr*

et-Tefsîrû'l-kebîr, tefsir alanında yazılmış, günümüze ulaşan nadide bir eserdir. Kendisinden önce tefsir alanında eserler yazılmış fakat günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca bu eserler Kur'ân-ı Kerîm'in tüm sûrelerini kapsamamaktadır. Mukâtil'in bu eseri hem günümüze ulaşması hem de tüm sûreleri kapsayan bir tefsir olmasından dolayı tefsir ilminin en önemli kaynaklarından biri olmuştur.(Türker, 2018, 120-122) *Et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı bu eser hem rivayet hem de dirâyet metoduyla yazılmıştır. Fakat rivayetlerin senetleri verilmemiştir. Sonraki dönemlerde senetsiz hadislerin, hadis kitaplarında yer aldığı tesbit edilmiştir. Mukâtil kendisinden öncekilerden farklı olarak eserlerinde fikir beyan etme yöntemini kullanmıştır.(Cerrahoğlu, 2005, 166-167) Bu eser, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* adıyla Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından neşredilmiştir.(Mukâtil, 1423)

1.1.4.2. *Tefsîrû'l-Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Kur'ân*

Mukâtil'in bu eseri genel olarak sekiz ana başlıktan oluşmaktadır. Her başlığın altında o konuya dair ahkâmı ilgilendiren meseleleri ele almıştır. Ahkâm âyetlerinin işaret ettiği hükümleri ortaya çıkarmış, bu hükümleri tekit edici içeriklere, Hz. Muhammed (s.a.s.), sahâbe ve tâbiûna ulaşan isnadlar vermiştir.(Zerkeşi, 1376, 1/102) Fıkhî konuları içeren âyetlerin incelendiği bu eseri Isaiah Goldfeld neşretmiş, M. Beşir Eryarsoy, *Ahkâm Âyetleri Tefsiri* adıyla Türkçe'ye çevirmiş ve İşaret Yayınları tarafından yayınlanmıştır.(Türker, 2020, 31/31/136)

1.1.4.3. *el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*

Mukâtil b. Süleyman, vücûh ve nezâir ilminin öncüleri arasında sayılmaktadır. Ancak Mukâtil, eserinde bu kelimelerin mânalarını açıklamamıştır. Mukâtil'in bu eseri

başlangıcından ve içeriğinden ulaşılan sonuca göre sadece el-Vücûh'la ilgilidir. Bundan dolayı eserin adı “*Vücûhu Harfî'l-Kur'ân*”dır.(Cerrahoğlu, 1976, 1-36) Bu eser, M. Beşir Eryarsoy tarafından *Kur'ân Terimleri Sözlüğü* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve İşaret Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Mukâtil b. Süleyman'ın kaynaklarda yer alan ancak günümüze ulaşmayan diğer eserleri de şunlardır: *Kitabü'l-Âyât ve'l-Müteşâbihât*, *Kitabü'l Cevâbât fi'l-Kur'ân*, *Kitabü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, *Kitabü Nevâdiri't-Tefsîr*, *Kitabü'l-Aksâm ve'l-Lugât*, *Kitabü Müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitabü't-Takdîm ve't-Te'hîr*.(İbnü'n-Nedîm, 1417, 11/253-254)

1.2. Mukayeseye Esas Alınan İlk Dönem Siyer-Megâzî Müellifleri ve Eserleri

Mukâtil b. Süleyman'ın eserinde yer alan bilgilerle mukayese ettiğimiz ilk dönem siyer ve megâzî müellifleriyle eserlerine kronolojik sıra gözetilerek değinilecektir.

1.2.1. Urve b. Zübeyr ve Megâzî Resûlillâh

*Megâzî Resûlillâh*¹ adlı eserin müellifi Urve bin Zübeyr 23/643 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir.(Aycan, 2012, 42/183) Erdemli bir fakih olan Urve'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Ebû Nuaym onu, ilmi taşıyan, ilimle birlikte anılan, çalışkan, ibadetle meşgul olan ve bol oruç tutan kişi olarak tasvir etmektedir.(Ebû Nuaym, 1394, 2/176) İlim için çeşitli şehirler dolaşan Urve bin Zübeyr, doğduğu şehir Medine'de 94/712 yılında vefat etmiştir.(İbn Sa'd, 2001, 7/181)

Urve b. Zübeyr'in megâzîye dair eseri olup olmadığı tartışılmıştır. Mustafa el-A'zamî, onun *es-Sîretü'n-Nebevviyye* isimli bir eserini zikrederken(A'zamî, 1413, 1/158) Vacca ise, Emevî Halifesi Abdülmelik'in isteğiyle İslâm'ın ilk yılları hakkında bir dizi ilmî risâle yazdığını ve bunu halifeye sunduğunu söylemektedir.(Vacca, 1986, 13/66) Kâtip Çelebi ise Urve'nin megâzîye dair tasnifte bulunan ilk kişi olduğunu aktarmaktadır.(Kâtip Çelebi, 1419, 2/604) Urve, siyer ve megâzîye dair elde ettiği bilgileri risâleler şeklinde kaydetmiş, öğrencileri de bu risâleleri toplamıştır. Abdülmelik ve Velîd'in veziri olan İbn Huneyd tarafından yöneltilen sorulara verdiği cevaplar da bu risâlelerdir.(Vâhidî, 1992, 465)

---

¹ Muhammed Mustafa el-A'zamî tarafından 1401/1981 yılında *Megâzî Resûlillâh li-'Urve b. ez-Zübeyr* adıyla Riyad'da neşredilmiştir.

A'zamî, Urve'nin, Ebü'l-Esved tarafından nakledilen, megâzîye dair rivayetlerini bir araya getirmiştir. (Vacca, 1986, 13/66)

Urve b. Zübeyr, megâzîde isnada yer veren ilk kişidir. Urve'nin, eserinde yer alan isnadlarda meçhul şahıslara da yer verdiği görülmektedir.(Cürcânî, 1401, 1/135-321) O, aktardığı bilginin kaynağı hususunda açıklamada bulunma ihtiyacı hissetmiş, aldığı bilginin kaynağı ve aktarılması hususunda açıklamalar yapmıştır.(İbn Sa'd, 1968, 8/69) Urve, şahıslardan rivayetlerde bulunduğu gibi eserinde vesikalara da yer vermiştir. Özellikle de Hz. Peygamber'in mektuplarını nakletmiştir.(Belâzürî, 1988, 94) Urve, aynı zamanda şiir nakilcisi olduğu gibi şiiri de siyer kaynakları arasına alıp kullanan ilk kişidir.(Hatîb, 1417, 3/354)

1.2.2. İbn Şihâb ez-Zührî ve *el-Megâzî en-Nebeviyye*

İbn Şihâb ez-Zührî Mekke'de(Vâkıdî, 1989, (Mukaddime), 1/22) 51/671 yılında dünyaya gelmiştir. Kureyş'in Benî Zühre kolundandır.(Özkan, 2013, 44/544) İlmî ve maddî nedenlerden dolayı çeşitli şehirler dolaşan Zührî, 124/742 yılında Vâdilkurâ yakınlarındaki Şağb denilen bölgede vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.(Ebû Nuaym, 1394, 3/360; Zehebî, 1413, 5/349-350; Halîfe b. Hayyât, 1414, 454; Özkan, 2013, 44/544-549)

Zührî ilmini sahâbenin çocuklarından ve ilk tâbiînden, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Ca'fer, Enes b. Mâlik, Saîd b. Müseyyeb, Sâlim b. Abdullah ve Urve b. Zübeyr'den almıştır. Zührî, pek çok ilim dalıyla meşgul olmuş bir şahsiyettir. Bunların başında hadis, fıkıh, tarih ve tefsir gelir. Medine tarih ekolünün kurucularından sayılan Zührî, tarih ve siyer alanındaki rivayetler hakkında en çok Urve'den yararlanmıştır.(Zührî, 1401, (mukaddime), 25) Zührî, siyer ve megâzî alanının oluşmasına katkı sağlayan ve onun kurallarını koyan ilk kişi olarak kabul edilir.(Zührî, 1401, (mukaddime), 32)

Zührî, *el-Megâzî en-Nebeviyye*² adlı eserini kronolojik sıraya göre düzenlemiştir.(Zührî, 1401, (mukaddime), 32) O, Urve gibi naklettiği rivayetlerin râvileri hakkında bilgi sahibi olmaya gayret göstermiştir.(Abdürrezzâk, 1403, 5/384) Zührî, şiiri ihmal etmemiş, eserinde sınırlı sayıda sahih şiirlere yer vermiştir.(Zührî, 1401, (mukaddime), 32) Bununla birlikte

---

² Süheyl Zekkâr tarafından 1981 yılında Dımaşk'de *el-Megâzî 'n-nebeviyye* adıyla neşredilmiştir.

eserinde vesikalara da yer veren Zührî, Hz. Peygamber'in mektuplarını kimlere gönderdiği ve mektupların içeriği hakkında da bilgiler zikretmiştir.(Zührî, 1401, 60)

1.2.3. Mûsâ b. Ukbe ve *Kitâbü'l-Megâzî*

Mûsâ b. Ukbe'nin doğum tarihi ile ilgili A'zamî yaklaşık 60/679 yılında dünyaya geldiğini söylemektedir.(A'zamî, 1413, 1/213) Künyesi Ebû Muhammed'dir.(İbn Ebî Hâtim, 1271, 8/154) Ukbe'nin hayatına ve yaşantısına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.(Öz, 2006, 242) Kaynaklarda 141/758 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.(İbn Hibbân, 1395, 5/404-405)

Tâbiînin küçüklerinden kabul edilen ve yaşadığı dönemin fakihleri arasında yer alan Mûsâ b. Ukbe'nin,(Ya'kübi, 1412, 2/363) *el-Megâzî*³ adlı eserinde yer verdiği rivayetlerin kaynakları oldukça geniş ve çeşitlidir. İbn Şihâb ez-Zührî'den yaptığı nakiller, kitabının çoğunluğunu oluştursa da onun kaynakları arasında Abdullah b. Abbas, Urve b. Zübeyr ve Nâfi' gibi şahsiyetler de yer almaktadır.(Fayda, 2009, 37/321)

Mûsâ b. Ukbe eserini, rivayetleri konularına göre sıralayıp kronolojik sıraya koyarak telif etmiştir. O, *el-Megâzî* adlı eserinde Mekke döneminde yaşanan Kâbe'nin tamiri, ilk vahiy, Habeşistan hicreti, Tâif yolculuğu gibi konulara değinmiştir. Ayrıca Medine dönemi olaylarından özellikle gazveler başta olmak üzere Hz. Peygamber'in hayatına dair bazı gelişmelere de yer vermiştir. Eser, Habeşistan'a hicret edenlerin, Bedir Gazvesi'ne ve Akabe biatlarına katılanların, Mekke'nin fethiyle birlikte Müslüman olanların isim listelerine yer vermesiyle öne çıkmaktadır.(Fayda, 2009, 37/321)

Mûsâ b. Ukbe eserinde bazen haberin kaynağı hakkında bilgi vermiş ve haberin sıhhatini de açıklamaya çalışmıştır.(Hatîb, 1417, 9/124) O, eserinde kendisinin şahit olduğu birçok rivayet aktardığı gibi(Ebû Nuaym, 1394, 6/195) cahiliye dönemi haberlerinden de bahsetmiştir. (İbn Kesîr, 1431, 2/238) Mûsâ b. Ukbe de az da olsa rivayetlerinde şiire(Mûsâ b. Ukbe, 1994, (takdim), 46) ve vesikalara(Ebû Nuaym, 1394, 5/284) yer vermiştir.

---

³ Muhammed Bakşîş tarafından 1994 yılında Rabad'da *el-Megâzî* adıyla neşredilmiştir.

1.2.4. İbn İshak ve *Megâzî*

İbn İshak 80/699 yılında Medine’de doğmuştur.(Zehebî, 1413, 7/34) Eğitimi için çeşitli şehirler dolaşmış, babası ve amcaları başta olmak üzere birçok hocadan siyer, hadis, megâzî, eyyâmü’l-Arab, şiir ve ensâb ilimlerini öğrenmiştir. O, Nâfi‘, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Atâ b. Yesâr ve Zührî gibi Medine’nin meşhur âlimlerinden ders almıştır.(Fayda, 1999, 20/93-94) İbn İshak, çoğunluğu tâbiünden olan yüz civarı Medineli râviden hadis rivayet etmiştir.(Hatîb, 1417, 1/230-231) İbn İshak, Yezîd b. Ebû Habîb’den rivayet ettiği, Hz. Muhammed’in heyetler yılında devlet ve kabilelere gönderdiği mektupları götürecek kişilere yaptığı konuşmayı Zührî’ye göndererek doğrulatmıştır. Onun bu tavrı rivayet konusundaki titizliğini ortaya koymaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/607) İbn İshak, 151/768 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.(İbn Hibbân, 1395, 7/380; Zehebî, 1963, 6/62)

İbn İshak’ın kitabının bir kısmı, Fas’ın Kayrevân Kütüphanesinde bulunmaktadır.(Brockelman, 1993, 2/12) Yûnus b. Bûkeyr rivayetlerini kapsayan bu yazma eser Muhammed Hamidullah tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra, Süheyl Zekkâr tarafından da tahkik edilmiştir.(el-Vâkıdî, 1984, (takdîm) 1/27)

İbn İshak, Mekke dönemini aktarırken İslâmiyet’i kabul eden şahsiyetlere, Kureyşlilerin Müslümanlara yaptıkları eziyetlere, Hz. Ebû Bekir (r.a.) aracılığıyla Müslüman olanlara, Habeş ülkesine ilk hicret edenlerin ve Habeş ülkesinden Mekke’ye geri dönenlerin isimlerine, Medine’ye hicrete ve hicret sonrasında yapılan antlaşmaya yer vermiştir. Medine devrinde Bedir, Uhud ve Hendek Gazve’sinden Hz. Muhammed’in ölümüne kadarki hadiseleri ele almıştır. İbn İshak, Mekke döneminde takip ettiği metodu Medine döneminde de devam ettirmiş ve dönemin siyer ile megâzî hocalarından ve başka râvilerden olaylara iştirak edenlerin yakınlarından derlediği rivayetleri aktarmıştır. Diğer siyer ve megâzî yazarlarından farklı olarak Ehl-i kitapla ilgili rivayetlerde Yahudi, Hristiyan, Mecûsîlerden ve onların kitaplarından nakillere başvurmuştur. Eserinde konuyla ilgili şiirlere de genişçe yer vermiştir.(Fayda, 1999, 20/322)

1.2.5. Vâkıdî ve *Kitabü’l-Megâzî*

Vâkıdî, 130/747 yılında Medine’de dünyaya gelmiştir.(Fayda, 2012, 42/471) Hicretin ilk iki asrında siyer ve megâzî sahasında eser verenlerin en meşhurlarından birisidir.(Fayda, 2009, 37/322) İlme değer veren bir ailede dünyaya gelen Vâkıdî, zeki ve kabiliyetli bir

çocuktur. İslâmî ilimlerin altın çağını yaşadığı Medine’de hayatının elli yılını geçirmiştir. Burada Kur’ân ilimleri yanında hadis toplamaya ve fıkıh ilmine çok önem vermiştir. Özellikle megâzî, tabakat ve İslâm tarihiyle meşgul olmuştur.(Fayda, 2012, 42/472) Onun *Kitâbü’l-Megâzî*’si,⁴ Hz. Peygamber’in hayatının sadece Medine devrindeki siyer ve megâzî olaylarını ele almış olmasıyla ön plana çıkmıştır. Vâkîdî, kendinden önceki birçok âlimden rivayet almıştır. Ancak bu âlimler arasında İbn İshak’ı kaynakları arasında zikretmemiştir.(Fayda, 2009, 37/322) Vâkîdî 207/823 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.(İbn Sa’d, 2001, 9/368)

Vâkîdî, daha önceden siyer ile megâzîye yönelik tespit edilmiş rivayetleri ve birçok resmî belgeyi eserinde toplamıştır. O, gazve ve seriyyelere katılan sahâbîlerin çocuklarından ve torunlarından savaşa dair bilgiler toplamış, savaşların tarihlerini en doğru şekilde belirlemeye çalışmış, olayın yaşandığı mekânları ve güzergâhları bizzat gidip müşahede etmeye gayret göstermiştir.(Fayda, 2009, 37/322) O, Hz. Peygamber’in gazveleri dışında sosyal hayata dair konuları ele almış,(Taberî, 1968, 2/283) ayrıca Kur’ânî anlatımla sunulan tarihî olayları tarihî anlatım tarzına çevirerek eserinde yer vermiştir.(İbn Kesîr, 1431, 2/332) Vâkîdî eserlerinde rivayetlerin doğruluğu hususunda farklılıkları zikretmekle kalmamış, bu konuda zaman zaman tercihlerde bulunmuştur. Böylece megâzî sahasında söz sahibi olmuştur.(Fayda, 2012, 42/322) Kaynak araştırması da yapan Vâkîdî, hocasının naklettiği haberler hakkında hocasına kaynakla alâkalı sorular sormuştur.(İbn Kesîr, 1431, 7/118)

1.2.6. İbn Hişâm ve *es-Sîretü’n-Nebeviyye*

Kaynaklarda megâzî, şiir, ensâb, nahiv ve lugat âlimi olarak bilinen İbn Hişâm’ın nesebi, Abdümelik b. Hişâm el-Himyerî’dir.(Zehebî, 1413, 10/428-429; Fayda, 1999, 20/71) Aslen Basralı olan İbn Hişâm, buradan Mısır’a gitmiş,(Zehebî, 1413, 10/429) orada yaşamış ve orada vefat etmiştir.(Fayda, 1999, 20/71) İbn Hişâm’ın hocaları ve görüşleri hakkında kaynaklarda detaylı bilgi yer almamaktadır.(Fayda, 1999, 20/71)

İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-nebeviyye*⁵ adlı eseri üzerine şerh ve ihtisar yapılmış, manzum hale getirilmiş, birçok defa basılmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Eser, Hasan Ege

⁴ Marsden Jones tarafından 1966 yılında Londra’da *Kitâbü’l-Megâzî* adıyla neşredilmiştir.

⁵ Ömer Abdüsselâm Tedmürî tarafından 1990 yılında Beyrut’ta *es-Sîretü’n-Nebeviyye* adıyla neşredilmiştir.

tarafından dört cilt halinde *İslâm Tarihi Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1985).(Fayda, 1999, 20/72)

İbn Hişâm eserinde açıklamayı, tashihi veya eklemeleri genellikle bir senede dayandırarak yapmıştır. Nitekim, eserinde tekrarlarıyla beraber yaklaşık 150 kez sened zikretmiştir. İbn Hişâm, kendisinden önceki Zührî, Mâlik, Zeyd b. Eslem gibi siyer müelliflerinden doğrudan aktarımlarda bulunmuştur.(Öz, 2006, 432) O, kendinden önceki kaynaklardan aktarımlarda bulunduğu gibi kaynak olarak yer verdiği yazarın, hangi ilimde yetkin olduğunu belirterek haber kaynağının sağlamlığına da dikkat çekmiştir.(Öz, 2006, 433) İbn Hişâm, âyet, kelime, neseb veya isim açıklamalarında âyetlerden, şiirden, Arap deyimlerinden ve coğrafi bilgilerden yararlanmıştır.(Öz, 2006, 435)

1.2.7. İbn Sa'd ve *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*

İbn Sa'd, 160/777 yılında Basra'da doğmuştur.(Zehebî, 1413, 10/664) Basra'da ekseriyetle tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden olan Ebû Âsım en-Nebîl, Vekî' b. el-Cerrâh , Ârim b. Fazl ve Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî gibi âlimlerden dinî ilimler öğrenmiş ve onlardan hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Arap dili ve edebiyatı da okumuştur.(Fayda, 1999, 20/294) Basra'dan sonra hadis ve ahbâr ilimlerini tahsil etmek için çeşitli şehirlere yolculuklar yapmıştır.(Subhî es-Sâlih, 1984, 338) İbn Sa'd, tabakat ve megâzî müellifi olan Vâkîdî'nin Bağdat'ta kâtipliğini yapmakla beraber(İbn Ebî Hâtim, 1271, 7/262) hem öğrencisi hem de yardımcısı konumunda olmasından dolayı *Kâtibü'l-Vâkîdî* olarak tanınmıştır.(Subhî es-Sâlih, 1984, 339) İbn Sa'd 230/845 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.(İbn Ebî Hâtim, 1271, 7/262)

İbn Sa'd'ın, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*⁶ adlı eserinin en önemli kaynağı, hocası Vâkîdî'dir. O, hocasının eserine, bizzat ulaşabildiği biyografileri ekleyerek hacimli ve özgün bir eser meydana getirmiştir.(Öz, 2006, 450) İbn Sa'd'ın eseri incelendiğinde rivayette bulunduğu kişilerin hadis, fıkıh, siyer, Kur'ân ilimleri, megâzî, fütûh, ahbâr, ensâb ve şiir alanlarında değerli âlimler olduğu, kendisinin de muazzam bir kültüre ve farklı ilim dallarında derin bir ilmî birikime sahip olduğu görülmektedir.(Fayda, 1999, 20/294)

---

⁶ Doktor Ali Muhammed Ömer tarafından 2001 yılında Kahire'de *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir* adıyla neşredilmiştir.

İbn Sa'd, Hz. Muhammed'in İslâm'a davet mektuplarını ve vesika niteliği taşıyan aynı konuları bir arada incelemiştir.(Fayda, 1999, 20/295) Kendisinden önceki siyer müellifleri delâil haberleri aktarmıştır. Ancak delâil haberlerini belli başlıklar altında sınıflandıran ve aktaran İbn Sa'd'dır. Kendisine ulaşan dağınık malzemeleri bir araya getirerek belli bir tasnife tâbi tutmuştur. İbn Sa'd elde ettiği bilgileri tasnif ettikten sonra bütün haberleri mutlaka senedleriyle beraber aktarmıştır.(Öz, 2006, 450-451) O, kitabında aktardığı bilgileri âyetle desteklediği gibi âyeti haberin kaynağı olarak kullanmıştır.(Öz, 2006, 452) İbn Sa'd gerekli gördüğü yerlerde birçok şiire de yer vermiştir.(İbn Sa'd, 2001, 1/198)

2. BÖLÜM: MEKKE DÖNEMİNDE HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

2.1. Mekke’de Hıristiyanlık

Mekke’de Hıristiyanlığın durumuna değinmeden önce İslâmiyet’ten önce Arap yarımadasında mevcut olan çeşitli inançlar hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Sözü edilen yarımada da en yaygın olan inanç putperestliktir. Araplar arasında putperestliğin ortaya çıkışını Kelbî, eserinde şöyle anlatır: “Araplar, Mekke’ye olan bağlılıklarını ve Harem’e olan hürmetlerini göstermek için Harem’den aldıkları bir taşı yanlarında bulundurlardı. Harem’den uzaklaştıklarında ya da yolculuk esnasında konakladıkları zaman, Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi bu taşın etrafında tavaf ederlerdi. Böyle yaparak Mekke’ye ve Kâbe’ye olan saygılarını göstermiş olurlardı. İlk zamanlarda halis bir davranış olan bu durum, ilerleyen dönemlerde Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâil’in getirdikleri inançtan ayrılmalarına sebep oldu. Tevhid inancından uzaklaşan Arap toplumu, putlara tapmaya başladı.”(İbnu’l-Kelbî, 2017, 7) Toplumun çoğunluğu putlara tapmakla beraber Allah’a da inanıyordu. Yüce Allah’ı tanıyor, onu yaratıcı olarak biliyor ve günlük ritüellerinde Allah adını sıkça kullanıyorlardı. Ancak bu inanç yozlaşmış, tahrif edilmiş ve insanları kötülükten alıkoymayan bir hale gelmişti.(Apak, 2017, 25) Ayrıca itikadî yönü zayıf olan bazı Araplar, meleklerle ibadet edilmesi halinde onların Allah katında şefaathane olabileceklerine inanıyorlardı. Bununla beraber melek ve cin gibi rûhânî varlıkları, Allah’ın kızları kabul ettikleri ve onlara ibadet ettikleri de bilinmekteydi.(İbn Kesîr, 1994, 2/414)

Arap yarımadasında yaygın olan diğer bir inanç ise Yahudiliktir. İslâmiyet’ten önce de bu bölgede var olan Yahudiliğin, tam olarak hangi tarihte ve nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kabul edilen genel görüş, Yahudilerin milâdî birinci asırda Roma’nın Suriye ve Mısır’ı hâkimiyeti altına almasından sonra Arap yarımadasına yerleşmeye başladıkları yönündedir.(Ali, 1993, 6/518) Roma’nın baskıları sonucu Filistin’den çıkmak zorunda kalan Yahudilerin, Suriye-Hicaz arasındaki bu bölgelere yerleşmesi sonucu, Yahudilik Arabistan’a girmiş, böylece Hayber, Yesrib, Vâdilkurâ ve Fedek gibi bölgelere Yahudiler yerleşmiştir.(Belâzürî, 1988, 25; Ali, 1993, 6/626) Bu bölgelere yerleşen Yahudilerin kendilerini diğer insanlardan üstün görmeleri, millî din olması ve göçebe olan Arapların yaşam tarzlarına uygun olmaması dolayısıyla, Yahudilik

Araplar arasında yayılma imkânı bulamamıştır. Sayılan bu sebeplerden dolayı Yemen ile Medine ve çevresine yerleşen Yahudiler hariç, risâletten önceki Araplar, Yahudiliğe fazla bir ilgi göstermemiştir.(Ali, 1993, 6/511) Bu bölgelerin dışında yayılma imkânı bulamayan Yahudilik, tâbilerinin ticaretle uğraşmalarından dolayı nadir de olsa Mekke ve çevresinde de görülmüştür. Mekke ve çevresindeki panayırlara ticaret amaçlı gelen Yahudiler, ticaret yapmanın yanında kendilerini bedevîlere kâhinler olarak tanıtmışlar ve bu durum bazı bedevîler üzerinde etkili olmuştur.(Ali, 1993, 6/511; Apak, 2014, 241)

Araplar arasında Yahudilikten daha fazla bir etkiye sahip olan Hıristiyanlık, dördüncü yüzyıldan itibaren Arap yarımadasında yayılmıştır. Hıristiyanlık, bölgeye Şam ve Habeşistan üzerinden girmiştir. Hıristiyanlığın yayılma süreci beşinci yüzyılda artış göstermiştir. Bu dönemde doğu bölgesinde Ya'kûbîler, Nestûrîlik ve Melkîler adıyla üç Hıristiyan mezhebi aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.(Ali, 1993, 6/623; Apak, 2017, 1/92-93) Hıristiyanlığın zengin kültürü, gösterişli mâbetleri, dinsel kıyafetleri, misyonerlerin ve rahiplerin telkin çalışmaları Arap yarımadasında bu dinin yayılmasını hızlandırmıştır.(Ali, 1993, 6/587)

Hıristiyanlık, Güney Arabistan'da Habeşistan üzerinden Yemen ve Hicaz bölgesinde yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlığın bu bölgedeki Arap kabileleri arasında yayılmasının en büyük etkenlerinden biri Habeş krallığıdır. Habeş krallığı, Bizans'ın desteğiyle Güney Arabistan'da hâkim olan Yahudiliğin etkisini azaltmış, mâbetler inşa ederek Hıristiyanlığın bu bölgede yayılmasını hızlandırmıştır. Hicaz'daki en kalabalık topluluk olan Necranlılar da bu dönemde Hıristiyan olmuştur.(İbn Hişâm, 1990, 1/57-59)

Arap yarımadasında yayılmış olan bir diğer inanç ise Mecûsîliktir. Mecûsîlik, yarımadanın kuzey doğusunda hâkimiyet süren Sâsânî İmparatorluğu'nun resmî dinidir. Sâsânîler'in siyasî ve askerî gücüne paralel olarak Arap yarımadasında yer alan Bahreyn, Yemen ve Umman bölgelerinde yayılmış olan Mecûsîlik, daha çok yönetici sınıf ve zenginler arasında etkili olmuştur. Bu bölgelerin dışında Temîm, Abdülkays, Hanîfe gibi Arap kabilelerinin bir bölümünün de Mecûsîlik inancını benimsediği görülmektedir.(Gündüz, 2003, 28/279-284)

Arap yarımadasının izdüşümü konumunda olan Mekke'de en yaygın inanç putperestliktir. Kabe'nin içinde ve dışında putlar olduğu gibi her kabilenin kendine has putları vardır.

Bunun dışında az da olsa Yahudilik, Hıristiyanlık ve Hanîflik müntesibi insanlar da bulunmaktadır. Hıristiyanlığı Mekke'de yaygınlaştırmak için Ukâz ve Zülmecâz panayırlarına doktor ve eczacı sıfatı ile birçok ruhban ve misyonerin geldiği bilinmektedir.(Aydın, 1985, 54) Ayrıca Hıristiyan Nebatîler de buğday, yağ ticareti yapmak amacıyla bu panayırlara gelmiştir. Bazı kişiler onlardan etkilenmiştir.(Çelikkol, 2013, 183-184) Ancak bu etkilenme birkaç kişiyi geçmemiştir. Çünkü Mekkeli Araplar kutsal kitapların mesajlarına karşı kapalıdır.(Çelikkol, 2013, 185) Bundan dolayı Kureyş kabilesi üyeleri içerisinde çok nadir Hıristiyan olanlar vardır.(İbn Hazm, 1983, 491) Bununla birlikte Mekke'de köle, tüccar veya misyoner olarak yaşayan Hıristiyanların varlığından da söz edilmektedir.(Aydın, 1985, 54)

Hız. Muhammed, risâletten önce -bir kısmı çocukluk çağında olmak üzere- birkaç Hıristiyanla karşılaşmıştır. Sütanesi Halîme'nin yanında Hız. Peygamber'i gören Habeşli Hıristiyanlar, onun şanslı bir çocuk olduğunu söyleyerek alıp meliklerine götürmek istemişlerdir.(İbn Hişâm, 1990, 219) Hız. Peygamber'in risâletten önce yaşadığı bir başka hadise ise amcası Ebû Tâlib'le Şam'a yaptığı bir ticaret yolculuğu esnasında rahip Bahîrâ ile karşılaşmasıdır.(İbn Hişâm, 1990, 236) Nübüvvetin başlangıç yıllarında Hız. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfel, Hıristiyanlığa mensuptur. Hız. Hatice ilk vahiyle ilgili durumu Varaka'ya sormuştur.(İbn Hişâm, 1990, 247) Risâletin ilk yıllarında tebliğ amacıyla gittiği Tâif'ten dönerken Nasrânî köle Addâs ile karşılaşmıştır.(İbn Hişâm, 1990, 2/68-69) Bunun gibi olaylar Mekke ve civarında bazı Hıristiyanların bulunduğunu göstermektedir.

2.2. Mekke'de Hız. Peygamber'i Ziyaret Eden Hıristiyan Heyet

Hız. Peygamber, risâletinin Mekke döneminde bazı Hıristiyanlarla görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerden biri, Mekke'de Hız. Peygamber'i ziyarete gelen ve sayıları hakkında bazı ihtilâfların olduğu bir heyet ile gerçekleşmiştir. Mukâtil, bu heyetle ilgili bilgilere Mâide sûresi 82, 83, 84, 85; Kasas sûresi 52. ve Hadîd sûresi 27. âyetlerin tefsirinde yer vermektedir. O, Mâide sûresinin 82. âyetini tefsir ederken Müslümanlara düşmanlıkta insanların en şiddetlisinin Yahudiler ve Arap müşrikleri olduğunu ifade etmektedir. Buna delil olarak Yahudilerin, Hız. Muhammed'e karşı savaşmaları için Arap müşriklerine yardım ettiğini, bununla da yetinmeyip, onları Hız. Muhammed'in üzerine saldırmaları için kışkırttıklarını belirtmektedir. Ayrıca Arap müşriklerinin Hız. Muhammed ve

ashabına karşı aşırı derece düşmanlık beslediğini de zikretmektedir. Âyetin ilk bölümünde Hz. Muhammed'e düşmanlık besleyenlerden söz eden Mukâtil, devamında ise Müslümanlara en yakın olan kimselerden bahsetmektedir. Mâide sûresinin 82. âyetinde geçen "meveddetçe" ifadesini açıklarken, meveddetten kastın müminleri sevmek değil, imana icabet etmek olduğunu beyan etmektedir. Âyette imana icabet bakımından Müslümanlara en yakın olanların "Biz Nasârâyız" diyenler olduğunu belirtmiş olan Mukâtil, bu kimselerin Nâsıra adındaki bir köyden/karyeden olduklarını söylemektedir. Nâsıra köyünde/karyesinde bulunan keşişler ve ruhbanlar, manastırlarda ibadete çekilmişler ve onlar imana karşı büyüklük etmemişlerdir. Mukâtil'e göre bu kimseler bu davranışları sebebiyle iman edenlere en yakın olan kişilerdir.(Mukâtil, 1423, 1/496-497) Bu âyetin İncil ehlinden iman eden kırk kişi hakkında indiğini belirten Mukâtil, bu kimselerin otuz ikisinin Câfer b. Ebû Tâlib ile Habeşistan'dan; sekizinin de Şam'dan geldiğini söylemektedir. Bu gelenlerle birlikte rahip Bahîrâ, İdrîs, Ebrehe, Eymen, Temmâm, Kasîm, el-Eşref, Dureyd ve başlarının ortasını tıraş eden keşişlerin de bulunduğunu belirtmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/497)

Mukâtil, tefsirinde Kasas sûresi 52. âyetin, İncil ehlinden Müslüman olan kırk kişi hakkında indiğini, bu kimselerin otuz ikisinin Câfer b. Ebû Tâlib ile Habeşistan'dan, sekizinin de Şam'dan Medine'ye geldiğini aktarmaktadır. Ayrıca Şam'dan gelen sekiz kişinin Eymen, Bahîrâ, el-Eşref, Temmâm, İdrîs, Bureyd, Nâfi' ve Ebrehe adında kimseler olduğunu zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 3/348-349) Mukâtil, bu kimselerin Hz. Muhammed'den işittikleri Kur'ân âyetlerini Hz. İsa'dan gelen sözlere benzeterek ağlayan ve daha sonrasında Allah'ı ve resullerini tasdik eden kimseler olduğunu belirtmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/497) Allah'ı ve resullerini tasdik eden bu kimseler hakkında Mâide sûresinin 83. âyetinin nâzil olduğunu bildirmektedir. Mukâtil, Mâide sûresinin 84. âyetinde bu kimselerin "Biz Rabbimizin bizi muhacirlerle birlikte cennete koymasını niyaz ederken niçin Allah'a ve peygamberlerine iman etmeyelim?" şeklinde sözler söylediğini aktarmaktadır. Âyette geçen bu kimseler Müslüman olduktan sonra memleketlerine döndüklerinde, kavimlerinin kafirleri onları, kendi dinlerini bırakıp başka din seçmeleri sebebiyle ayıplaması üzerine onlar da Allah'a ve kendilerine gönderilene iman ettiklerini söylemiştir. Mukâtil, bu olay sebebiyle Mâide sûresinin 84. âyetinin nâzil olduğunu aktarmaktadır. Mâide sûresinin 85. âyetinde ise inanan bu kimselerin bir önceki âyette geçen sözleri sebebiyle Allah'ın onlara mükâfat olarak altından ırmaklar akan

cennetleri verdiğini ve o cennetlerde ebedî kalacaklarını müjdelemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/498)

Hız. Peygamber döneminde iman eden Hıristiyanlarla ilgili bilgi içeren bir diğer âyet, Hadîd sûresi 27. âyettir. Mukâtil b. Süleyman, Hadîd sûresi 27. âyetin otuz ikisi Habeşistan'dan, sekizi Şam'dan olmak üzere kırk kişi hakkında indiğini belirtmektedir. Ancak bu âyetin tefsirinde diğerlerinden farklı olarak bu kimselerin bir kısmının Hız. Muhammed'e yetiştiğini ve ona iman ettiğini, bir kısmının ise İsa'nın dinî üzere kalmaya devam ettiğini aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 4/247)

Değerlendirme

Mekke'de Hız. Peygamber'e iman eden Hıristiyanların sayısı, nereden geldikleri ve kim oldukları hakkındaki bilgilere Mukâtil, Mâide sûresi 82, 83, 84, 85; Kasas sûresi 52 ve Hadîd sûresi 27. âyetlerin tefsirinde yer vermiş, İbn İşhak, bu konuları açıklarken Mâide sûresi 82, 83; Kasas sûresi 52, 53, 54, 55 ve Furkân sûresi 63. âyetlerini delil getirmiştir.(İbn İşhak, 1976, 199-200-284-286-287) İbn Hişâm ise Mâide sûresi 83 ve Kasas sûresi 52, 53, 54, 55. âyetlerinin açıklamasında bu konuyla ilgili bilgilere yer vermiştir.(İbn Hişâm, 1990, 2/42)

Mukâtil, Hız. Muhammed'i ziyarete gelen heyetle ilgili bilgilere Mâide sûresi 82, Kasas sûresi 52 ve Hadîd sûresi 27. âyetlerin tefsirinde yer vermiştir. Bu âyetlerin nüzûl sebeplerini açıklarken kullandığı ifadeler birbirine çok yakındır. Bu üç âyetin de nüzûl sebebini açıklarken Hız. Muhammed'i ziyaret eden heyetin sayısının kırk kişiden ibaret olduğunu ve heyet içerisinde bulunan kimselerin isimlerini beyan etmektedir. Mukâtil, Mâide sûresinin 82. âyetinde bu heyetin otuz ikisinin Câfer b. Ebû Tâlib ile Habeşistan'dan; sekizinin de Şam'dan geldiğini söylemektedir. Bu heyetin rahip Bahîrâ, İdrîs, Ebrehe, Dureyd, Temmâm, Kasım, el-Eşref, Eymen ve başlarının ortasını tıraş eden keşişlerden olduğunu aktarmaktadır. Ancak burada zikredilen keşişlerin kırk kişilik heyetten mi yoksa kırk kişinin dışında farklı kimseler mi olduğuna dair bilgiye yer verilmemektedir. Mukâtil, Kasas sûresi 52. âyeti beyan ederken de gelen heyetin kırk kişi olduğunu aktarmakta ve sekiz kişinin ismini vermektedir. Ancak bu iki âyetin tefsirinde yer verdiği isimler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Mâide sûresi 82. âyette Dureyd ismini aktarırken Kasas sûresi 52. âyette ise Bureyd ismini zikretmektedir. Yine

Mâide sûresi 82. âyette Kasîm ismine yer verirken Kasas sûresi 52. âyette ise bu ismin yerine Nâfi' ismini aktarmaktadır. Buna ilâveten Mâide sûresi 82. âyette kırk kişinin içinde başlarının ortasını tıraş eden keşişlerden bahsederken, Kasas sûresi 52. âyette ise bu bilgiye yer vermemiştir. Hadîd sûresi 27. âyetin tefsirinde gelen heyetin kırk kişi olduğunu söylemekte ancak Mâide sûresi 82. ve Kasas sûresi 52. âyette değindiği Câfer b. Ebû Tâlib'le beraber geldiklerine dair bir bilgiye burada yer vermemiştir. Yine Mâide sûresi 82. âyette gelen heyetin içindeki keşişlerden bu âyette bahsetmemiştir. Gelen bu kimselerden bazılarının dinleri üzerine kaldıklarını, bazılarının da Hz. Muhammed'e iman ettiklerini söylemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/496-497-498;3/348-349;4/247)

Değerlendirmeye esas alınan kaynaklardan İbn İshak ile İbn Hişâm'ın eserlerinde Hz. Muhammed'in İslâm dinini Mekkelilere tebliğ ettiği haberi Habeşistan'da duyulunca Mekke'ye yirmi veya bu civarda kişiden oluşan bir Hıristiyan grubun geldiği yer almaktadır. Ayrıca Hıristiyan grubun Hz. Muhammed'den bilgi aldıktan sonra Müslüman oldukları ve bunun neticesinde Ebû Cehil ve taraftarlarının tepki gösterdiği de aktarılmaktadır. Ancak heyette yer alan kişilerin isimlerinden hiç bahsedilmemektedir.(İbn İshak, 1976, 199; İbn Hişâm, 1990, 42)

Mukâtil, Kasas sûresi 52. âyetin tefsirinde bu kırk kişilik Hıristiyan heyetin Medine'ye geldiklerini ifade ederken Mâide sûresi 82. ve Hadîd sûresi 27. âyetlerin tefsirinde bu heyetin Mekke'ye yahut Medine'ye geldiklerine dair bir bilgiye yer vermemektedir. İbn İshak ve İbn Hişâm bu heyetin Mekke'ye geldiğini söylemektedir. İbn İshak, Mekke'ye gelen heyetle ilgili olarak Necâşî'nin, Hz. Muhammed'e merak ettiği konularla ilgili sorular sorması için on iki adam gönderdiğini ve bunların içlerinde beş keşiş, yedi rahip ya da yedi keşiş, beş rahip olduğunu, Hz. Muhammed'in onlara Kur'ân okuyunca ağladıklarını bildirmektedir. Bunun üzerine de Mâide sûresinin 82. âyetinin nâzil olduğunu zikretmektedir.(İbn İshak, 1976, 200; İbn Hişâm, 1990, 42)

Mukâtil, Mâide sûresi 82. âyetinin nüzûl sebebini açıklarken Hz. Muhammed'e gelen heyetin Habeşistan'dan otuz iki, Şam'dan sekiz olmak üzere kırk kişilik rahiplerden ve keşişlerden oluşan bir grup olduğunu ve bu grubun Hz. Muhammed'i Medine'de ziyaret ettiklerini bunun üzerine bu âyetlerin nâzil olduğunu aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/397-398) İbn İshak ise bu meseleyi Mâide sûresinin 82-83. ve Furkân sûresi 63. âyetleriyle ilişkilendirerek heyet sayısının yedi rahip ve beş keşiş, yahut beş rahip ve yedi keşişten

ibaret on iki kişiden oluştuğunu ve bu kimselerin Necâsî ve arkadaşları olduklarını aktarmaktadır. Yine İbn İshak ve İbn Hişâm, Kasas Sûresi 52. âyet bağlamında Hz. Muhammed'e gelen Hıristiyan heyetinin yirmi veya bu civarda olduğunu ve bu grubun Necranlı olduklarını söylemektedir.(İbn İshak, 1976, 284; İbn Hişâm, 1990, 42) Başka bir rivayette de Mâide sûresinin 82-83. âyetleri ile Furkân sûresinin 63. âyetlerinin Necâsî ve arkadaşları hakkında indiğini aktaran İbn İshak, o dönemin âlimlerinden bunu çokça duyduğunu ifade etmektedir.(İbn İshak, 1976, 286-287)

Mukâtil, Müslümanlara düşmanlık etmede haddi aşanların Yahudiler ve Arap müşrikleri; Müslümanlara en yakın olan kimselerin ise Hıristiyanlar olduğunu Mâide sûresi 82. âyetinde bahsederken,(Mukâtil, 1423, 1/497) İbn İshak, Zührî'den aktardığı rivayette bu bilgileri Furkân sûresi 63. âyette aktarmaktadır.(İbn İshak, 1976, 286-287)

Karşılaştırmaya esas alınan kaynaklardan Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe ve İbn Sa'd'ın eserlerinde Hz. Muhammed'e gelen heyetle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.3. Bizans ile Sâsânîler Arasında Yaşanan Gelişmelerin Takip Edilmesi

Mukâtil'in eserinde yer alan rivayetlere geçmeden önce dönemin iki büyük gücü olan Bizans ile Sâsânîler hakkında kısa bilgi verilmesi uygun olacaktır. Risâletten önce bugün Orta Doğu olarak isimlendirilen coğrafyaya hâkim olan iki büyük imparatorluk vardır. Bunlardan biri merkezi İstanbul olan Bizans İmparatorluğu diğeri ise merkezi bugünkü Irak bölgesindeki Medâin şehri olan Sâsânîler'dir. Kuzey Arabistan'ın batı kısmındaki Arap kabilelerinden olan Gassânîler, Bizans İmparatorluğu'nun vasalı konumundadır. Kuzey Arabistan'ın doğu bölgesi ise Sâsânî İmparatorluğu'nun vasalı olan ve Arap kabilelerinden müteşekkil Hîre Krallığı'dır.(Ağırakça, 1996, 13/397)

Roma İmparatorluğu'ndan milâdî 330 yılında ayrılan ve başşehri Konstantinopolis olan Bizans İmparatorluğu, Anadolu, Balkan yarımadası, Mısır, Suriye ve Filistin'de hüküm sürmüştür. Doğu Roma diye de anılan Bizans, milâdî 325 yılında İznik'te toplanan Konsil ile Hıristiyanlığa yeni bir güç kazandırmış ve Hıristiyanlığı bütün imparatorluğa hâkim olacak konuma getirmiştir.(Vasiliev, 1943, 1/252; Demirkent, 1992, 6/6/230) Üç kıtada hüküm süren Bizans, süreç içerisinde sarayda taht kavgaları, iç isyanlar ve dış tehditler sebebiyle eski gücünü kaybetmiştir. Kendi vatandaşlarından olan farklı mezhepten

insanlara uyguladığı dinî ve ekonomik baskılar, devletin meşruiyetini kaybetmesine sebep olmuştur. Bizans'ı kuzeyden Avar ve Slav tehdidi, doğudan Sâsânîler'in yayılımcı politikası zayıf düşürmüştür. Bunun sonucunda Sâsânîler, milâdî 611'de batıya doğru ilerleyerek Anadolu, Mısır ve Suriye'yi almış ve İstanbul önlerine kadar ilerlemiştir. Bizans, bu saldırılardan ağır şartlar içeren bir anlaşmayı kabul etmek suretiyle kurtulmuştur. Bu durum Mekke'de duyulmuş, Hz. Peygamber ve Müslümanlar Ehl-i kitap olan Bizans'ın yenilmesine üzülmüştür.(Ostrogorsky, 1995, 86-97; Apak, 2017, 44-45)

Sâsânîler, İran'da milâdî 226 yılında kurulmuş ve adını destan kahramanı Sâsân'dan almıştır. Sâsânîler doğuda Türk devletleriyle, batıda Bizans'la, nadiren de olsa güneyde yer alan Arap kabileleri ile çatışma içinde olmuştur.(Naskali, 2009, 36/175) İmparatorluğun sınırları Afganistan'dan Amuderya'ya kadar ulaşmıştır. Bizans'ın doğudaki topraklarını milâdî 611 yılında fethettikten sonra yaklaşık on yıl kadar egemenliği altında tutan Sâsânîler, buraları kaybettikten sonra yönünü Arap kabilelerinin bulunduğu güney kıyılara çevirmiş ve buralardaki prenslikleri boyunduruğu altına almıştır. Daha sonra zamanla gerileme ve çöküş dönemine girmiş ve Müslüman ordular tarafından ortadan kaldırılmıştır.(Garthwaite, 2005, 59)

2.3.1. Bizanslıların Sâsânîlere Galip Geleceğinin Müjdelenmesi

Hıristiyan olan Bizanslılar ile putperest ve ateşperest Sâsânîler arasında devam eden bir mücadele vardır. O günün en güçlü devletlerinden biri olan Bizans, tahrif edilmiş ve bozulmuş da olsa İsa'ya ve İncil'e iman ettiklerini, tevhid inancına bağlı olduklarını savunuyor, ikinci güç olan Sâsânîler'de putperestliğe inanıyor, ateşe tapınıyordu. Bizans ve Sâsânîler arasındaki varlık mücadelesi devam ettiği gibi, Mekke'de de risâletten sonra Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında mücadeleler başlamıştır. Bu mücadelede gün geçtikçe güçlenen, kazanan taraf Müslümanlar; zayıflayan, kaybeden taraf müşrikler olmuştur. İslâm'ın zuhur ettiği Mekke'de taraflar arasındaki çekişme sürerken, dünyanın diğer bölgelerinde de çeşitli mücadeleler devam etmektedir.(Apak, 2017, 158-161)

Bizanslılar ile Sâsânîler arasında milâdî 613 yılında meydana gelen savaş, Şam diyarının Ezriât ve Busrâ bölgeleri arasında olmuştur. İbn Abbas ve Süddî bu savaşın Ürdün ve Filistin'de, Mücâhid ise Cezîre ve dolaylarında olduğunu söylemiştir.(İbn Kesîr, 1994, 304) Sözü edilen savaş Sâsânîler kazanmıştır. Nitekim Rûm sûresinin giriş kısmında

İkrime'den bir rivayeti Mukâtil, Mekke'de bulunan Hz. Peygamber'e ve arkadaşlarına, Bizans'ın Sâsânîler'e yenilmesi haberi ulaşınca onların bu duruma üzüldüğünü, müşriklerin ise bu haberi sevinçle karşıladığını aktarmıştır. Bu sevinçle müşriklerin, Müslümanların kendileriyle savaşmaları durumunda Sâsânîlerin Bizans'ı yendiği gibi kendilerinin de Müslümanları yeneceğine dair sözler söylediğini beyan etmiştir. Bu konuşmalar üzerine Allah, Rûm sûresi 1-5. âyetlerini indirmiştir. Mukâtil, bu âyetlerde Bizans'ın üç, beş ya da yedi sene içinde Sâsânîler'e galip geleceği müjdesinin bildirildiğini söylemiş ve bu habere Müslümanların sevineceğini aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 3/402)

Değerlendirme

Sâsânîler'in Bizans'a galip gelmesi, Mekkeli müşrikleri sevindirmiş ve kendilerinin de aralarında bir savaş yaşanması halinde galip geleceklerine dair ümit beslemelerine sebep olmuştur. Sâsânîler'in Bizans'a galip gelmesi meselesine dair rivayetlere, ilk dönem siyer ve megâzî eserlerinde rastlanılmamış olup Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve İbn Kesîr'in tefsirinde Rûm sûresi 1-5. âyetlerin açıklamasında Zührî'den nakledilen bir rivayet yer almaktadır. Zührî'den nakledilen rivayetin içeriği ile Mukâtil'in aktardığı bilgiler birbirilerini teyit etmektedir.(Tirmizî, 1996, 5/ 252; İbn Kesîr, 1994, 6/267) Bu bilgilere ilâve olarak Taberî'nin ve Kurtubî'nin tefsir kitaplarında yer alan rivayetler de yine Mukâtil'in eserinde bulunan bilgileri teyit etmektedir.(Taberî, 1994, 6/92; Kurtubî, 2001, 16/291)

2.3.2. Hz. Ebû Bekir'in Hıristiyanlar Hakkında Müşriklerle Bahse Girmesi

Hz. Muhammed, Bizans ve Sâsânî devletleri arasında cereyan eden savaşla ilgili olarak Rûm sûresinin ilk beş âyetini tebliğ edince Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) bu müjdeye sevinmiş, Mekke müşriklerine Allah'ın Bizans'ı Sâsânîlere galip getireceğini bu yüzden de boşuna sevinmemeleri gerektiğini söylemiş ve buna karşılık Übey b. Halef onu yalancılıkla itham etmiştir. Hz. Ebû Bekir de ona aynıyla karşılık vermiş ve asıl yalancının Übey olduğunu söylemiştir. Übey b. Halef, Hz. Ebû Bekir'e üç seneliğine on genç deve üzerine bahse girmeyi, üç sene içinde eğer Bizans, Sâsânîler'e galip gelirse kendilerinin kaybedeceğini, eğer Sâsânîler kazanırsa da Hz. Ebû Bekir'in kaybedeceğini söyleyerek bir bahis teklifinde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir, bu teklifi kabul etmiştir.(Tirmizî, 1996, 5/653) Sonra Hz. Ebû Bekir yaşadığı olayı Hz. Peygamber'e

anlatmış ve üç yıl içinde Bizanslıların Sâsânîlere karşı zafer elde edeceğine dair Übey ile bahse girdiğini söylemiştir. Bunu duyan Hz. Peygamber, Allah ‘bîd’ı sinîn’ buyurdu diyerek Allah’ın bununla üç ile dokuz arasındaki rakamları kasdettiğini bildirmiştir. Buna binaen bahse konu olan sürenin uzatılmasını ve deve sayısının da artırması gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber’in bu sözleri üzerine Hz. Ebû Bekir, Übey ile konuşmuş ve ona bahsin süresini dokuz yıl, deve sayısını da yüz deve olarak değiştirmeyi teklif edince Übey bu şartları kabul etmiş ve tekrar anlaşmışlardır.(Mukâtil, 1423, 3/401-403; Tirmizî, 1996, 5/654)

Değerlendirme

Bizanslılar ve Sâsânîler arasındaki mücadelenin Müslümanların ileri gelenleriyle Mekkeli müşrikler arasında iddia konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu meselenin gündemde tuttuğu yeri göstermesi bakımından önemlidir.

Mukâtil’in bahis meselesine dair rivayetlere, ilk dönem siyer ve megâzî eserlerinde rastlayamamış olsak da Tirmizî’nin *Sünen*’inde ve İbn Kesîr’in tefsirinde, Zührî’den nakledilen rivayette yer almaktadır. Bu rivayetler arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır.

Mukâtil, Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yaşanan bahis meselesinin fâillerini Hz. Ebû Bekir ve Übey b. Halef el-Cumahî olarak zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 3/401-403) Zührî ise sadece Hz. Ebû Bekir’in adını vermekte, Mekkeli müşriklerden hiç kimsenin adının zikretmemektedir. Bunun yerine genel bir ifade olan müşrikler kelimesini kullanmaktadır.(Tirmizî, 1996, 5/252; İbn Kesîr, 1994, 6/267) Mukâtil, bahse konu olan şeyi on genç deve olarak aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 3/401-403) Zührî’den nakledilen rivayette ise bahse konu olan malzemenin ne olduğu zikredilmemekte ancak yed-i emîne⁷ eşya bırakıldığından söz edilmektedir.(Tirmizî, 1996, 5/252; İbn Kesîr, 1994, 6/267)

Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında cereyan eden bahsin süresi ile ilgili Mukâtil, Hz. Ebû Bekir’in Rûm sûresi 1-5. âyetleri işitince üç yıllığına bahse girdiğini, Hz. Muhammed’in olaydan haberi olduğunda süreyi ve bahis miktarını arttırmasını istemesi

---

⁷ Bir malın, insanlar arasındaki çekişme sonuçlanıncaya kadar emanet olarak bırakıldığı kimse. Bkz: TDK.

üzerine süreyi dokuz yıla, bahis miktarını da yüz deveye çıkardığını bildirmektedir. (Mukâtil, 1423, 3/401-403) Zührî'den nakledilen rivayette ise altı yıllığına bahse girdiklerini ve altıncı yılın sonunda müşriklerin bahsi kazandığını söylemekte ve bundan dolayı Müslümanların Hz. Ebû Bekir'i ayıpladıklarını aktarmaktadır. Yedinci senede Bizanslıların, Sâsânîler'e galip geldiğini ve bundan dolayı da birçok kişinin Müslüman olduğunu beyan etmektedir. (Tirmizî, 1996, 5/252; İbn Kesîr, 1994, 6/267) Taberî ve Kurtubî gibi tefsir müelliflerinin kitaplarında da Mukâtil'in eserinde yer alan rivayetleri teyit eden bilgilere ulaşılmaktadır. (Taberî, 1994, 20/92; Kurtubî, 2001, 16/291-292)

2.3.3. Hıristiyanların Galip Gelmesine Sebep Olan Hadise

Mukâtil, Hıristiyanların Müslümanlara galip gelmesi ile ilgili bilgilere Rûm sûresinin 1-5. âyetlerinin tefsirinden sonra yer vermiştir. Hz. Ebû Bekir ile Übey b. Halef el-Cumahî'nin bahislerine konu olan rivayeti İkrime'den şöyle aktarmıştır: İran'da yaşayan bir kadın vardır. Onun bütün çocukları komutan ya da hükümdar gibi önemli görevler icra etmiştir. Bu kadının haberi Kısra'ya ulaşmıştır ve Kısra, kadını huzuruna çağırtmıştır. Sonra kadına, Bizanslılara bir sefer düzenleyeceğini, ordunun başına bir komutan tayin etmesi gerektiğini ve bu konu da onun evlatlarından hangisinin bu işe yatkın olduğunu kendilerine haber vermesi gerektiğini söylemiştir. Kadın, Kısra'ya üç evladından Hürmüz'ün zeki ve kurnaz; Ferruhân'ın bileğinin ve hitabetinin güçlü; Şehr Berrân'ın ise ihtiyatlı ve halîm olduğunu söylemiş, bunlardan hangisini görevlendirmek isterse dilediğini seçebileceğini belirtmiştir. (Mukâtil, 1423, 3/403) Kısra, ihtiyatlı ve halîm olan Şehr Berrân'ı komutan olarak seçmiştir. Şehr Berrân, hemen savaş hazırlıklarına başlamış ve ordu tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra Bizans'a doğru yola çıkmıştır. İki ordu Busra'da karşılaşmış ve Şehr Berrân Bizanslılara galip gelmiştir. Galip gelen Sâsânîler şehirleri tahrip etmiş, zeytin ağaçlarını kesmiştir. Zaferin vermiş olduğu sevinçle Ferruhân içki içmiş ve rüyasında kendisini Kısra'nın tahtı üzerinde oturuyor halde gördüğünü söylemiştir. Sarhoşluğun etkisiyle ne konuştuğunun farkında olmayan Ferruhân'ın bu sözleri, Kısra'nın kulağına gitmiştir. Bu olay sonucu Kısra, Şehr Berrân'a bir mektup yazarak Ferruhân'ın kellesini kendisine göndermesini istemiştir. Şehr Berrân ise kardeşini öven ve onun görevini en iyi şekilde yerine getirdiğini ifade eden üç mektup yazmış ve Kısra'yı kardeşini öldürmemesi için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak gönderdiği her mektuba olumsuz cevap almıştır. Kısra, Şehr Berrân'ın emrine muhalefet

etmesi neticesinde öfkelenmiş, onu görevinden azletmiş ve yerine kardeşini orduya komutan olarak atamıştır.(Mukâtil, 1423, 3/403)

Ferruhân ordunun başına geçip, Şehr Berrân'da ona itaat edince Kistrâ, Ferruhân'a bir mektup gönderdi. Ferruhân mektubu okuyunca boynu vurulması için Şehr Berrân'ın getirilmesini istedi. Şehr Berrân ise ölmeden önce vasiyetini yazmayı ve kardeşinden içerisinde üç mektubun bulunduğu kutuyu getirtmesini istedi. Şehr Berrân, mektupları kardeşine göstererek "Seni öldürmem için bana gönderilmiş üç mektup varken sen beni öldürmekte niçin acele ediyorsun?" dedi. Ferruhân bu duruma şaşırılmış ve yaptığı hatanın farkına vararak annesinin kendileri hakkında söylediği sözlerin ne kadar doğru olduğunu anlamıştı.(Mukâtil, 1423, 3/404)

Kardeşiyle aralarında geçen bu konuşmadan sonra Ferruhân komutanlığı bırakmış, tahtı küçük kardeşi Şehr Berrân'a geri vermiştir. Bunun üzerine Şehr Berrân, Bizans kayserine bir mektup göndererek yanlarında elli askerin bulunduğu bir görüşme talebinde bulunmuştur. Kayser, Şehr Berrân'a güvenmeyip kendisini bir tuzağa düşürmesinden endişe duyarak beş yüz bin Bizans askeri ile yola çıkmış, askerlerini yolun çeşitli bölgelerine yerleştirmiş ve kendilerinden önce varmaları için gözcüler de göndermiştir. Gözcüler, Şehr Berrân'ın sözüne sâdik kalarak yanında elli kişi bulundurduğunu bildirmiş ve iki taraf bir araya gelmiştir. Çadırın içinde görüşme sağlayan iki taraf ve bir de aralarında tercümanlık yapmak üzere görevlendirilen biri vardır. Şehr Berrân, Kayser'e ordusunu yok eden, ateşini söndüren, şehirlerini yakan ve yıkanın kardeşi Ferruhân olduğunu söylemiştir. Bu başarılardan rahatsız olan Kistrâ'nın kendisine Ferruhân'ı öldürme emri verdiğini ve kendisinin bu emre itaat etmediğini belirtmiş, bunun üzerine Kistrâ'nın Ferruhân'a kendisini öldürme emri verdiğini ve onun bu isteklerini yerine getirmeyip ona karşı çıktıklarını ifade etmiştir. Şehr Berrân bu sözlerinin ardından Kayser'e, Kistrâ'ya karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etmiştir.(Mukâtil, 1423, 3/405) Kayser de bu teklifi kabul etmiştir. Bu sırada Şehr Berrân Kayser'e, bu sırrın kimseye söylenilmemesi gerektiğini söyleyerek yanlarında bulunan tercümanı hançerlemişlerdir. Şehr Berrân ve Kayser, Kistrâ'ya karşı büyük zaferler kazanmış ve bu zaferlerin haberi Hz. Peygamber ve beraberindekilere ulaşınca Müslümanlar Bizanslıların galip gelmesine ve kendilerinin de bahsi kazanmış olmalarına sevinmişlerdir. "İşte, Onlar bu

mağlubiyetlerinden sonra galip olacaklardır” (er-Rûm 30/3) âyeti bu duruma işaret etmektedir.(Mukâtil, 1423, 3/405)

Değerlendirme

Mukâtil’in tefsirinde yer alan Hıristiyanların galip gelmesine sebep olan olaylarla ilgili rivayetler, ilk dönem siyer ve megâzî kitaplarıyla karşılaştırıldığında bu bilgileri teyit eden yahut bu bilgilere ilâvede bulunan bir içeriğe rastlanılmamıştır. Ancak bazı tefsir kitaplarında benzer rivayetlere yer verildiği görülmüştür.(Sa‘lebî, 2002, 7/293; Kurtubî, 2001, 14/291; Kurtubî, 1997, 13/437-445)

2.3.4. Bizans ve Sâsânîlere Ait Toprakların Fethedileceğinin Bildirilmesi

Arap yarımadasının kuzeyinde yer alan bölgede Bizans-Sâsânî mücadelesi devam etmekteyken Hz. Muhammed ahabına Bizans ve Sâsânî topraklarının Müslümanlar tarafından fethedileceği müjdesini vermiştir. Mukâtil, Bakara sûresi 114, 150; Âl-i İmrân sûresi 26; Mücâdele sûresi 21. âyetlerinde bu konuya dair bilgiler aktarmıştır.

Mukâtil, Bakara sûresi 114. âyetini tefsir ederken âyette geçen Allah’ın mescitlerinden kastın Beytü’l-makdis olduğunu söylemiş, orada domuz kesip leşlerini oraya bırakanın, orada namaz kılınmasını engelleyen ve harap olması için çalışan Antiyâhûs ibn Biblîs ile yanında bulunan Romalılar olduğunu zikretmiştir. Süreç içinde Beytü’l-makdis’e yönelik saldırıların devam ettiğini ve Bizans döneminde de Tatser b. Sinâbâtûs tarafından Yahudilerin öldürüldüğünü, Beytü’l-makdis’in tahrip edildiğini aktarmıştır. Beytü’l-makdis’in, Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644) döneminde inşa edilinceye kadar harab halde kaldığını söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 1/132)

Mukâtil, “*Onlar için dünyada ‘hızıün’ (horluk) vardır.*” (Bakara 2/114) âyetinin tefsirinde, Konstantiniyye, Ammûriye ve Rûmiyye şehirlerinde bulunan Romalı savaşçıların Müslümanlarca öldürüleceğini, kadın ve çocukların da esir edileceğini belirtmiştir. Onların bu dünyadaki hızıleri/horluklarının da bu şekilde olacağını ifade etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/133)

Mukâtil, Bakara sûresinin 150. âyetini açıkladıktan sonra Hz. Peygamber’in Müslümanların, Konstantiniyye’yi, Hamkale’yi(Taberî, 1968, 6/439; Yâkût, 1995, 4/158; Mes‘ûdî, 1384, 4/60-64) ve Rûmiyye’yi fethedeceğini söylemiştir. Bu üç şehirden biri olan

Rûmiyye'yi fethedince doğu tarafındaki kiliseye gidilmesi ve oradaki kırmızı olan sekizinci mozağin kaldırılmasını emrettiğini beyan etmiştir. Onun altında İsa'nın İncil'i, Mûsâ'nın asâsı ve İlyâ'nın (İlyâs) süs eşyaları bulunduğunu aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 1/149)

Bizanslılar ve Sasânîler'in topraklarının Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle ilgili diğer bir âyet, Âl-i İmrân sûresi 26. âyettir. Bu âyette gerçek mülkün sahibinin Allah olduğu vurgulanmaktadır. Mukâtil, "*Dilediğine mülkü verirsin*" ifadesiyle kastedilen kimselerin Hz. Muhammed ve onun ümmeti olduğunu; "*Dilediğinden mülkü alırsın*" ifadesiyle de kastedilen kimselerin Bizanslılar ve Sasânîler olduğunu aktarmıştır. Yine "*Dilediğini azîz edersin*" ifadesinden kastın Hz. Muhammed ve onun ümmeti olduğunu; "*Dilediğini zelil edersin*" ifadesinden kastın da Bizanslılar ve Sasânîler olduğunu bildirmiştir. Hz. Muhammed'in Bizans ve Sasânîler'e ait olan mülkün, kendi ümmetine verilmesi için dua etmesi üzerine bu âyetin nâzil olduğunu aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 1/269)

Mukâtil, "*Allah 'Muhakkak ki ben ve peygamberlerim üstün geleceğim.'* şeklinde yazmıştır. *Muhakkak ki Allah Kavî'dir ve Azîz'dir.*" (el-Mücâdele 58/21) âyetinin tefsirinde, Allah ve Resulü'nün Rum, Fars ve Şam halkından daha güçlü ve daha aziz olduğunu beyan etmiştir. Âyetin nüzûl sebebi olarak Mukâtil, Müslümanların, "Allah, Hz. Muhammed'e Mekke ile Hayber'i fethetmeyi nasip ederse biz onunla beraberken Şam, Bizans ve Sasânîlere karşı da zaferler nasip edeceğine inanıyoruz." dediklerini aktarmıştır. Müslümanların bu konuşmalarını duyan Abdullah b. Übey'in ise Müslümanlara "Siz, Bizanslılar'ın ve Sasânîler'in şu yendiğiniz şehir halkı gibi mi olduklarınızı sanıyorsunuz? Kuşkusuz onlar hem daha kalabalık hem de araç gereçleri itibariyle daha çoktur." dediğini nakletmiştir.(Mukâtil, 1423, 4/265)

Değerlendirme

Mukâtil, Bakara sûresi 114. Âyetin açıklamasında Beytü'l-makdis'te ibadet edilmesini engelleyen ve Beytü'l-makdis'i harap eden kimselerin Bizanslılar olduğuna değinmektedir. Akabinde Bizanslılar'a ait olan, Konstantiniyye, Rûmiyye ve Ammûriye isimli şehirlerin Müslümanlar tarafından fethedileceğini müjdelemektedir. Bakara sûresi 114. âyette Ammûriye şehrini zikrederken Bakara sûresi 150. âyette ise bunun yerine Hamkale'yi zikretmektedir. Taberî, Yâkut ve Mes'ûdî'nin aktardığı bilgilere göre halkın

“Hergan Kale” dediği Ammûriye (Amorion) Kalesini Mukâtil Hamkale olarak aktarmaktadır.(Taberî, 1968, 6/439; Yâkût, 1995, 4/158; Mes‘ûdî, 1384, 4/60-64) Ayrıca bu şehirlerden Roma fethedilince şehirdeki kilisede bulabilecekleri eşyalardan da bahsetmektedir. Âl-i İmrân sûresi 26. âyette ise hem Bizans hem de Sasânîler’e ait toprakların fethedilmesiyle ilgili Hz. Muhammed’in dua etmesi üzerine bu âyetin indiğini söylemektedir. Mücâdele sûresi 21. âyette ise Müslümanların Mekke ile Hayber ve çevresini fethetmelerine karşılık Allah’ın Bizans ve Sasânî topraklarının da fethine musahhar kılacağını söylemesi üzerine bu âyetin indiğini ifade etmektedir.(Mukâtil, 1423, 4/265) Mukâtil bu rivayetleri aktarırken âyetlerin Mekkî ya da Medenî oluşuyla ilgili bir bilgiden bahsetmemektedir. Yine aynı şekilde bu müjdelerin hangi zaman diliminde verildiğine dair bilgi de aktarmamaktadır.

Mukâtil’in aktardığı bilgilere siyer ve megâzî kaynaklarında rastlanmamaktadır. Ancak ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları farklı dönemlere, zamanlara ve şahıslara bağlı olarak Bizans ve Sasânî topraklarının Müslümanlar tarafından fethedileceğine dair müjdeleri aktarmışlardır. İbn İshak, İsmâil b. İlyâs b. Afîf’ten aktardığı bir rivayette, Mekke’de risâletin ilk yıllarında Afîf’in, İbn Abbas’la yaşadığı diyalogu aktarmaktadır. Ticaret amacıyla Mekke’ye gelen Afîf, İbn Abbas’la karşılaşmıştır. Kâbe’nin kenarında Hz. Peygamber’i gören Afîf, İbn Abbas’a Hz. Peygamber’in kim olduğunu sormuştur. İbn Abbas ise onun, Kayser ve Kisrâ’nın mülkünün kendisi için alınacağını söyleyen peygamber olduğunu ifade etmiştir.(İbn İshak, 1978, 169) Diğer bir rivayette ise Yûnus’tan aktarılan Adî b. Hâtim’in Müslüman olma süreci ve sonrasında Hz. Muhammed’in kıyamet alâmetlerine dair verdiği bilgilerin içerisinde Kayser ve Kisrâ’nın hazinelerinin açılmasından ve o bölgelerin fethedilmesinden bahsedilmiştir.(İbn İshak, 1978, 267-268; İbn Sa’d, 1968, 6/22) Adî b. Hâtim, Medine’de Müslüman olmuştur, bundan dolayı bu müjde Medine’de verilmiştir.(İbn Sa’d, 1968, 6/22) İbn İshak’ın Yûnus’tan aktardığı diğer bir rivayette ise olay zikretmeksizin Kisrâ’nın memleketinin fethedileceği ifade edilmektedir.(İbn İshak, 1978, 271) Bu müjdeyle ilgili zaman ve mekân zikredilmemektedir.

Zührî ve İbn Sa’d ise fetihle ilgili şu rivayeti zikretmektedir: Hz. Muhammed, elçilerinden biri olan Dihye b. Halîfe el-Kelbî’yi, davet mektubunu iletmesi için Rum Kayseri Heraklius’a göndermiştir. Mektubu okuyan Kayser, bir gün topraklarının Müslümanlar

tarafından fethedileceğini anlamış ve bu durumu Rumların ileri gelenleriyle görüşmüştür. Kayser, Rumların ileri gelenlerine, eğer İsa'nın getirdiklerine tâbi olurlarsa selamette olacaklarını ve mülklerinin ellerinde kalacağını söylemiştir. Rumların ileri gelenleri ise bu teklifi kabul etmek yerine Kayser'e tepki göstermişlerdir.(Zührî, 1401, 59-61; İbn Sa'd, 1968, 1/223) Zührî bu hadiseyi İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Sa'd olayın yukarıda geçen kadarını anlatmakla yetinirken Zührî olayı Ebû Süfyân'ın dilinden Heraklius ile aralarında geçen konuşmayı tüm ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Bu bilgilere ilâveten Hz. Muhammed'in Heraklius'a yazdığı mektubu da zikretmektedir.(Zührî, 1401, 59-61)

Mûsâ b. Ukbe, Vâkıdî ve İbn Hişâm, Hendek Gazvesi esnasında Medine'nin etrafına hendek kazma sırasında yaşanan sert kaya olayını⁸ ve bu kayadan çıkan kıvılcımların neticesinde Selmân-ı Fârisî'nin sorusuna Hz. Muhammed'in verdiği cevapları aktarmaktadırlar. Bu müjdelere, ilk darbeye Şam'ın (Bizans), ikinci darbeye İran'ın, üçüncü darbeye ise Yemen'in anahtarlarının Müslümanlara verileceği yönünde olmuştur. Kaynaklarda bu konuda aktarılan bilgiler arasında birtakım farklılıklar vardır. Mûsâ b. Ukbe hendek kazma esnasında sert kayaya rastlayan kimseyle ilgili isim zikretmeksizin, ashâb-ı kirâm şeklinde genel bir ifade kullanmaktadır. Vâkıdî sert kayaya rastlayanın Hz. Ömer olduğunu ifade ederken İbn Hişâm ise sert kayaya rastlayanın Selmân-ı Fârisî olduğunu zikretmektedir.(Vâkıdî, 1966, 459-460; İbn Hişâm, 1990, 171; Taberî, 1968, 570)

Vâkıdî, Hendek Gazvesi'ni anlattıktan sonra münafıklardan olan Muattib b. Kuşeyr'in "Muhammed, Kayser ve Kisrâ'nın hazinelerini ümmetine vaat ediyor. Halbuki herkes sıkıntı içerisinde. Hz. Peygamber bize sadece kuru vaatte bulunmuştur."(Vâkıdî, 1966, 2/459-460; Taberî, 1968, 2/572) şeklindeki kuruntularını da aktarmaktadır. Vâkıdî, bir başka rivayette Tebuk Gazvesi'nden dönerken Resûlullah'ın Bilâl'e, "Allah, Rum ve Fars hazinelerini bana verdi ve beni Himyer hükümdarlarıyla destekledi. Himyer

---

⁸ Hendek Savaşı'nın hazırlıkları devam ederken sahâbiler sert bir kayaya rastlamıştır. Sert kayaya birkaç kez vurmuşlar ancak kayayı parçalayamamışlardır. Bunun üzerine sahâbiler, Hz. Peygamber'e haber göndermiştir. Haberi alan Hz. Peygamber gelmiş ve kayaya ilk vuruşta Yemen'e kadar giden parlaklık çıkmıştır. İkinci hamlede bir parlaklık çıkmış ve Şam'a kadar gitmiştir. Üçüncü darbeye bir parlaklık daha çıkmış ve doğu tarafına doğru gitmiştir. Ve taş paramparça olmuştur. Hz. Peygamber'in her hamlesini takip eden Selmân-ı Fârisî, her bir darbeye bir parıltı gördüğünü Hz. Peygamber'e söyledi. Hz. Peygamber ona, "İlk vuruşta Şam'daki sarayları, ikinci vuruşta Yemen'deki sarayları, üçüncü vuruşta ise Medâin'deki Kisrâ'nın beyaz sarayını gördüğünü söyledi ve sarayın özelliklerini anlattı." Selmân, Hz. Peygamber'in bu sözlerini doğruladı ve şehadet etti. Hz. Peygamber bu şehirlerin fethedileceği müjdesini verdi ve Selmân bu fetih müjdelere şahit olduğunu söyledi. Bkz: (Mûsâ b. Ukbe, 1994, 215-216; el-Vâkıdî, 1984, 2/449-450; İbn Hişâm, 1990, 3/171)

hükümdarlarıyla beraber Müslümanlar Allah için cihad edecek ve Allah'ın kendilerine bahsettiği ganimete sahip olacaklardır.” buyurduğunu aktarmaktadır.(Vâkidî, 1966, 3/1011) İbn Hişâm ise Hendek Gazvesi'nde yaşanan hadiseyi zikrettikten sonra “Ensar Münafıkları” başlığı altında Âl-i İmrân sûresi 154. âyet nazarında canları sevdasına düşüp Allah'ın emrine muhalefet eden bazı kişilerin varlığından söz etmektedir. Âyette bahsedilen bu kimsenin Ahzâb gününde “Muhammed bize Kayser ve Kısra'nın hazinelerini almamızı vaad ediyordu. Oysa biz kendimizi tuvalete giderken bile güvende hissetmiyoruz.” dediğini ve bu sebeple Allah'ın Ahzâb sûresi 12. âyetini indirdiğini zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/163; Taberî, 1968, 2/572)

Mukâtil, Bizans ve Sâsânî topraklarının fethedileceği müjdesini âyetlerin açıklaması ve sebep-i nüzûlü olarak aktarmaktadır. Mukâtil'le karşılaştırılan ilk dönem siyer ve megâzî yazarlarının genel itibari ile müjde rivayetlerini aktardıkları olayın Hendek Gazvesi öncesinde hendek kazma sırasında yaşanan hadise olduğu görülmektedir. İbn Hişâm, Âl-i İmrân sûresi 154. ve Ahzâb sûresi 12. âyeti açıklarken benzer rivayette bulunmaktadır. Zührî ve İbn Sa'd ise heyetler yılında Rumlara gönderilen heyetin yaşadıklarını anlatırken bu müjdeyi aktarmaktadır.(Zührî, 1401, 59-61; İbn Sa'd, 1968, 1/223)

İbn Hişâm, Âl-i İmrân sûresi 154. âyetini zikrettikten sonra âyette bahsedilen bu kimselerin, Ahzâb gününde “Muhammed, Kayser ve Kısra'nın ülkelerini fethedeceğini ve onların hazinelerini alıp askerleri arasında dağıtacağını söylüyor. Halbuki biz ihtiyaçlarımızı giderirken bile kendimizi güven içinde hissetmiyoruz.” diyen kimseler olduğunu bildirmektedir. Onların bu sözleri üzerine de Ahzâb sûresi 12. âyetin indirildiğini aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/163) İbn Hişâm bu sözü söyleyenlere dair isim zikretmezken, Vâkidî ise bu sözü söyleyen kimsenin Muattib b. Kuşeyr olduğunu söylemektedir.(Vâkidî, 1966, 3/1011; İbn Hişâm, 1990, 2/163)

3. BÖLÜM: MEDİNE DÖNEMİNDE HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

3.1. Medine Döneminde Hıristiyanlık

Mekke döneminin girişinde Arap yarımadasındaki dinî hayata dair genel bilgiler aktarılmıştı. Bu kısımda Medine'deki dinî hayat hakkında kısa bilgi vermekle yetinilecektir. Hicaz'ın en önemli ikinci şehri olan Medine'ye ilk yerleşen topluluklar Amâlika, Yahudi, Evs ve Hazrec kabileleridir. Bu kabilelerden hangisinin şehre önce yerleştiğiyle ilgili net bir bilgi yer almamaktadır.(Belâzürî, 1959, 1/6) Ancak kabul edilen genel görüşe göre şehre ilk olarak Amâlika kavmi yerleşmiştir. Amâlika kavminden sonra Yahudi kavimleri şehre yerleşmiş ve onları Evs ve Hazrec kabileleri takip etmiştir. Evs ve Hazrec kabileleri Yesrib'e beşinci yüzyılda yerleşmişlerdir.(Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, 2003, 28/306)

Yahudi kabilelerinin Arap yarımadasına göç etmeleri, Titus kumandasındaki Roma askerlerinin milâdî 70 yılında Kudüs'ü ele geçirmesiyle başlamıştır. Romalı askerler şehri talan etmiş, mâbedi yıkmış ve bütün şehri yakmıştır. Bundan dolayı Yahudilerden bir grup şehirden ayrılmış ve Arap yarımadasının Hicaz, Vâdilkurâ, Hayber, Teymâ, Yesrib ve Eyle gibi çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir.(Ali, 1993, 12/98) Yahudilerin göç ettiği yerlerden biri olan Yesrib şehrine onlardan Benî Kurayza, Nadîr ve Kaynukâ kabileleri yerleşmiştir.(Vâkîdî, 1966, 2/441; İbn Sa'd, 1968, 7/420) Şehrin diğer sakinleri olan Evs ve Hazrec ise risâletten önce putperestlik inancına sahip olan Arap kabileleridir. Kardeş olan bu kabilelerin Me'rib seddinin yıkılmasından sonra Yesrib ve civarına yerleştiği tahmin edilmektedir.(Belâzürî, 1988, 25) Bu inanç gruplarının dışında Yesrib'de nadir de olsa köle ve câriye olan Hıristiyanlara da rastlanmaktadır.(İbn İshak, 1976, 66)

Mekke dönemi, Müslüman-Hıristiyan münasebetleri açısından pek hareketlilik göstermezken, Medine döneminde bu münasebetlerde bir artış görülmektedir. Hz. Muhammed, Medine'de bir İslâm toplumu oluşturmuş, ilk İslâm devletinin temellerini atmış ve Medine halkını bu devlet yapısı içerisinde teşkilatlandırmıştır. Daha sonra komşu devlet ve kabilelere İslâm'a davet mektupları göndermiş ve onlarla anlaşmalar yapmıştır.(Hamidullah, 2003, 1/118-178) Bu davet mektuplarından Hıristiyan topluluklarının bulunduğu devlet ve kabilelere de göndermiştir. Dihye b. Halîfe el-

Kelbî'yi Rum Kayseri Herakleios'a göndermiştir.(İbn Sa'd, 1968, 7/223; Zührî, 1401, 59) Herakleios, Hz. Peygamberin elçisine hürmet göstermiş ve ona karşı iyi muamele de bulunmuştur. Ancak tebliğ vazifesi tam sağlanamamıştır.(Hamidullah, 2003, 1/333) Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamber, Herakleios'a yeni bir mektup göndermiş, ondan İslâm'a girmesini, eğer kabul etmezse o zaman tebaasından Müslüman olanlara karşı iyi davranmasını istemiştir.(Hamidullah, 2003, 1/337-338) Elçilerden Hâris b. Ebû Şemir'i ise Gassânî emîrlere göndermiştir.(Vâkîdî, 1966, 2/755) Mektubu alan Gassânî emîri, Hıristiyanlık izzeti nefsinin kırıldığını düşünmüş ve hemen Medine'ye hücum etmek istemiş ancak Bizans'tan gerekli desteği alamadığı için vazgeçmiştir. Hz. Peygamber'in diğer bir elçisi Hâris b. Umeyr, Basrâ (Filistin) valisine mektubu götürmek için yola çıkmış, diğer bir Gassânî emîri Şürahbîl b. Amr'ın arazisinden geçerken öldürülmüş ve bunun sonucunda Hz. Peygamber, Mûte Seferi'ni düzenlemiştir. Gassânî emîrlere bir diğeri olan Cebele b. Eyhem'e de bu gaye ile yazılmış bir mektup gönderilmiştir. Gassânî emîrlere gönderilen bu mektuplardan, hiçbir başarı elde edilememiştir.(Hamidullah, 2003, 1/329-330) Hz. Peygamber, Arap yarımadasının kuzey doğusunda yer alan, Hıristiyan ahalinin bulunduğu Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mînâ'ya da Hâtîb b. Ebî Beltea ile bir mektup göndermiştir. Hz. Peygamber, Mukavkısı ve halkını İslâm'a çağırmıştır. Ancak Mukavkısı, İslâm'ı kabul etmemiş olsa da Hz. Peygamber'in elçisine iyi muamelede bulunmuş ve ona hediyeler vermiştir.(Süheylî, 2000, 1/48; Hamidullah, 2003, 1/316; Makrîzî, 1999, 1/304)

Hz. Peygamber'in elçi gönderdiği bazı Hıristiyan kabileler ise biat etmek ya da bilgi almak amaçlı Medine'ye elçilerini göndermişlerdir. Medine'ye gelen bu kabileler arasında Benî Hanîfe kabilesi de bulunmaktadır. Benî Hanîfe kabilesi İslâmiyet'ten önce Hıristiyanlık inancına mensup bir Arap kabilesidir. Medine'ye elçi göndermiş ve Müslüman olmuştur.(İbn Hişâm, 1990, 4/218-219) Büyük bir kısmı Hıristiyanlığı benimsemiş olan Tay kabilesi de heyetler yılında Medine'ye gelmiş ve İslâm'ı kabul etmiştir.(İbn Hişâm, 1990, 4/220) Kinde kabilesi putperestlikten başka Hıristiyanlık, Yahudilik ve Mazdek dinini benimsemiştir. Medine'ye elçi gönderen bu kabile hicrî onuncu yılda Müslüman olmuştur.(İbn Hişâm, 1990, 4/228-229; Küçükaşçı, 2002, 26/37-38) Hz. Peygamber, Yemen'de bulunan kabilelerden olan Hâris b. Kâ'b kabilesine Hâlid b. Velîd'i elçi olarak göndermiş ve kabilenin ileri gelenleri Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur.(İbn Hişâm, 1990, 4/235-239) Hz. Peygamber'in davet mektubu gönderdiği

kabilelerden biri olan, siyer ve megâzî kaynaklarında önemli bir yer teşkil eden Necran heyeti de Medine'ye elçi göndermiştir.

3.1.1. Necran Hıristiyanları

Arap yarımadası sınırları içerisinde yer alan Necran'ın, doğusunda Rub'ulhâlî çölü, batısında Kızıldeniz, güneyinde Yemen, kuzeyinde Hicaz ve Necid platosu bulunmaktadır.(Bekrî, 1403, 4/1299-1300) Günümüzde Suudi Arabistan sınırları içerisinde yer alan Necran, tarih boyunca bir tarım, sanayi ve ticaret merkezi olarak tanınmıştır. Necran, konumu itibariyle iki ticaret yolunun kesiştiği, Vâdînecrân olarak da bilinen noktada yer almaktadır.(L. Bilge, 2006, 32/507-508) Risâletten önceki dönemde birincisi, Necran'ın doğusundaki Devâsir vadisinden Yemâme'ye oradan Bahreyn ve Irak'a kadar ulaşan; ikincisi, Zafâr, San'a, Me'rib ve Maîn yönünden Necran'a oradan Hicaz'a geçerek Akdeniz kıyılarına ulaşan iki önemli kervan yolunun kesiştiği noktada kurulmuştur.(Takkûş, 1430, 85)

Risâletten önce Necran'da Hıristiyanlık bölgenin geneline yayılmıştır. Özellikle de Belhâris kabilesiyle beraber bu kabilenin alt kolları arasında daha fazla yaygındır.(İbn Hişâm, 1990, 1/33-34) Necran bölgesinde Hıristiyanlığın bu kadar etkili olmasında Habeşlilerin bölgede yürüttüğü dinî ve siyasî faaliyetler etkili olmuştur.(Ali, 1993, 3/179)

Hz. Peygamber'in çevre kabilelere İslâm'a davet mektubu gönderdiği ve bunun neticesinde yüz yüze görüştüğü dinî grupların en büyüğü ve en önemlisi Necran Hıristiyanlarıdır. Necranlı Hıristiyanlar davet mektubuna olumlu veya olumsuz bir cevap vermek yerine hem mektubun mahiyetini öğrenmek hem de Hz. Peygamber'le yüz yüze görüşerek İslâm dinî hakkında bilgi edinmek için Medine'ye bir heyet göndermiştir.(Sönmez, 2017, 133)

3.1.1.1. Necran Hıristiyanlarının Mezhepleri

Necran Hıristiyanlarının mezhep görüşleri hakkında Mukâtil, âyetlerin tefsirinde farklı bilgiler aktarmaktadır. Mukâtil, Bakara sûresi 116. âyeti tefsir ederken Hz. Muhammed ile görüşmek üzere Medine'ye gelen heyetin mezhebi ile ilgili net bir bilgiye yer vermemektedir. Ancak o, heyetin ileri gelenlerinin İsb. Meryem'in Allah'ın oğlu olduğuna dair iddiada bulduklarını aktardıktan sonra, bu sözü söyleyenlerin Necranlı

Hıristiyanlardan es-Seyyid, el-Âkıb ve beraberindeki heyet olduğunu belirtmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/133) Bu fikri savunanların ise Hıristiyan mezheplerinden Nestûriyye⁹ olduğunu beyan ederek bu mezhebe işaret etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/462)

Diğer bir Hıristiyan mezhebi olan Mar-Ya‘kûbiyye¹⁰ hakkında Mukâtil, Âl-i İmrân sûresinin başında Abdu’l-Hâlık b. el-Hasen’den rivayetle Necran Hıristiyanlarının İsâ’nın, Allah’ın kendisi olduğuna şahitlik ettiklerini ve bu tarz söylemlerde bulduklarını aktarmıştır. Bunu diyenlerin içinde es-Seyyid ve el-Âkıb’ın da olduğunu söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 1/261) İsâ’nın bizatihi Allah olduğunu savunan Hıristiyan mezhebinin ise Mar-Ya‘kûbiyye olduğunu zikretmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/463)

Mukâtil’in, başka âyetleri¹¹ tefsir ederken de Necran Hıristiyanlarının mezhepleriyle ilgili açıklama yaptığı görülmektedir. O, “...*Üçtür demeyin...*” (en-Nisâ, 4/171) âyetinin, “Allah için üçüncüsüdür” diyen Necranlı Hıristiyanlar hakkında indiğini nakletmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/425) Bu fikri savunan Hıristiyan mezhebinin de Melkâniyye¹² olduğunu beyan etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/494)

Mukâtil, eserinde Hıristiyanların Hz. İsâ (a.s) hakkında üç fırkaya ayrıldığını zikretmiş ve bu mezheplerle ilgili bazı bilgiler aktarmıştır. Mukâtil, Nestûrîlerin İsâ’nın Allah’ın oğlu olduğuna dair söylemlerini zikretmiştir. İsrâ sûresi 43. âyette Allah Teâlâ’nın onların bu iddialarından beri olduğunu beyan etmiştir. Mar-Ya‘kûbîlerin Hz. İsâ’nın Allah’ın kendisi olduğunu iddia ettiklerini söylemiştir. Yine İsrâ sûresi 43. âyette Allah’ın onların söylediği şeylerden münezze olduğunu ifade etmiş ve Allah Teâlâ, bu âyetle onların bu iddialarını reddetmiştir. (Mukâtil, 1423, 2/532) Melkânîlerin ise, Allah’ın için üçüncüsü olduğu fikrini savunduğunu bildirmiştir. Mâide sûresi 73. âyet ile Allah Teâlâ’nın, onların bu söylediklerinden uzak olduğunu beyan etmiştir.(Mukâtil, 1423, 2/627-628)

---

⁹ Doğu Süryânî veya Asurî kilisesi olarak da tanınan Nestûrlük, İstanbul’da Patrik Nestûr tarafından kurulan bir mezheptir. Bkz: (İbn Hazm, 1431, 1/48; İbn Hazm, 2017, 1/274; Şehristânî, 1431, 2/29; Şehristânî, 2015, 202; Albayrak, 2007, 33/15-17)

¹⁰ Mar-Ya‘kûbîler’in diğer adı Süryânîler’dir. Pavlus’un öncülüğündeki Antakya Patrikhânesi’ne bağlı en eski mezheptir. Bkz: (İbn Hazm, 1431, 1/49; İbn Hazm, 2017, 1/274; Şehristânî, 1431, 2/30; Şehristânî, 2015, 203; Çelik, 2010, 38/175-178)

¹¹ Bkz: el-Bakara 2/183; el-Mâide 5/73.

¹² Melkâniyye diğer adıyla Melkâiyye’dir. İsâ’nın insan olmadığını, onun ilâhî vasıflara sahip olduğunu savunan bir mezheptir. Bkz: (İbn Hazm, 1431, 1/48; İbn Hazm, 2017, 1/272; Şehristânî, 1431, 2/28; Şehristânî, 2015, 200; Sinanoğlu, 2004, 29/84-85)

Değerlendirme

Mukâtil tefsirinde, Hıristiyan mezheplerinden Nestûriyye, Mar-Ya'kûbiyye ve Melkânîyye'den bahsetmektedir. Mukâtil, bu mezhepleri zikrettikten sonra Nestûrîler'in "Îsâ, Allah'ın oğludur.;" Mar-Ya'kûbîler'in "Îsâ, bizatihi Allah'tır." ve Melkânîler'in "Allah için üçüncüsüdür." yönündeki iddialarını aktarmaktadır. Ayrıca onların bu asılsız iddialarının, İslâm inançlarına aykırı olduğuna dair âyetlerden delil getirmektedir. Bu asılsız iddiaların sahibinin de Necran Hıristiyanları olduğunu söylemektedir. Ancak Mukâtil, Necran Hıristiyanlarının hangi mezhepten olduklarına dair bir bilgi vermemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/261-425-462)

İbn Hişâm ise Necran Hıristiyanlarının önde gelenlerinden olan, Ebû Hâris b. Alkame, es-Seyyid ve el-Âkîb'in mezhep görüşü olarak, farklı düşüncelere sahip olduklarını söylemektedir. Onların, Hz. Îsâ ile ilgili "Melik Allah'tır. O Allah'ın oğludur ve O için üçüncüsüdür." şeklindeki iddialarını aktarmaktadır. Ancak hangi mezhebin hangi görüşü savunduğuna dair bilgi vermemektedir. Bunun yerine Hıristiyanların asılsız iddialarına delil olarak öne sürdükleri bilgileri zikretmektedir. İbn Hişâm, Necranlı Hıristiyanların Hz. Îsâ'nın Allah olduğu görüşünü savunduklarını ve delil olarak; onun ölüleri dirilttiğini, hastaları iyileştirdiğini, gayblardan haber verdiğini, çamurdan kuş suretinde mahluk yarattığını sonra onun içine üflediğini ve onun bir kuş olduğunu söylediklerini aktarmakta ve heyetin iddialarına karşılık bunların hepsinin Allah'ın emriyle olduğunu beyan etmektedir. Necranlı heyetin, Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğuna dair sözlerine hüccet olarak; onun için bilinen bir babanın olmadığını, onun beşikte konuştuğunu ve ondan önce Âdem'in çocuklarından hiç kimsenin bunu yapmadığını söylediklerini aktarmaktadır. Onların "Üçün üçüncüsüdür" şeklindeki iddialarına delil olarak; Allah'ın biz yaptık, emrettik, halkettik ve kazâ ettik gibi çoğul ifadeler kullandığını, şayet bir ve tek olsaydı, ancak yaptım, kaza ettim, emrettim ve halkettim şeklinde tekil ifade buyuracağını iddia ettiklerini beyan etmektedir. Heyetin bu sözlerine karşılık Âl-i İmrân sûresinin başından itibaren seksen küsur âyetin nâzil olduğunu aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/217-218)

Mukâtil'den aktarılan bilgilerle İbn Hişâm'ın eserinde yer alan bilgiler birbirlerini teyit edici niteliktedir. Ancak bu bilgilerden, gelen heyetin tam olarak hangi Hıristiyan mezhebine tâbi olduklarını anlamak zordur. İbn Hişâm, gelen heyetin melikin dini üzere

olduğunu söylemiştir. Melikten kastın Habeş Meliki olduğu düşünülmektedir. Çünkü Yemen’de Hıristiyanlığın yayılmasında Habeş Krallığı’nın etkisi yadsınmaz.(Ali, 1993, 3/179) İbn Hazm, Habeş Krallığı’nın Ya’kûbiyye mezhebine mensup olduklarını söylemektedir.(İbn Hazm, 1431, 1/48) İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-nebeviyye* adlı eserini Türkçeye çeviren Hasan Ege ise melikten kastın, Hz. İsa olduğunu söylemiştir.(İbn Hişâm, 2006, 2/290) Yukarıda yer verilen bilgilerden sonra Medine’ye gelen Necran heyetinin hangi Hıristiyan mezhebine tâbi olduklarını açıklamak gerekmektedir. Hz. Muhammed’le olan diyaloglarından anlaşıldığı kadarıyla gelen heyetin üç Hıristiyan mezhebini benimsemiş olduğu düşünülmektedir. Çünkü her üç mezhebin fikirlerini Hz. Muhammed’le olan konuşmalarında kendi fikirlerine dayanak olarak kullanmışlardır. Muhammed Hamidullah ise bazılarının Melkânî diğerlerinin ise başka mezheplerden olduklarını söylemektedir.(Hamidullah, 2003, 1/620)

Mukâtil’in eserinde Hıristiyan mezhepleri hakkında yer verdiği bilgiler doğrultusunda ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları incelenmiş İbn Hişâm hariç, bu bilgileri teyit eden ya da tamamlayan bir içeriğe rastlanılmamıştır.

3.1.2. Necran Hıristiyanlarının Hz. Peygamberle Görüşmesi

Hicrî dokuzuncu yılda Arap kabileleri, Medine’ye İslâm’ı öğrenmek ya da İslâm’ı kabul ettiklerini bildirmek için elçiler göndermişlerdir. Medine’ye İslâm’ın mahiyetini öğrenmek amaçlı gelen kabilelerden biri de Necran heyetidir.

3.1.2.1. Heyet Üyeleri ve Görüşmenin Zamanı

Mekke’de tebliğ vazifesini müşriklerin baskı ve eziyetlerinden dolayı yerine getirmede güçlüklerle karşılaşan Hz. Muhammed, Medine’ye ashabıyla beraber hicret etmiştir. Medine’de müstakil bir devlet olmanın verdiği kolaylıkla çevredeki kabilelerle ve devletlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu kabilelerden Kureyş ise Hz. Muhammed’in karşısındaki en önemli muhalif güçtür. Kureyş’in kalesi konumundaki Mekke fethedildikten sonra Medine’ye her taraftan Arap elçiler gelmeye başlamıştır. Elçilerin yoğun olarak gelişi hicrî dokuzuncu sene olmuştur. Bundan dolayı bu yıla “heyetler yılı” denilmiştir.(İbn Hişâm, 1990, 4/203) Medine’ye gelen heyetlerden biri de Necran heyetidir.

Heyetin Medine'ye tam olarak ne zaman geldiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Lakin bu konuda kabul edilen görüş hicrî dokuzuncu yıldır.¹³

Mukâtil, Âl-i İmrân sûresi 59. âyeti zikretmiş ardından Medine'ye gelen heyetin ileri gelenlerinden dokuz kişinin ismini aktarmıştır. Ancak heyetin kaç kişiden oluştuğuna dair bilgi vermemiştir. Sonuç olarak onun tefsirine göre Medine'ye gelen Necran heyetinde kaç kişinin yer aldığı tam olarak belli değildir. Heyetin ileri gelenlerinin isimleri: es-Seyyid, er-Re's, el-Âkıb, el-Hâris, el-Uskuf, Amr, Kays beraberinde onun oğulları Huleyd ve Hâlid'dir.(Mukâtil, 1423, 1/279-280)

Değerlendirme

Heyetin Medine'ye geliş zamanı hakkında, İbn Hişâm hariç ilk dönem diğer siyer ve megâzî kaynaklarında bir bilgi yer almamaktadır. İbn Hişâm ise bu heyetin Medine'ye hicretin dokuzuncu senesinde geldiğini zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 4/203)

Necran heyetinin Medine'ye bir davet üzerine mi yoksa bilgi almak amaçlı mı geldiğine dair Mukâtil bir bilgi zikretmemektedir. İlk dönem siyer ve megâzî kaynaklarından bu konuda bilgi veren sadece İbn Sa'd'dır. O, Hz. Muhammed'in çevre devletlere ve kabilelere mektup yazdığı gibi Necran Hıristiyanlarına da bir mektup yazdığını söylemektedir.(İbn Sa'd, 1968, 1/307)

Medine'ye gelen heyette yer alan kişilerin sayısı hakkında kaynaklar farklı rakamlar zikretmektedir. Mukâtil, heyeti oluşturan kişilerin tam sayısı ile ilgili bir rakam zikretmezken sadece heyetin ileri gelenlerinin isimlerini aktarmaktadır. O, heyetin ileri gelenlerinin dokuz kişi olduğunu söylemekte ancak ileri gelenlerin kabilelerine dair bir bilgiye de yer vermemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/279-280) İbn Hişâm ise heyetin altmış binek ile Medine'ye geldiğini, bunların içinden on dört kişinin heyetin ileri gelenleri olduğunu aktarmaktadır. Bunlardan Ebû Hâris b. Alkame'nin Benî Bekir b. Vâil kabilesinden olduğunu söylemekte diğer kimselerin kabilelerine dair bilgi vermemektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/215) İbn Sa'd ise Necran Hıristiyanları eşrafından on dört kişinin Hz. Muhammed'in yanına geldiğini söylemektedir. Ancak gelenlerden on bir

---

¹³Kaynaklarda Necran Hıristiyan heyetinin Medine'ye gelişine ilgili hicrî 8. ile 10. yılları arasında farklı tarihlerden söz edilmektedir. Bunun için Bkz: İbn Sa'd 10. yıl (İbn Sa'd, 2001, 2/154; İbn Hacer, 1960, 7/94; Hamidullah, 2003, 1/619) İbn Kesîr, ilk cizye verenin Necranlı Hıristiyanlar olması sebebiyle, Necran heyetinin Medine'ye hicrî 9. yılda geldiğini söylemektedir.(İbn Kesîr, 1998, 2/47)

kişinin ismini aktarmaktadır. Bununla beraber gelenlerin Kinde ve Benî Rebîa kabilesinden olduklarını da zikretmektedir.(İbn Sa'd, 1968, 1/307) İbn Hişâm, Ebû Hâris b. Alkame'nin Benî Bekir b. Vâil kabilesinden; İbn Sa'd ise Benî Rebîa'dan olduğunu beyan etmektedir. İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Necran Hıristiyanlarının ileri gelenlerinden üç kişinin heyeti temsil ettiğini zikretmekte, Mukâtil ise bir açıklama yapmamaktadır. İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın belirttiği heyetin ileri gelenlerinden üç kişiden birincisi el-Âkîb'dır. El-Âkîb onun ünvanı olup asıl ismi Abdulmesîh'tir. El-Âkîb, kavmin emîri, onların rey sahibi ve müşaverecileridir. Kararı onun görüşüyle almaktadırlar. Üç kişiden ikincisi es-Seyyid'dir. Onun asıl ismi ise Eyhem'dir. Es-Seyyid, Necranlıların kendisine iltica ettikleri merkezi adamlarıdır. Yolculuk ve toplantılarının yöneticisidir. Üçüncüleri ise Ebû Hâris b. Alkame olup onların Uskufu,¹⁴ âlimi ve imamlarıdır. Aynı zamanda onların kitaplarını okudukları yerlerin de sahibidir.(İbn Hişâm, 1990, 4/203; İbn Sa'd, 1968, 1/307)

Medine'ye gelen Necranlı Hıristiyanların isimleri hakkında Mukâtil ve ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Mukâtil'in aktardığı isimlerin bazıları ile ilgili diğer kaynaklardaki açıklamalara bakıldığında, o kişilerin isimleri değil ünvanları olduğu görülmektedir. Es-Seyyid, el-Âkîb, el-Uskuf gibi. Mukâtil, İbn Hişâm ve İbn Sa'd; el-Hâris, Kays, Hâlid, Huleyd ve Amr isimleri konusunda muvafıktır.(İbn Hişâm, 1990, 2/217-218.; İbn Sa'd, 1968, 1/307) Mukâtil'in zikrettiği er-Re's; İbn Hişâm'ın aktardığı Zeyd, Yezid, Nubeyh, Abdullah ve Yuhannes ile İbn Sa'd'ın zikrettiği Ebû Hâris b. Alkame ve kardeşi Kürz, Şeybe ve Ubeydullah gibi isimler kaynaklarımızda farklılık olarak görülmektedir. İbn Hişâm gelenler arasında Zeyd ve Kays isimlerini farklı kişiler olarak zikrederken İbn Sa'd ise bunu Zeyd b. Kays olarak tek kişi şeklinde beyan etmektedir. Yine Mukâtil'in Huleyd olarak zikrettiği ismi İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Huveylid olarak aktarmaktadır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler arasındaki diğer bir fark ise Mukâtil'in, Kays'ın çocuklarının Halid ve Huveylid olduğunu beyan etmesine karşılık İbn Sa'd'ın el-Hâris'in çocuklarının Seyyid ile Evs olduğunu zikretmesidir.(Mukâtil, 1423, 1/279-280; İbn Hişâm, 1990, 2/217-218; İbn Sa'd, 1968, 1/307)

Mukâtil, heyetin Medine'ye geldiğinde yaşadığı olayları zikretmeye gerek görmezken İbn Hişâm ve İbn Sa'd heyetin Medine'de karşılaştıkları olayları şöyle aktarmaktadır: İkinci vakti Necran heyeti Medine'ye geldi. Heyettekiler üzerlerindeki yolculuk elbiselerini

---

¹⁴ Hıristiyan din adamı, Râhip demektir. Bkz: (Develioğlu, 2006, 1356)

çıkardılar ve bunların yerine ucu yerde sürünen birer Yemen kürkü giydiler. Ardından parmaklarına birer altın yüzük taktılar ve bu hal üzere Hz. Muhammed'in huzuruna önce Ebû Hâris, ardından da heyetin geriye kalanı girdiler.¹⁵ Mescitte doğuya dönerek ibadet etmeye başladılar. Sahâbe, onların mescitte ibadet etmelerine engel olmak isteyince Hz. Muhammed, onları rahat bırakmalarını söyledi. İbadetlerini bitirdikten sonra heyet, Hz. Muhammed'in huzuruna geldi. Ancak Hz. Muhammed onlarla konuşmadı ve onlardan yüz çevirdi. Heyettekiler akşama kadar Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayıp onunla görüşmek için gayret gösterdiler. Ancak Hz. Peygamber'le görüşme sağlanamayınca daha önceden tanıdıkları Osman b. Affân ve Abdurrahman b. Avf'dan yardım istediler. Hz. Osman'ı buldukları zaman ona bunun sebebini sordular.¹⁶ Hz. Osman, onlara Hz. Peygamber'in bu tutumunun üzerlerinde bulunan süslü elbiselerden ötürü olduğunu söyledi.¹⁷ Bunun üzerine heyet, o gün huzurdan ayrıldı, ertesi gün süslü elbiselerini çıkarmış ve huzura ruhban elbisesiyle gelmişlerdi. Hz. Peygamber onlarla mescitte görüşmüştü.(İbn Hişâm, 1990, 216-217; İbn Sa'd, 1968, 1/307-308) İbn Hişâm ise heyetin Hz. Osman'la yaşanan bu diyalogunu aktarmamıştır.

3.1.2.2. Necran Hıristiyanları ve Hz. Peygamber'in Münâzaraları

Necran Hıristiyanları mescitte ibadetlerini yaptıktan sonra Hz. Muhammed'in huzuruna gelerek ona bazı suallerde bulundular. Heyetin önde gelenlerinden es-Seyyid ve el-Âkîb, Hz. Muhammed'e kendi efendileri hakkında konuştuğu konusunda bilgiler aldıklarını söyleyince Hz. Peygamber efendilerinin kim olduğunu sormuş, onlar da İsâ b. Meryem olduğunu söylemişlerdir. Sonra Hz. Peygamber ne konuştuğunu, bu konuda ne duyduklarını sorduğunda ise heyettekiler onun, Allah'ın diğer kulları gibi bir kul olduğunu iddia ettiğini söylemiş ve bunun üzerine Hz. Muhammed de bu iddiasının doğru olduğunu onun Allah'ın kulu ve resulü olduğunu beyan etmiştir. Heyettekiler, Hz. Peygamber'e "Böyle söyleyerek bizim efendimizi eleştiriyor ve onu kınıyorsun." dedikten sonra söylediklerine dayanak olarak Hz. İsâ'ya Allah tarafından verilen

---

¹⁵ İbn Kesîr eserinde Hz. Peygamber'in yanına gelen kişilerin Şürahbîl b. Vedda el-Hemedanî, Cebbar b. Feyz el-Hâris ve Abdullah b. Şürahbîl el-Asbahî olduğunu aktarmaktadır. Bkz: (İbn Kesîr, 1431, 5/53; İbn Kesîr, 1994, 5/148)

¹⁶ İbn Kesîr bu soruya cevap verenin Hz. Ali olduğunu aktarmaktadır. Bkz: (İbn Kesîr, 1431, 5/53; İbn Kesîr, 1994, 5/148-154)

¹⁷ İmam Beyhâki, Necran heyetinin Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf'a gitmelerinin sebebini, onlarla daha önceden ticaret yapmış olmalarına bağlamıştır. Bkz: (Beyhakî, 1408, 328)

mucizeleri saymaya koyuldular. Hz. Peygamber'e "Sen Allah'ın yarattıkları arasında İsa gibi ölmüş bir insanı yeniden diriltten, alaca hastalığı olan bir abraşı ve doğduğu gündün beri kör olan bir insanı iyileştiren, çamura şekil verip onu canlandıran birini gösterebilir misin?" sözlerini sarf ettiler. Ancak akabinde "Allah'ın izniyle" şartını söylemediler. Her çocuğun bir babası olduğu halde İsa'nın babasının olmadığını bundan dolayı da İsa'nın ancak Allah'ın oğlu olabileceğini söyleyen heyet, Hz. Peygamber'in bu fikri kabul etmesi durumunda kendilerinin de Hz. Peygamber'in sözlerini kabul edeceklerini bildirdiler. Ayrıca heyettekiler, Hz. Peygamber'e "İsa'yı ya tanrı ya da evlat olarak kabul edersin" diyerek ikna etmeye çalıştılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Allah'ın kendi yarattığı bir canlıyı evladı kabul etmekten ve O'na başka ilâhları ortak koştuktan yine O'na sığınırım" diyerek karşılık verdi. Heyettekiler sorularına "Sen Ahmed misin?" diyerek devam ettiler. Hz. Muhammed, onlara "Ben Allah'ın gönderdiği peygamberi Muhammed'im, insanlar arasından seçtiği ve onları Allah'a ortak koştuktan alıkoyduğum için Ahmed'im diye cevap verdi. Bunun üzerine Necranlı heyet "Sana bazı hususlarda sorular soracağız." dediklerinde Hz. Muhammed "Müslüman olup benim dediklerimi kabul etmediğiniz sürece sorularınıza cevap vermeyeceğim." dedi. Bu konuşmanın devamında, Necranlı heyet kendilerinin Hz. Muhammed'den önce Müslüman olduklarını iddia ettiler. Ancak onların bu iddialarına karşılık Hz. Peygamber "Siz Müslüman olamazsınız, çünkü üç özellik sizin Müslüman olmanıza engel teşkil etmektedir. Şarabı içmeniz, Allah'ın haram kıldığı domuz etini tüketmeniz ve Allah'a evlat isnadında bulunmanız." dedi. Bu açıklama Necran heyetini öfkelenirdi ve heyet "O zaman, İsa'nın babası kimdir? Sen bize onun durumunda olan birisini söyle!" dediler. Onların bu konuşmaları üzerine Allah, "*Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol" dedi ve oluverdi.*" (Âl-i İmrân 3/59) âyetini indirmiştir. Bundan dolayı heyet Hz. Muhammed'e, "Hayır, bahsettiğin gibi değil, o da onun örneği değil." dediler.(Mukâtil, 1423, 1/280-281)

Değerlendirme

Mukâtil, Âl-i İmrân sûresi 59. âyetin inmesine sebep olan Necran Hıristiyanlarıyla Hz. Muhammed arasında geçen tartışmayı tüm detaylarıyla aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/280) İlk dönem siyer ve megâzî kaynaklarından olan, İbn Hişâm ve İbn Sa'd ise Mukâtil'in aktardığı diyalogu eserlerinde nakletmemektedir.

Mukâtil, Necran Hıristiyanlarıyla yaşanan diyalog sonrası hangi âyetlerin nâzil olduğuna değinmemektedir. İbn Hişâm ise onların bu konuşmalarından dolayı Âl-i İmrân sûresinin başından seksen küsur âyetin nâzil olduğunu söylemektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/217-218) İbn Sa'd ise Âl-i İmrân sûresinin 59-62. âyetlerinin nâzil olduğunu belirtmektedir.(İbn Sa'd, 1968, 6, 407-408)

Mukâtil ve İbn Hişâm eserlerinde Hz. Muhammed'in heyete İslâm'ı anlattığına dair bir bilgiye yer vermezken Mukâtil ve İbn Hişâm, Necranlı heyetin kendilerinin Hz. Muhammed'den önce Müslüman olduklarını iddia ettiklerini söylemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/280; İbn Hişâm, 1990, 2/217) İbn Sa'd ise Hz. Peygamber'in Necran heyetine İslâm'ı anlattığını ve onları Müslüman olmaya davet ettiğini aktarmaktadır.(İbn Sa'd, 1968, 1/307)

Mukâtil, Necran Hıristiyanlarının domuz eti yemeleri, şarap içmeleri ve Allah'ın oğlu vardır demelerinin, onların Müslüman olmalarına engel olduğunu bildirmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/281) İbn Hişâm, Mukâtil'den farklı olarak şarap içmeleri yerine haça ibadet etmelerinin;(İbn Hişâm, 1990, 2/217-218) İbn Sa'd ise şarap içmeleri yerine puta secde etmelerinin engel olduğunu aktarmaktadır.(İbn Sa'd, 1968, 6, 407-408)

Heyetin ileri gelenlerinin, Hz. İsa'nın babasıyla ilgili sordukları soruya karşılık Hz. Muhammed'in tepkisi ile ilgili olarak Mukâtil, heyetin bu sorusu karşısında Hz. Muhammed'in Âl-i İmrân sûresi 59. âyeti okuduğunu belirtmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/281) İbn Hişâm ve İbn Sa'd ise Hz. Muhammed'in sustuğunu ve cevap vermediğini söylemektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/217-218; İbn Sa'd, 1968, 6/218)

Mukâtil, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın verdiği bilgilerin birbirilerini teyit edici nitelikte olduğu görülmektedir. Kaynakların aktardığı bilgilerde Hz. Muhammed'in, Necran heyetini İslâm'a davet ettiği, onların ise "Biz önceden Müslüman olduk." diyerek karşı çıktıkları bilgisi yer almaktadır. Yine onların Müslüman olmalarına engel teşkil eden konu birtakım farklılıklarla da olsa söz konusu kaynaklarda aktarılmaktadır.

3.1.2.3. Hz. Muhammed'in Lânetleşmeye Kimleri Getireceği

Necran heyeti, Hz. Muhammed'e Hz. İsa ile ilgili sorular sormuştur. Hz. Peygamber de onlara âyetlerle cevap vermiştir. Onlar sorularına mukabil aldığı cevaplar karşısında, duyduklarını kabullenmek yerine asılsız iddialarını sürdürmek istemişlerdir. Onların bu

iddialarından vazgeçmemelerinden dolayı Hz. Muhammed de onları lânetleşmeye (mülâaneyeye) davet etmiştir. Heyet, kararını hemen vermeyip ertesi günü bildireceklerini söylemiştir. Kavmin emîri, rey sahibi ve aynı zamanda onların müşaverecileri olan el-Âkîb'la yaptıkları istişarenin neticesinde, Hz. Muhammed'le lânetleşmenin hiçbir faydası olmayacağı kanısına varmışlardır. Bu karara varmalarında el-Âkîb'ın, "Eğer o yalan söyleyenlerden biri olsaydı, lânetleşmenin hiç kimseye bir kötülüğü dokunmazdı. Şayet yalan söyleyenlerden değil ise o zaman bir yıla varmaz Allah kesinlikle bu konuda yalan konuşanları helak eder." şeklindeki(Buhârî, 1993, 4/1492; Buhârî, 1987, 8/4072-4074) sözleri etkili olmuştur. Aralarındaki bu konuşmalardan sonra heyet kararını bildirmek üzere Hz. Muhammed'in huzuruna gelmiştir. Heyet, Hz. Muhammed'le lânetleşmek istemedikleri yönündeki kararını bildirmiş ve "Ey Muhammed bizimle savaşmayacaksın, bizi korkutmayacaksın, dinimizden bizi çevirmeyeceksin. Bunun karşılığında sana, her senenin ikinci ayı olan Safer ile yedinci ayı olan Recep aylarında otuz zırh ve iki bin takım elbise vermek üzere aramızda sulhu sağlayalım." teklifinde bulunmuştur. Hz. Peygamber onların sunmuş oldukları bu teklifi kabul etmiş ve onlarla barış yapmıştır.(Mukâtil, 1423, 1/281-282)

Necran heyetinin bu tekliflerinden ve kararlarından sonra Hz. Muhammed "Nefsimi elinde tutana and olsun ki, benimle mulâane yapsalardı, bir yıl geçmeden onlardan hiçbiri huzuruma gelemeyecek ve kesinlikle Allah yalancıları yok edecektir." şeklinde buyurmuştur. Heyetin bu kararı sonrasında Hz. Ömer "Eğer Necranlı Hıristiyanlarla lânetleşmiş olsaydınız, kimin elinden tutup gidecektiniz." demiş Hz. Muhammed de "Ali'nin, Fâtıma'nın, Hafsa'nın, Âişe'nin, Hasan'ın ve Hüseyin'in elinden tutup gidecektim."(Mukâtil, 1423, 1/282) şeklinde cevap vermiştir.

Değerlendirme

Mukâtil, heyetin Hz. İsa hakkındaki asılsız iddialarını sürdürmeleri üzerine Hz. Muhammed'in onları lânetleşmeye (mülâaneyeye) davet ettiğini belirtmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/281) İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in Necran heyeti ile ilgili konuda adâleti yerine getirmek için hüküm verme ve onun istediklerini reddettikleri takdirde de mülâana yapmakla emrolunduğu haberi geldiğinde onları lânetleşmeye davet ettiğini zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/225) İbn Sa'd ise bu konuda bir açıklama yapmamaktadır.

Mukâtil b. Süleyman, heyetin el-Âkîb'la yaptığı istişareden bahsetmekte ve el-Âkîb'ın heyete söylediklerini kısa ve öz olarak ifade etmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/281) İbn Hişâm da el-Âkîb'la yapılan bu istişareden bahsetmekte ve detaylı bir şekilde istişarenin içeriğini aktarmaktadır. İbn Hişâm'ın aktardığına göre el-Âkîb, heyete Hz. Muhammed'in, Allah'ın göndermiş olduğu son nebi ve peygamber olduğunu, peygamberleri İsâ'nın Allah'tan getirdiği haberlerden hak ile bâtılı ayırmak ve insanları doğru yola iletmek için gönderildiğini, kim ki bir peygamberle lânetleşirse onlardan geriye ne ihtiyarlarının kalacağını ne de çocuklarının doğup büyüyeceğini beyan etmiştir. Buna mukabil heyet el-Âkîb'ın bu sözlerini haklı bulmuş ve lanetleşmekten vazgeçerek beldelerine geri dönmüştür.(İbn Hişâm, 1990, 2/225) İbn Sa'd ise bu konuda bir açıklamaya yer vermemektedir.

Mukâtil ve İbn Sa'd, istişarenin sonucunda heyetin Hz. Muhammed'e sundukları teklifi aktarmaktadır. Teklifin maddî ve mânevî şartlar içerdiği görülmektedir. Mukâtil teklifle ilgili her senenin ikinci ayı olan Safer ile yedinci ayı olan Recep aylarında otuz zırh ve iki bin takım elbise ödemek üzere sulh yapıldığından bahsederken(Mukâtil, 1423, 1/281), İbn Sa'd ise her bir takım elbise bir ukıyye olacak şekilde hicrî yedinci ay olan Recep ayında bin takım ve hicrî ikinci ay olan Safer ayında da bin takım verilmek üzere iki bin takım elbise üzerine anlaşıldığını aktarmaktadır. Ayrıca Yemen'de bir karışıklık olduğu takdirde emanette kalmak üzere otuz zırh, otuz mızrak, otuz deve ve otuz at verileceğini de belirtmektedir. Bu anlaşmaya da Ebû Süfyân b. Harb, Akra' b. Hâbis ve Mugîre b. Şu'be'nin şahitlik ettiğinden bahsetmektedir.(İbn Sa'd, 1968, 1/307-308) İbn Hişâm ise Mukâtil'in aktardığı tekliften hiç bahsetmemektedir. Bunun yerine heyetin Hz. Muhammed'e "Biz seninle lânetleşmemeyi uygun gördük. Sen kendi dinini yaşa biz de kendi dinimizi yaşayalım. Fakat mallarımızdan kendisinde anlaşmazlığa düştüğümüz şeyler hakkında aramızda adâleti uygulayacak, ashabından razı olacağımız bir kimseyi bize gönder. Çünkü biz bu konuda sizden razıyız." yönündeki teklifini aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/225)

Heyet, Hz. Muhammed'den ihtilâf ettikleri konularda aralarında hükmedecek, kendisinin razı olduğu, ashabından bir adamı göndermesini istemektedir.(Buhârî, 1993, 4/1592; Buhârî, 1987, 8/4074) Mukâtil bu konuda bir açıklamaya yer vermemektedir. İbn Hişâm ve İbn Sa'd ise heyetin istediği emin ve kuvvetli kişinin Ubeyde b. Cerrâh olduğu konusunda

benzer rivayetler aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/226; İbn Sa'd, 1968, 3/381) İbn Hişâm, emin ve kuvvetli kişinin seçilmesi esnasında Hz. Ömer'in yaşadığı heyecanı ve bu konudaki isteğini onun dilinden zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/225-226) İbn Sa'd ise emin ve kuvvetli kişinin seçilmesiyle ilgili biri Huzeyfe'den olmak üzere iki rivayet aktarmaktadır. Birinci rivayette güvenilir kişiyi isteyenlerin heyetten bazı kimseler olduğunu söylemekte ikinci rivayette güvenilir kişiyi isteyenlerin es-Seyyid ile el-Âkîb olduğunu aktarmaktadır.(İbn Sa'd, 1968, 3/381-6/408)

Lânetleşmeye kimlerin geleceği meselesiyle ilgili bilgi veren Mukâtil ve İbn Sa'd karşılaştırıldığında İbn Sa'd; Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve anneleri Hz. Fâtıma'yı, zikrederken(İbn Sa'd, 1968, 6/408) Mukâtil, bunlara ek olarak Hz. Ali, Hz. Hafsa ve Hz. Âişe'yi de aktarmaktadır. Ayrıca Mukâtil, lânetleşmeye Hz. Peygamber'in yanında götüreceği kimseler hakkındaki soruyu soranın Hz. Ömer olduğunu söylemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/282) Soruyu kimin sorduğuna dair ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında bir bilgi yer almamaktadır. Bu tarz bilgiler tefsirin, siyer ve megâzî eserlerine kaynaklık ettiğini göstermektedir. Urve bin Zübeyr, Mûsâ bin Ukbe ve Vâkıdî'de konuyla ilgili bir bilgi yer almamaktadır.

3.1.2.4. Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanları İçin Yazdırdığı Belge

Hz. İsa hakkında bilgi almak isteyen heyete Hz. Muhammed, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya gelmesi meselesiyle Hz. Âdem'in babasız ve annesiz olarak dünyaya gelmesinin aynı olduğunu, Allah'ın Hz. Âdem'i topraktan yaratırken ona sadece "Ol!" dediğini ve Hz. Âdem'in oluverdiğini bildirmiştir. Yine Hz. Peygamber, söylediği sözlerden rahatsız olup kendisiyle tartışmaya kalkışacak olanları, yanlarında çocukları ve kadınlarıyla gelmek üzere lanetleşmeye davet etmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. İsa hakkında verdiği bilgileri kabul etmemekte direten Necran heyeti, Hz. Muhammed'in kendilerine yapmış olduğu lânetleşme teklifine karşı fikirlerini bir gün sonra bildirmişlerdir. Heyet lânetleşmekten vazgeçtiğini bildirmiş ve bir teklifte bulunmuşlardır. Hz. Muhammed de onların bu teklifini kabul etmiş ve onlar için İbn Abbas'tan nakledilen şu belgeyi Necran halkı için yazdırmıştır:(Mukâtil, 1423, 1/324) "Bu, Allah'ın Peygamberi Muhammed'den Necran halkına bir kitabedir. Hz. Peygamber, bütün tarım ürünleri, altın ile gümüşleri ve köleleri, lütufkâr davranıp onlara bıraktı. Buna mukabil, farklı türlerden olmak üzere senenin ikinci ayı olan Safer'de bin adet ve senenin yedinci ayı olan Recep ayında bin

adet olmak üzere yılda iki bin adet elbise ya da her elbise için bir ukiyye verilmesini gerekli gördü. Harac olarak verilen giysiler ile verilen at, binek, zırh, elbise veya diğer mallarda ukiyye hesabına göre eksigi ya da fazlası hesapta dikkate alınacaktır. Bölge halkı, Hz. Peygamber'in temsilcilerini yirmi güne kadar ağırlamakla sorumludurlar. Temsilcilerim, onların memleketlerinde bir aydan fazla kalamazlar. Yemen'de bir isyan çıkar ya da bir savaş meydana gelirse, onlar geri vermek şartıyla otuz zırh, at ve deve vereceklerdir. Allah'ın ve Peygamberinin koruması, Necran ve çevresindeki kabilelerin toprakları, malları, canları, orada hazır bulunanları veya bulunmayanları ve onlara tâbi olanlar üzerinedir. İçinde buldukları durum değiştirilmeyeceği gibi, sahip oldukları bütün hakları ve dinî inançları da değiştirilmeyecektir. Hiçbir rahip ve hiçbir din adamı görevden azledilemeyeceği gibi ellerinde bulunan maddî ve mânevî değeri olan hiçbir şeye dokunulmayacaktır. Câhiliyeden kalma kan bedeli ve fâiz kaldırılmıştır. Onlardan öşür alınmayacağı gibi onlara tezellül edilmeyecek ve haktan ayrılmadıkları sürece toprakları Müslüman orduları tarafından ellerinden alınmayacaktır. Haksızlık karşısında hakkını talep edene ne olursa olsun adâletle hükmedilecek başkalarına zulmetmelerine ve başka kimseler tarafından zulme uğramalarına imkân verilmeyecektir. Bundan böyle, fâizle iştiğal eden kimseler üzerindeki güvencem ortadan kalkmıştır. Hiç kimse başkasının hataları ve kusurları sebebiyle yükümlü olmayacaktır. Bu belgede yazılanların hepsi Allah'ın ilâhî koruması ile Peygamber Muhammed'in sağladığı güvence altındadır. Allah bu konudaki hükmünü verinceye kadar bu böyle sürecektir. Onlar işlerinde samimi ve düzgün çalıştıkları süre boyunca hiçbir zaman zulme mâruz kalmayacaklardır.” Mukâtil'e göre yazdırılan bu belgeye, el-Mugîre, Ebû Süfyân, Akra' b. Hâbis, Mâlik b. Avf ve Gaylân b. Amr şahitlik etmiştir. Bu belgeyi yazan Alî b. Ebî Tâlib'dir. Hz. Ali, yukarıda metnini verdiğimiz belgenin bir benzerini, Hz. Ebû Bekir'in de Necran Hıristiyanlarına yazdırıp verdiğini söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 1/324-325)

Necran heyetine yazdırılan belgeyi aktaran Mukâtil, Sâlim b. Ebül-Ca'd'dan şu rivayeti aktarmıştır. Eğer Hz. Ali herhangi bir konuda Hz. Ömer'i tenkid etmek isteseydi bunu, Necranlılar, Hz. Muhammed'in mühürlemiş olduğu mektupla geldiklerinde yapardı. Zira onlar Hz. Ali'ye: “Ey Ali! Bu senin bizim için yazdığın mektuptur. Bize bu konuda yardım et ve şefaathçi ol ki bizde topraklarımıza dönebilelim.” demişlerdir. Hz. Ali ise onlara Ömer'in adâlet ve yönetim konusundaki tecrübelerine güvenmelerini ve onun adâletine sığınmalarını söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 1/324)

Necran Hıristiyanlarının yurtlarından çıkarılması ile ilgili meseleyi Mukâtil, Sâlim b. Ebül-Ca'd'a sorulan soru üzerinden açıklık getirmiştir. Sâlim b. Ebül-Ca'd'a Hz. Ömer'in Necranlıları yurtlarından nasıl çıkardığına dair soru sorulması üzerine o, Necran Hıristiyanlarının sayılarının çok arttığını ve kırk bin savaşçıyı bulduğunu, Müslümanların ise bu kadar kalabalık bir toplumun kendilerine saldırmalarından endişe duyduğunu aktarmıştır. Necran'da toplumun huzurunu bozan birtakım olaylar başlayınca da Necran Hıristiyanları Hz. Ömer'e gelerek huzurlarının kaçtığını söylemiş ve yurtlarına geri dönmüşlerdir. Bir süre sonra tekrar gelmişler ve Hz. Ömer'e huzurlarını bozan sıkıntıları çözdüklerini ve şikâyetlerinden vazgeçtiklerini söylemeleri üzerine Hz. Ömer onların sayılarının çok artmasını ve Müslümanlara hücum etme tehlikesini göz önünde bulundurarak onların şikâyetlerinden vazgeçme tekliflerini kabul etmeyip onların bir bölümünü Irak tarafına, bir bölümünü Şam (Suriye), bir bölümünü de diğer bir bölgeye göndermiştir.(Mukâtil, 1423, 1/325)

Değerlendirme

Mukâtil'in tefsirinde yer alan Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanları için yazdırdığı belgeyle ilgili rivayetler, ilk dönem siyer ve megâzî kitaplarıyla karşılaştırıldığında Urve b. Zübeyr ve İbn Sa'd'ın eserlerinde buna dair bilgilerin olduğu görülmektedir.(Urve b. Zübeyr, 1401, 225; İbn Sa'd, 1968, 1/249) Diğer müelliflerden İbn İshak ve İbn Hişâm, Necran heyetine yazdırılan bir belgeden söz etmektedir. Ancak eserlerinde yazdırılan belgeye dair bir bilgi aktarılmamaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/225) Mûsâ b. Ukbe ise Necran heyetine yazdırılan belgeye hiç değinmezken Arap yarımadasında yer alan Hıristiyanların bu bölgelerden çıkarılmalarına dair bilgiye yer vermektedir.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 347)

Mukâtil ve Urve b. Zübeyr, Necran heyetine yazdırılan belgede, bütün toprak mahsulleri, bütün köleleri, bütün beyazları ve sarıları şeklinde genel ifadeler kullanırken(Urve b. Zübeyr, 1401, 225) İbn Sa'd ise beyaz, siyah, sarı olsun, kalın kabuklu yada ince kabuklu olsun bütün meyvelerde yani üzümelerde gibi teferruata girmektedir.(İbn Sa'd, 1968, 1/249)

Mukâtil, Urve b. Zübeyr ve İbn Sa'd, Necranlıların, Hz. Muhammed'in elçilerini en az yirmi gün süreyle misafir edeceklerini aktarırken İbn Sa'd bu bilgiye ilâve olarak yirmi günden daha az bir süre de olabileceği ifadesine yer vermektedir. Ayrıca Mukâtil, Urve

b. Zübeyr ve İbn Sa'd elçilerin Yemen'de en fazla bir ay barındırılabilirler hususunda mutabıktır.(Urve b. Zübeyr, 1401, 225; Mukâtil, 1423, 1/324; İbn Sa'd, 1968, 1/249)

Yemen'de karışıklık çıkması durumunda emanet olarak verecekleri savaş malzemelerini, Mukâtil ve Urve b. Zübeyr, otuzar zırh, at ve deve şeklinde beyan etmektedir.(Urve b. Zübeyr, 1401, 225; Mukâtil, 1423, 1/324) İbn Sa'd ise bu konuda iki farklı rivayet aktarmaktadır. Birinci rivayet, Mukâtil ve Urve b. Zübeyr'i teyit etmekteyken diğer rivayet yukarıda zikredilenlere ek olarak otuz mızraktan da bahsetmektedir.(İbn Sa'd, 1968, 1/249, 307, 308)

Necran heyetine yazdırılan belgeye şahitlik edenlerin isimleri hakkında Mukâtil, Urve b. Zübeyr ve İbn Sa'd'ın eserlerinde yer alan bilgiler arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Mukâtil, belgeye şahitlik edenlerin isimlerini, Ebû Süfyân, el-Mugîre, Mâlik b. Avf, Gaylân b. Amr ve Akra' b. Hâbis olarak zikrederken Urve b. Zübeyr ise Mukâtil'in aktardığı isimlere ek olarak Mâlik bin Avf'ın en-Nasr oğullarından olduğunu, Akra' b. Hâbis'in künyesinin de el-Hanzalî olduğunu zikretmektedir.(Urve b. Zübeyr, 1401, 225) İbn Sa'd ise yukarıda zikredilen isimlere ilâveten Belî'nin kardeşi el-Müstevrid ve Ebû Bekir'in kölesi Âmir'den bahsetmektedir.(İbn Sa'd, 1968, 1/249) Mukâtil ve Urve b. Zübeyr'in, şahitlerden مالك بن عوف النضرى Mâlik b. Avf en-Nadrî diye zikrettiği kişiyi(Urve b. Zübeyr, 1401, 225; Mukâtil, 1423, 1/325) İbn Sa'd ise عوف النضري Mâlik bin Avf en-Nasrî olarak zikretmektedir.(İbn Sa'd, 2001, 1/249) Mukâtil, heyete yazdırılan belgeyi yazanın Hz. Ali olduğunu beyan ederken(Mukâtil, 1423, 1/325) İbn Sa'd, Übey b. Ka'b olduğunu aktarmakta(İbn Sa'd, 2001, 1/249) ancak diğer kaynaklarda bu konuda bir açıklamaya rastlanmamaktadır.

Necranlı Hıristiyanların Necran'dan sürülmesine sebep olan hadiseyi Mukâtil, sayılarının çok artması ve Müslümanların kendilerine hücum edeceklerine dair endişe etmeleri olduğunu zikretmektedir. Bu bilgilere ilâveten Necran'da birtakım kötü hadiselerin baş gösterdiğini ve Necranlıların aralarının bozulması sebebiyle Hz. Ömer'e gelip şikayette bulduklarını bunun üzerine de Hz. Ömer'in onları yurtlarından çıkardığını aktarırken,(Abdürrezzâk, 1403, 7/514) İbn Sa'd ise onların bölgelerinden sürülmelerinin sebebinin faiz yemeleri olduğunu zikretmektedir.(İbn Sa'd, 2001, 1/307-308) Mûsâ b. Ukbe ise Hz. Ömer'in Yahudileri ve Hıristiyanları Arap yarımadasından sürgün ettiğinden bahsetmekte ancak sebep belirtmemektedir.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 347)

Mukâtil, Sâlim b. Ebül-Ca'd'dan naklettiği rivayette Necranlı heyet ile Hz. Ali arasında yaşanan diyalogu detaylı bir şekilde aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/324-325) İbn Sa'd ise Hz. Ömer'in Necranlılar için bir belge¹⁸ yazdırdığını ve bu belgeye de Osman b. Affân ve Muaykîb b. Ebû Fâtıma'nın şahitlik yaptığını belirtmektedir. Ayrıca bu bilgilere ek olarak es-Seyyid ve el-Âkîb'in çok geçmeden geri geldiklerini, Müslüman olduklarını ve Hz. Muhammed'in onları Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir ettiğini de zikretmektedir. Bunun yanında Necran ahalisinin Hz. Muhammed vefat edinceye kadar yazdırılan belgeye sadık kaldıklarını, Hz. Ebû Bekir'in de hilâfeti zamanında onlara Hz. Muhammed'in yazdırdığı gibi bir belge yazdırdığını aktarmaktadır.(İbn Sa'd, 1968, 1/307)

Mukâtil, Necranlıların bir kısmının Şam taraflarına, bir kısmının Irak'a, bir kısmının da başka bir yere gönderildiğini zikrederken(Mukâtil, 1423, 1/325) İbn Sa'd ise sadece Irak taraflarına göç ettiklerini ve Kûfe yakınlarındaki en-Necrâniyye'ye yerleştiklerini aktarmaktadır.(İbn Sa'd, 1968, 1/308)

Necranlı Hıristiyanlara yazdırılan belgeyle alâkalı olarak, Urve b. Zübeyr ile İbn Sa'd, ikişer tane rivayet zikretmektedir.(Urve b. Zübeyr, 1401, 225; İbn Sa'd, 1418, 1/249) Ancak aktardıkları rivayetlerde, Mukâtil'in, Hz. Muhammed'in Necranlılar için yazdırdığı belgeyi yazanı zikretmesi ve Necranlı Hıristiyanlar ile Hz. Ali'nin arasındaki diyalogu aktarması siyer ve megâzî kaynaklarında yer almamaktadır. Mukâtil'in aktardığı bu bilgiler tefsirin siyere kaynaklık etmesine en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

3.2. Hıristiyan Devletler ve Kabileler Üzerine Seferler

Hz. Muhammed, Kur'ân'ın ilâhî mesajını herkese ulaştırmak için büyük gayret göstermiştir. Bu doğrultuda öncelikli olarak sulh yolu takip edilmiştir. Ancak sulhun yeterli olmadığı durumlarda savaş yoluna gidilmiştir. Hicretin dokuzuncu yılında nâzil olmaya başlayan Tevbe sûresinin âyetleri, Ehl-i kitap kabul edilen Yahudi ve

---

¹⁸ Hz. Ömer'in Necranlılar için yazdırdığı belgede şöyle yazmaktadır: "Bu, halife Ömer'in Necran halkından olanlara yazdığı belgedir. Necranlılardan seyahat edenler Allah'ın koruması altındadırlar. Hz. Peygamber ve önceki halifenin onlarla yaptığı anlaşmalardan dolayı hiçbir Müslüman onlara dokunmayacaktır. Bundan sonra onlardan Irak ve Şam bölgelerine göç etmek isteyenler olurlarsa, o bölgenin yöneticileri göç edenlere mülk versin ve onlar orada ürün yetiştirip kazanç sağlayabilsinler. Onların kendi kazançlarına gelince, bu onların arazilerine bir karşılık ve onlar için bir sadakadır. Hiç kimse bu konuda bir iddiada bulunamaz ve bundan dolayı kimseye de borçlu değildir. Bundan sonra her kim onlara misafir olursa zalimlere karşı onlara yardım etsinler. Çünkü onlar zimmet altında olan kavimlendendir. İki yıl boyunca onlardan cizye alınmayacağı gibi onlar kendi köylerinin dışında hiçbir şeyle sorumlu tutulmayacaklardır. Şiddet ve zulüm görmeyeceklerdir." Bkz: (İbn Sa'd, 2001, 1/308)

Hıristiyanlar ile putperest ve müşrik Araplarla olan ilişkilerin boyutlarını sınırlandırmıştır. Bu âyetler, aynı zamanda onların Müslüman olmalarını yahut kendi dinlerinde kalmaları durumunda Müslümanlara cizye ödemelerini emretmiştir. Bu şartları kabul edinceye kadar da onlarla cihad etmeyi emretmiştir. Âyetlerin verdiği izinle beraber gelişen olaylar neticesinde Gassânî emîri Şürahbîl b. Amr'ın Hâris b. Umeyr'i öldürmesi Mûte Savaşı'nın; Hz. Peygamber'in Bizans'ın Medine'ye âni bir saldırı gerçekleştirmesinden endişe etmesi ise Tebük Gazvesi'nin düzenlenmesine neden olmuştur.(İbn Hişâm, 1990, 4/188-192)

3.2.1. Mûte Savaşı

Hz. Muhammed, heyetler yılında çevre bölgelerdeki topluluklara İslâm'a davet mektupları yollamıştır. Bu davet mektuplarından birini de Busrâ-Filistin valisine göndermiştir. Busrâ-Filistin valisine mektubu götüren sahâbî Hâris b. Umeyr'dir. O, Gassânî-Hıristiyan Araplarının topraklarından geçerken Şürahbîl b. Amr tarafından öldürülmüştür.(Vâkıdî, 1966, 2/755; İbn Sa'd, 2001, 2/119) Bu, kabileler ve devletler arası iyi ilişkilerin bozulmasına sebep olabilecek, karşılıksız kalmaması gereken bir hadisedir. Bundan dolayı Hz. Muhammed ciddi bir tavır alarak hemen bir ordu hazırlığına girişmiştir. Hazırlanan üç bin kişilik ordu Şürahbîl b. Amr'ın kardeşi Sedûs'la karşılaşmış ve Sedûs, yapılan savaşta öldürülmüştür.(Vâkıdî, 1966, 2/760) Müslümanlar buradan Maan'a geçmiş ve orada Bizans İmparatorluğunun kumandanı Theodoros'un askerleriyle karşılaşmıştır. Hıristiyan Arap kabilelerinin de katılımıyla beraber bu ordunun yüz bin veya iki yüz bin kişiye ulaştığı rivayet edilmektedir. İki ordu Mûte'de savaş düzenine geçmiştir.(Vâkıdî, 1966, 2/760) Müslüman askerlerin kumandanı Zeyd b. Hârise, daha savaşın başında şehit düşmüştür. Onun yerine kumandan olarak Ca'fer b. Ebû Tâlib geçmiştir ancak o da bir mızrak darbesiyle şehit olmuştur. Ordunun başına geçen Abdullah b. Revâha, bir süre savaşmış daha sonra o da şehit düşmüştür.(Vâkıdî, 1966, 2/760-761-762; Buhârî, 1993, 4/1554) Kâ'b b. Umeyr sancağı almış ve orada bulunan Sâbit b. Erkam'a vermek istemiş, fakat o, Hz. Peygamber'in talimatı gereği sancağı almamıştır. Bunun yerine herkesin üzerinde anlaştığı bir kumandanın seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Hâlid b. Velîd'in komutanlığı konusunda ittifak edilmiş ve Hâlid sancağı teslim almıştır. Daha sonra Hâlid çeşitli hamlelerle ordunun yok olmasının önüne geçmiş ve sağ salim orduyu Medine'ye getirmiştir.

Mukâtil'in eserinde Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan münasebetleri çerçevesinde aktardığı konulardan biri de yukarıda kısaca söz edilen Mûte Savaşı'dır. Mukâtil, Mûte Savaşı'yla ilgili bilgilere Mü'min sûresi 85. âyet ile Mücâdele sûresi 7-10. âyetlerin açıklamasında yer vermiştir. Mü'min sûresi 85. âyette Ca'fer, Abdullah ve Zeyd'in Mûte'de Gassânlı Hıristiyanlarla yapılan savaşta öldürüldüklerini söylemiştir. Mukâtil, Mûte Savaşı'yla ilgili bu bilginin devamında Hâlid'in Mekke'nin fethinden sonra gönderildiği seriyyede Cezîme kabilesinden yetmiş kişiyi katlettiğini aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 3/723) Mukâtil, Mücâdele sûresi 9. âyette geçen "*Kendi aranızda gizli konuşarak günaha girmeyin, haksızlık etmeyin ve peygambere karşı gelmeyin.*" ifadesinden kastedilenin Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Abdullah. b. Ubeyd ve başka münafıklar olduğunu söylemiştir. Bu kimselerin kalben değil dille ikrar eden kimseler olduğunu aktarmıştır. Bu kimseler Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyyelere katılmayan Müslümanlar hakkında ağır sözler söylemiş ve bu konuşmaları da kendi aralarında fısıltı halinde gerçekleştirmişlerdir. Bu durumu alışkanlık haline getiren münafıklar daha sonra Mûte Savaşı'nda şehit düşen komutanlar hakkında da fısıldaşarak konuşmuşlardır. Bunun neticesinde Hz. Peygamber, onların fısıldaşmalarını ve gizlice konuşmalarını yasaklamıştır. Mukâtil, yukarıda ifade edilen seriyyenin Ca'fer, Abdullah ve Zeyd'in komutan olarak katıldığı Mûte Savaşı olduğunu belirttikten sonra her üç komutanın da Mûte günü öldürüldüğünü beyan etmiştir.(Mukâtil, 1423, 4/261)

Değerlendirme

Mukâtil, Mûte Savaşı ile ilgili bilgilere Mü'min sûresi 85. ve Mücâdele sûresi 7-10. âyetlerinde yer vermektedir.(Mukâtil, 1423, 3/723-4/261) Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak ve İbn Hişâm, Meryem sûresinin 71. âyetini bu konu bağlamında zikretmektedir.(Urve b. Zübeyr, 1401, 203; Mûsâ b. Ukbe, 1994, 263; İbn İshak, 1978, 504; İbn Hişâm, 1990, 4/12) Vâkîdî ve İbn Sa'd ise Mûte Savaşı'yla ilgili rivayetleri âyet zikretmeksizin aktarmaktadır.(Vâkîdî, 1966, 2/755; İbn Sa'd, 2001, 2/119)

Mukâtil ve Vâkîdî, Mûte Savaşı'nın ne zaman gerçekleştiğine dair bir bilgi zikretmemektedir. Ancak Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Mûte'ye yapılan seferin hicretin sekizinci yılı Cemâziyelevvel ayında düzenlendiğini aktarmaktadır.(Urve b. Zübeyr, 1401, 204; Mûsâ b. Ukbe, 1994, 263; İbn İshak, 1978, 504; İbn Hişâm, 1990, 4/11; İbn Sa'd, 2001, 2/119)

Bizans ordusuna katılan Arap kabileleriyle ilgili olarak ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları farklı bilgiler zikretmektedir. Urve b. Zübeyr, Bizans ordusuna Lahm,¹⁹ Cüzâm,²⁰ Behrâm, Belî²¹ ve Belgin;(Urve b. Zübeyr, 1401, 205) İbn İshak ve İbn Hişâm, Lahm, Cüzâm, Kayn,²² Behrâ²³ ve Belî;(İbn İshak, 1978, 505; İbn Hişâm, 1990, 4/15-16) İbn Sa'd, Behrâ, Vâil,²⁴ Bekir,²⁵ Lahm ve Cüzâm gibi Arap kabilelerinden yüz bin kişi katıldığını aktarmaktadır. (İbn Sa'd, 2001, 2/120) Urve b. Zübeyr'in Behrâm kabilesi diye zikrettiği kabile diğer siyer ve megâzî kaynaklarında Behrâ olarak geçmektedir. Urve b. Zübeyr'in zikrettiği Belgin kabilesine dair kaynaklarda bilgi yer almamaktadır. Vâkıdî ise İbn Sa'd'ın kabile ismi olarak aktardığı isimleri Belkâ'nın Meâb bölgesindeki yer isimleri olarak zikretmektedir.(Vâkıdî, 1966, 2/680) Mûsâ b. Ukbe, Bizans ordusuna katılan Arap kabilelerinin isimlerini zikretmemekte bunun yerine Rum ve Arap Hıristiyanları şeklinde genel bir ifade kullanmaktadır.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 264) Mukâtil ise bu konuda bir açıklamaya yer vermemektedir.

Mukâtil ve İbn Hişâm Mûte'ye gönderilen elçinin ismini aktarmamaktadır. Ancak Vâkıdî ile İbn Sa'd, Şürahbîl b. Amr'ın şehit ettiği Hâris b. Umeyr'in elçiliği konusunda mutabıktır.(Vâkıdî, 1966, 2/680; İbn Sa'd, 1418, 2/119) Kaynaklarda bu elçinin gönderildiği yer ile ilgili farklı bilgiler zikredilmektedir. Vâkıdî bu elçinin Busrâ Meliki'ne,(Vâkıdî, 1966, 2/680) İbn Hişâm, Şam'a,(İbn Hişâm, 1990, 4/11) İbn Sa'd ise Mısır Kralı'na(İbn Sa'd, 2001, 2/119) gönderildiğini zikretmektedir.

Mukâtil, Mûte Savaşı'yla ilgili olarak münafıklardan Abdullah b. Ubeyd ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in isimlerini aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 4/261) Ancak diğer ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında Mûte Savaşı'yla ilgili münafıkların isimlerine yer verilmemektedir.

Mûte Savaşı'nda şehit düşenlerin sayısıyla ilgili Mukâtil ile ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında farklı rakamlar zikredilmektedir. Urve b. Zübeyr, altı;(Urve b. Zübeyr, 1401, 206) Mûsâ b. Ukbe, yedi;(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 264) İbn İshak, sekiz;(İbn İshak, 1978, 507-

---

¹⁹ Kahtânîler'in Kehlân koluna mensup bir Arap kabilesidir. Bkz: (Kapar, 2003, 27/54-55)

²⁰ Yemen'den göç eden bir Arap kabilesidir. Bkz: (Makrîzî, 1419, 129)

²¹ Kahtânîler'e mensup büyük bir Arap kabilesidir. Bkz: (Tayyib, 1421, 2/221)

²² Kahtânîler'in Kudâa koluna mensup bir Arap kabilesidir. Bkz: (Önkâl, 2022, 25/85)

²³ Kahtânîler'e mensup bir Arap kabilesidir. Bkz: (Kehhâle, 1414, 1/110)

²⁴ Adnânîler'e bağlı büyük bir Arap kabilesidir. Bkz: (Önkâl, 1992, 5/362-363)

²⁵ Adnânîler'e mensup büyük bir Arap kabilesidir. Bkz: (Önkâl, 1992, 5/362-363)

509) Vâkıdî, dokuz(el-Vâkıdî, 1984, 2/769) ve İbn Hişâm on iki(İbn Hişâm, 1990, 4/28-29) kişinin ismini zikretmektedir. Mukâtil ise Mûte'de şehit düşenlerin sayısına dair bilgi vermemekte ancak şehit düşen üç komutanın ismini aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 3/723-4/261) Kaynaklar Mûte'de şehit düşen bu üç komutanın Ca'fer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha ve Zeyd b. Hârise olduğu konusunda mutabıktır.(Urve b. Zübeyr, 1401, 206; Mukâtil, 1423, 3/723-4/261; Mûsâ b. Ukbe, 1994, 264; İbn İshak, 1978, 512-513; Vâkıdî, 1966, 2/769; İbn Hişâm, 1990, 4/27-28; İbn Sa'd, 2001, 2/119-120, 3/44, 4/34, 5/29) Bunların dışında Urve b. Zübeyr: Hâris b. Nu'mân b. Yesâf b. Nadle b. Abd b. Avf b. Ğanem, Sürâka b. Amr b. Atiyye b. Hansâ, Zeyd b. Hârise b. Ğanem;(Urve b. Zübeyr, 1401, 206) Mûsâ b. Ukbe: Benî Adî b. Kâ'b kabilesinden Mes'ûd b. Esved, Benî Âmir b. Lüey'den Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh, Benî Mahzûm'dan Hennâd b. Süfyân b. Abdülesed, ensardan Abdullah b. Ebî Rebî ve Abbâd b. Maîs isimlerini aktarmaktadır.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 264) İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm: Benî Adiy b. Kâ'b'dan Mes'ûd b. Esved b. Hârise b. Nadle, Benî Mâlik b. Hisl'den Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh, ensardan Benî Hâris b. Hazrec'den Abbâd b. Kays, Benî Ğanem b. Mâlik b. Neccâr'dan Hâris b. Nu'mân b. Yesâf b. Nadle b. Abd b. Avf b. Ğanem, Benî Mâzin b. Neccâr'dan Sürâka b. Amr b. Atiyye b. Hansâ isimlerinde mutabık olmakla beraber İbn İshak ve İbn Hişâm Vâkıdî'den farklı olarak Benî Mâzin b. Neccâr'dan Amr b. Zeyd b. Avf b. Mebzûl'un iki oğlu: Ebû Küleyb ve Câbir, Benî Mâlik b. Efsa'dan Sa'd b. Hâris b. Abbâd b. Sa'd b. Âmir b. Sâlebe b. Malik b. Efsa'nın iki oğlu Amr ve Âmir isimlerini de zikretmektedir.(İbn İshak, 1978, 512-513; İbn Hişâm, 1990, 4/27-28) Vâkıdî ise İbn İshak ve İbn Hişâm'dan farklı olarak Benî el-Hâris b. Hazrec'den Ubâde b. Kays ismine yer vermektedir.(el-Vâkıdî, 1984, 2/769)

Urve b. Zübeyr, İbn İshak ve İbn Hişâm, Zeyd b. Hârise'nin Mûte ordusunun sağ koluna Benî Uzre'den Kutbe b. Katâde'yi, sol koluna da ensardan Ubâde b. Mâlik'i kumandan tayin ettiğini zikretmektedir.(Urve b. Zübeyr, 1401, 205; İbn İshak, 1978, 507; İbn Hişâm, 1990, 4/16) Ancak Mûkâtil'in eserinde bu konuya dair bir bilgi bulunmamaktadır.

İbn Hişâm ve Vâkıdî, Ca'fer, Zeyd ve Abdullah'ın şehit edilmesinden sonra sancağı, Benî Aclân'ın kardeşi Sâbit b. Akrem'in aldığını söylemektedir.(İbn Hişâm, 1990, 4/16; İbn Sa'd, 1968, 2/755) Ancak Mukâtil ve diğer kaynaklarında bu konuya dair bir bilgiye yer verilmemektedir.

Mukâtil, Mûte Savaşı'nda şehit düşen üç kişinin ismini zikretmesinin ardından Halîd'in Mekke'nin fethinden sonra gönderildiği seriyyede Cezîme oğulları kabilesinden yetmiş kişiyi öldürdüğünü aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 3/723) İlk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında Mûte Savaşı'yla beraber böyle bir olay zikredilmemektedir. Hâlid b. Velîd, Cezîme oğullarını İslâm düşmanlarıyla daha önceden ittifak yapmalarından dolayı esir almış ve öldürülmelerini emretmiştir.(Özaydın, 1993, 7/508) Mukâtil'in Mûte Savaşı'nın akabinde Cezîme oğullarından bahsetmesi, onun Cezîme oğullarının Mûte Savaşı'nda Bizanslılara destek veren Arap kabilelerinden biri olduğunu kabul etmesi ihtimal dahilindedir.

3.2.2. Tebük Gazvesi

Mukâtil eserinde, Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla olan münasebetleri çerçevesinde Tebük Gazvesi hakkında bilgiler aktarmaktadır. Tebük Gazvesi, Hıristiyan topraklarına yapılan gazvelerden biridir. Mukâtil, Tebük Gazvesi ile ilgili olarak, Bakara sûresi 262 ve Tevbe Sûresi 38, 39, 42, 49, 79, 81, 85, 91, 95, 104, 118. âyetlerinde bilgiler aktarmaktadır. O, bu âyetlerin tefsirinde Tebük Gazvesi'ne teşvik, Tebük Gazvesi'ne katılmaya güç yetiremeyenler, Tebük Gazvesi için infakta bulunanlar, Tebük Gazvesi'ne katılmayanlar ve katılmayanların sayısı gibi konularda bilgilere yer vermektedir.

3.2.2.1. Tebük Gazvesi'ne Teşvik

Mukâtil, Tevbe sûresinin 49. âyetinin tefsirinde Tebük Gazvesi'nden bahsetmektedir. Hz. Muhammed, insanların Tebük Gazvesi için sefere çıkmalarını emretmiş ve sefere çıkma isteklerini arttırmak için Asfar²⁶ kızlarını kastederek Müslümanlara, onlardan bir kısmını esir alabileceklerini söylemiştir. Savaşa çıkmak istemeyen Ced b. Kays el-Enmârî, Hz. Peygamber'in bu sözünden sonra "Yâ Resûlallah! Ensar, benim kadınlardan ne kadar çok hoşlandığımı ve onlara karşı ne kadar düşkün olduğumu bilir. Bunlar sebebiyle günaha saplanmaktan ve günahkâr olmaktan endişe duyuyorum. Senden isteğim bana izin ver de ben Asfar kızlarından dolayı günaha girmeyeyim!" demiş(Taberânî, 1994, 2/275; Beyhakî, 1424, 9/57; İbn Sa'd, 1418, 3/430; Bezzâr, 1988, 11/163) ve onun bu sözleri üzerine Allah, Tevbe sûresi 49. âyeti indirmiştir.(Mukâtil, 1423, 2/173-174)

---

²⁶ Asfar: Habeşistanlı bir adamdır. Rumların kadınlarından bir kısmını esir almış ve onlardan çok güzel kız çocukları olmuştur. Bkz: (Mukâtil, 1423, 2/173-174)

Değerlendirme

Mukâtil, Tebük Gazvesi'nin niçin gerçekleştiği hakkında bilgi vermezken Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bazı bilgiler aktarmaktadır. Vâkıdî, Nebatîlerden olan çiftçilerin risâletten önce Medine'ye un ve yağ getirdikleri gibi risâletten sonra da ticaret amacıyla Medine'ye geldiklerini zikretmektedir. Medine'ye gelen Nebatîli tüccarların Şam'a ticaret amacıyla çokça gittiklerini ve bu vesileyle Müslümanların Şam'la ilgili neredeyse her gün bilgi sahibi olabildiklerini söylemektedir. Ayrıca Vâkıdî, bir gün Bizans'ın Şam'da çok sayıda asker topladığı ve Arap kabilelerinden Lahm, Cüzâm, Gassân ve Âmile gibi kabilelerin de orduya katıldığı, Herakleios'un öncü kuvvetlerini Belkâ'ya gönderdiği ve orada karargâh kurduğu haberinin Hz. Peygamber'e geldiğini ancak gerçekte böyle bir şey olmadığını zikretmektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/992) İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in Bizans'ın Sâsânîler'e karşı önemli zaferler kazanmasından dolayı Müslümanlar üzerine âni bir saldırı gerçekleştirmesinden endişe etmekte olduğunu ve o günlerde Suriye'den Medine'ye Bizans'ın savaş hazırlığı içinde olduğu haberi gelmesi üzerine ashabına savaşa hazırlanmalarını söylediğini aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 4/156) İbn Sa'd ise Rumların büyük topluluklar halinde Şam'da biraraya geldikleri, onlara Arap kabilelerinden Lahm, Cüzâm, Âmile ve Gassân askerlerinin de dahil olduğu ve öncü birliklerini Belkâ'ya yolladıkları haberinin gelmesi üzerine Hz. Peygamber'in Tebük Gazvesi'ni gerçekleştirme kararı aldığını bildirmektedir.(İbn Sa'd, 1418, 2/150)

Tebük Gazvesi'nin ne zaman yapıldığına dair Mukâtil bilgi vermezken İbn İshak, İbn Hişâm ve İbn Sa'd bu gazvenin hicretin dokuzuncu yılı Recep ayında gerçekleştiğini söylemektedir.(İbn İshak, 1978, 595; İbn Hişâm, 1990, 4/156; İbn Sa'd, 1418, 2/151) İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in önceki gazvelerinde gideceği yeri gizli tuttuğunu ancak Tebük Gazvesi'nde bunu açık bir şekilde söylediğini aktarmaktadır.(İbn İshak, 1978, 595; İbn Hişâm, 1990, 4/156; Vâkıdî, 1966, 3/992) Mukâtil, Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî, Tebük Gazvesi'ne teşvik konusuyla ilgili Tevbe sûresi 49. âyetin indiğini ifade ederken(Urve b. Zübeyr, 1401, 220-221; Mukâtil, 1423, 2/173; Mûsâ b. Ukbe, 1994, 295; Vâkıdî, 1966, 3/992-993) İbn Hişâm Tevbe sûresi 42. âyetin nâzil olduğunu söylemektedir. (İbn Hişâm, 1990, 4/156)

İlk dönem siyer ve megâzî kaynakları Tevbe sûresi 49. âyetin nüzûl sebebi olan Ced b. Kays hadisesini birbirlerine benzer ifadelerle aktarmaktadır.(Urve b. Zübeyr, 1401, 220; Mukâtil, 1423, 2/173-174; İbn İshak, 1978, 596; Vâkıdî, 1966, 3/992-993; İbn Hişâm, 1990, 4/156; İbn Sa'd, 1418, 2/150-153) İncelemeye esas alınan kaynakların her biri Hz. Peygamber ile Ced b. Kays diyalogunu aktarırken; Vâkıdî bu diyalogun devamında Ced b. Kays ile oğlu Abdullah arasındaki konuşmayı²⁷ devamında ise Ced b. Kays'ın insanları gazveden alıkoymak²⁸ için verdiği gayreti de aktarmaktadır.(Vâkıdî, 1966, 3/993)

Rivayete göre Hz. Muhammed, Müslümanları sefere heveslendirmek için Asfar kızlarını zikretmiş ve onlara sefere katılıp savaşma veya çatışma durumunda onlardan bazılarını ganimet olarak alabileceklerini söylemiştir. Mukâtil, Hz. Muhammed'in bu teşviki Müslümanların geneline yaptığını belirtirken;(Mukâtil, 1423, 2/173) Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe ve İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in bu sözlerini Ced b. Kays'a hitaben söylediğini aktarmaktadır.(Urve b. Zübeyr, 1401, 220; Mûsâ b. Ukbe, 1994, 295; İbn Hişâm, 1990, 4/156) Zührî ve Vâkıdî ise böyle bir bilgiye yer vermemektedir.

3.2.2.2. Tebük Gazvesi İçin İnfakta Bulunanlar

Hıristiyan topraklarına yapılacak olan Tebük Gazvesi, sıcak bir mevsime ve hasat zamanına denk gelmesinden ayrıca uzak bir bölgeye gidilecek olmasından dolayı maddî ve mânevî yönden Müslümanları zorlamıştır. İşte bu koşullar sebebiyle Tebük Gazvesi'ne Gazvetü'l-usre (zorluk gazvesi) denilmiştir.²⁹ Hz. Muhammed, maddî yönden durumu

---

²⁷ Abdullah b. Ced, babasını bu kararından döndürmek istemiştir. Babasına "Hz. Peygamber'in teklifini niçin geri çevirdin? Benî Selime'de senden daha zengini yok. Ne sefere kendin katılıyorsun ne de malını sefere çıkacaklara veriyorsun" demiştir. Babası ise oğluna: "Böyle sıcak bir yaz gününde sefere çıkmakta ne yapayım? Ben Medine sokaklarında yürürken bile Rumlardan endişe ediyorum bundan dolayı yaz günü gidip onlarla savaşmam. Ey evlat zamanın insana ne gibi sıkıntılar ve felaketler getireceğini bilemeyiz." demiş. Oğlu ise "Bu bana anlattıklarının hepsi bahane, senin bu yaptığın münafıklığın ta kendisidir. Muhakkak ki insanlar senin hakkında inen Kur'an âyetlerini okuyacaklardır." demesi üzerine Ced, ayakkabısını Abdullah'ın yüzüne fırlatmış, babasının bu tepkisine oğlu hiçbir şey söylemeden geri dönüp gitmiştir. Bkz: (Vâkıdî, 1966, 3/992)

²⁸ Ced b. Kays, kavmini sefere çıkmaktan vazgeçirmeye çalışmıştır. Kendi kabilesinden olan Cebbâr b. Sahr ve birkaç kişiye bu sıcakta sefere mi çıkılır oturun evinizde demiştir. Cihadı küçümsemiş ve insanların din konusunda kuşkuya düşmelerini ve bu seferden geri kalmalarını sağlayarak Hz. Peygamber'i bozguna uğratmak istemiştir. Onun bu konuşmalarından dolayı yüce Allah, Tevbe sûresi 49 ile 81 arasındaki âyetleri inzâl buyurmuştur. Bu âyetler nâzil olunca Abdullah babasına "Sana böyle yapma demedim mi bak Allah senin hakkında âyetler indirdi" demiş, oda oğluna "Konuşma seni alçak! Yemin olsun ki sana malımdan ve mülkümünden hiçbirşey vermeyeceğim. Sen bana düşmanlıkta Muhammed'den daha ilerisin!" demiştir. Bkz: (Vâkıdî, 1966, 3/993)

²⁹ et-Tevbe 9/117.

olmayan Müslümanlara imkân oluşturmak için herkesten Tebük Gazvesi için infakta bulunmalarını istemiştir. Mukâtil bu konuyla ilgili bilgileri Tevbe sûresinin 79. âyetinin tefsirinde aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 2/185-186) Hz. Muhammed, Müslümanlara sadaka vermelerini emretmiş bunun üzerine Benî Zühre kabilesinden Abdurrahman b. Avf, dört bin dirhem getirmiş ve bu dirhemlerin her bir tanesi bir miskale denktir. Hz. Muhammed'in, "Ey Abdurrahman çok fazla mal getirdin, geride kalanlara ne bıraktın?" demesi üzerine Abdurrahman b. Avf, "Ey Allah'ın Resulü! Malımın hepsi sekiz bin dirhemdir. Yarısını Rabbime borç verdim, diğer kalanını kendim ve geride kalanlar için bıraktım." şeklinde cevap vermiştir.(Mukâtil, 1423, 2/185) Osman b. Affân da Tebük Gazvesi için Medine'de bulunan Rûme kuyusunu satın alıp Müslümanlara hibe etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/219)

Benî Amr b. Avf kabilesinden Âsım b. Adî el-Ensârî yetmiş vesk³⁰ hurma getirmiş ve onu sadaka malları arasına koymuştur. Hz. Peygamber'e de azlığından ötürü özür beyan etmiştir. Benî Amr'dan Ebû Akîl b. Kays el-Ensârî ise gece boyu çalıştığı hurmaların kurutulması işinde 2 sâ'³¹ hurmakazandığını ve bir sâ'ını ailesine bırakıp bir sâ'ını da getirdiğini söylemiştir. (Mukâtil, 1423, 2/185)

Tebük Gazvesi için infakta bulunan Müslümanların bu durumlarına şahit olan münafıklardan bazıları, zengin Müslümanların verdiği sadakalar için, "Bu bir riyakârdır."; maddî durumu iyi olmayan Müslümanlar için ise "Bu fakir adam, verdiği mala kendisi daha muhtaçtır." şeklinde aralarında konuşmuşlardır. Zengin sahâbîlerden olan Âsım ve Abdurrahman hakkında "Sizin amacınız sadece riyakârlıktır. Yaptıklarınızın geniş kitleler tarafından bilinmesini, konuşulmasını ve duyulmasını istiyorsunuz. İnsanlar bu kimseler ne kadar da cömert desinler diye böyle yapıyorsunuz." demişlerdir. Fakir olan Ebû Akîl hakkında ise "Kendisi açlıktan iki büklüm olmuş, ihtiyaç sahibi ama o bir sâ' hurma getirmiş. Kimsenin onun hurmasına ihtiyacı yok." şeklinde sözler söylemiş ve onlarla alay etmişlerdir.(Mukâtil, 1423, 2/185-186)

Değerlendirme

---

³⁰ Bir deve yükü hurmaya tekabül etmektedir. Bkz: (Kallek, 2013, 43/70)

³¹ Mezopotamya'da kullanılan katı madde ölçөгüdür. Bkz: (Kallek, 2008, 35/317-319)

Hz. Muhammed Tebük Gazvesi için insanların infakta bulunmalarını istemiş ve herkes malı kadar infakta bulunmuştur. Mukâtil ve Vâkıdî, Tebük Gazvesi için infak çağrısının herkese yapıldığını aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 2/185; Vâkıdî, 1966, 3/990) İbn İshak ve İbn Hişâm ise bu çağrının zengin Müslümanlara yapıldığını söylemektedir.(İbn İshak, 1978, 596-597; İbn Hişâm, 1990, 4/185)

Müslümanlar zengin olsun fakir olsun Hz. Peygamber'in infak çağrısına katılmıştır. Siyer ve megâzî kaynakları infak eden kişiler ve infak ettiği mallar konusunda farklı bilgiler aktarmaktadır. Mukâtil, İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm, Hz. Osman'ın yardım yaptığı konusunda hem fikirdir. Mukâtil ve İbn İshak, Hz. Osman'ın infakta bulunduğunu söylemektedir. Ancak miktar belirtmemektedir.(İbn İshak, 1978, 596; Mukâtil, 1423, 1/129) Vâkıdî, Hz. Osman'ın ordunun üçte birini donattığını,(Vâkıdî, 1966, 990-991) İbn Hişâm ise Hz. Osman'ın dört bin dinar infak ettiğini(İbn Hişâm, 2006, 4/185) söylemektedir. Mukâtil, İbn İshak, Vâkıdî ve İbn Hişâm Abdurrahman b. Avf'ın infakta bulunduğunu söylemektedir. Mukâtil ve İbn Hişâm onun dört bin dirhem infakta bulunduğunu aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 2/185; İbn Hişâm, 1990, 4/185) Vâkıdî ise iki yüz ukıyye tutarında mal infak ettiğini zikretmektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/991) Mukâtil, Âsım b. Adî'nin yetmiş vesk hurma infak ettiğini söylerken(Mukâtil, 1423, 2/185) İbn Hişâm, yüz yük hurma,(İbn Hişâm, 1990, 4/196) Vâkıdî ise doksan yük hurma infak ettiğini söylemektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/991) Mukâtil, Ebû Akîl b. Kays el-Ensârî'nin bir sâ' hurma verdiğini aktarırken(Mukâtil, 1423, 2/186) İbn Hişâm bir tabak hurma getirdiğini söylemektedir.(İbn Hişâm, 1990, 4/196) Vâkıdî bu kimselerin dışında Hz. Ebû Bekir'in dört bin dirhem yani malının tamamını, Hz. Ömer'in malının yarısını getirdiğini, Abbas b. Abdülmuttalib, Sa'd b. Ubâde, Muhammed b. Mesleme ve Talha b. Ubeydullah'ın büyük miktarda mal infak ettiklerini aktarmaktadır. İnfak konusunda kadınların da Müslüman askerleri donatmak amacıyla; bilezik, deniz kabuğu, halhal, yüzük, küpe ve ayak bilezikleri gibi zînet eşyalarını infak ettiklerini beyan etmektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/991)

Mukâtil ve İbn Hişâm Müslümanların yaptıkları infakları diline dolayan bir münafık kesimin olduğunu, bunların zenginlerin verdiği mallarla alâkalı olarak sadece gösteriş için böyle yaptıklarını, fakir Müslümanların verdikleri mallarla ilgili olarak da Allah'ın ve Resulü'nün fakirlerin malına ihtiyacı olmadığını söyleyerek alay ettiklerini aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 2/186; İbn Hişâm, 1990, 4/196) Tebük Gazvesi hakkında bilgi

veren Urve b. Zübeyr ve Mûsâ b. Ukbe eserlerinde bu konuya dair bir bilgiye yer vermemektedir.

3.2.2.3. Tebük Gazvesi'ne Katılmaya Güç Yetiremeyenler

Hz. Muhammed, Hıristiyan Bizans'ın Müslümanlara saldıracağı endişesinden dolayı bütün Müslümanları sefere katılmaları için teşvik etmiştir. Sefere katılmak isteyen ancak maddî imkânları olmaması sebebiyle sefere çıkamayan bazı Müslümanlar, Hz. Peygamber'e gelerek binek talebinde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber bu kimselere "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." demiş ve onlar da ağlayarak geri dönmüştür. Mukâtil, bu hadiseyi Tevbe sûresi 92. âyetin tefsirinde açıklamıştır. Ayrıca açıklamanın devamında Hz. Peygamber'e gelen bu kimselerin sayısına ve isimlerine de değinmiştir. Mukâtil bu kimselerin Benî Amr'dan Alkame b. Yezîd, Amr b. Abese; Benî Vâfid'den el-Hâris, Benî Amr b. Avf'dan Sâlim b. Umeyr, Benî Seleme'den Amr b. Hizâm, Abdullah b. Ma'kıl el-Müzenî ve Benî Neccâr'dan Abdurrahman b. Kâ'b olmak üzere altısı ensardan toplam yedi kişi olduğunu beyan etmiş ve Tevbe sûresi 92. âyetin bu kimseler hakkında indiğini söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 2/189)

Değerlendirme

Tebük Gazvesi'ne katılmak için gelen ancak binek bulamadıkları için ağlayarak geri dönen kimseler hakkında Mukâtil ile ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları Sâlim b. Umeyr ve Abdullah b. Ma'kıl el-Müzenî isimleri konusunda mutabıktır ancak diğer isimler hakkında birtakım farklılıklar görülmektedir. Mukâtil, Benî Amr'dan Alkame b. Yezîd ve Amr b. Abese, Benî Vâfid'den el-Hâris, Benî Neccâr'dan Abdurrahman b. Kâ'b, Benî Seleme'den Amr b. Hizâm;(Mukâtil, 1423, 2/189) Mûsâ b. Ukbe, Ebû Leylâ Abdurrahman b. Kâ'b, Ulbe b. Zeyd, Hermî b. Abdullah, Amr b. Aneme'yi zikretmektedir.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 297) İbn İshak ve İbn Hişâm, İrbâd b. Sâriye el-Fezârî, Ebû Leylâ Abdurrahman b. Kâ'b, Ulbe b. Zeyd ve Amr b. Hümâm b. Cemûh(İbn İshak, 1978, 597) isimlerinde mutabık olmakla beraber İbn Hişâm, Heremî b. Abdullah'ı da aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 4/158) Vâkıdî ve İbn Sa'd; Ebû Leylâ el-Mâzinî, Ulbe b. Zeyd el-Hârisî, Seleme b. Sahr el-Mâzinî ve Benî Süleym'den el-İrbâd b. Sâriye es-Sülemî isimlerinde muvafık olmakla birlikte Vâkıdî İbn Sa'd'dan farklı olarak Sa'lebe b.

Ganeme el-Eslemî'yi (Vâkıdî, 1966, 3/1024) İbn Sa'd ise Vâkıdî'den farklı olarak Heremî b. Amr ve Amr b. Aneme'yi zikretmektedir.(İbn Sa'd, 1418, 2/150)

Mukâtil, Vâkıdî ve İbn Sa'd, gazveye katılmayanların yedi kişi olduğunu söylemekte ve yedi kişinin ismini vermektedir.(Mukâtil, 1423, 2/189; Vâkıdî, 1966, 3/1024; İbn Sa'd, 1418, 2/150) İbn İshak, katılmayanların yedi kişi olduğunu beyan etmekte ancak sekiz kişinin ismini aktarmaktadır.(İbn İshak, 1978, 597) Mûsâ b. Ukbe katılmayanların altı kişi olduğunu zikretmekte ancak beş kişinin ismini vermektedir.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 297) İbn Hişâm bu kimselerin yedi kişi olduğunu ifade etmekte ancak altı kişinin ismini aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 4/158)

İbn İshak ve İbn Hişâm, İbn Yâmîn en-Nadrî'nin Abdullah b. Mugaffel, ve Abdurrahman b. Kâ'b'la karşılaştığını ve onların ağladığını söylemektedir. Onlara “Sizi ağlatan nedir?” denildiğinde, onların “Resûlullah'a geldik ki bize bir binek versin, lakin onun bize verebileceği bir bineğinin olmadığını gördük. Bizim onunla birlikte sefere çıkmaya yetecek gücümüz yoktur.” dediğini bunun üzerine en-Nadrî'nin onlara erkek bir deve ile yolculuk için bir miktar hurma verdiğini ve bu kimselerin Hz. Peygamber'le sefere çıktıklarını aktarmaktadır.(İbn İshak, 1978, 597; İbn Hişâm, 1990, 4/158) Mukâtil, eserinde bu bilgiye yer vermemektedir.

3.2.2.4. Tebük Gazvesi'ne Katılmayanlar ve Sayısı

Tebük Gazvesi'ne katılmak istedikleri halde maddî sıkıntılardan dolayı katılmayanlar olduğu gibi hiçbir maddî sıkıntısı olmadığı halde sebepsiz seferden geri kalanlarda olmuştur. Mukâtil, Tebük Gazvesi'ne sebepsiz katılmayanlar hakkında Nisâ sûresi 95 ve 96; Tevbe sûresi 81, 90 ve 91. âyetlerin tefsirinde bilgilere yer vermiştir.

Mukâtil, Nisâ sûresinin 95. âyetinde geçen “*Müminlerden mazeret sahibi*” ifadesinden kastın Abdullah b. Cahş el-Esedî ve İbn Ümmü Mektûm; “*mazereti olmaksızın oturanlar*” ifadesinden kastın üç kişi olduğunu ve bunlardan ikisinin Abdullah b. Cahş ve Ubeydullah olduğunu beyan etmiştir. Hz. Muhammed, Abdullah b. Cahş'ı³² kumandan tayin etmiştir. Ubeydullah ise Hıristiyan olarak ölmüştür. Mukâtil mazereti olmaksızın geri kalanları bu âyetin açıklamasında üç kişi olarak zikretmiştir ancak ikisinin ismini

---

³² Vahşî, Abdullah b. Cahş'ı Uhud'da şehit etmiştir. Bkz: (İbn Sa'd, 2001, 3/85)

aktarmıştır. Bu âyetin Tebük Gazvesi hakkında olduğunu söylemiş ve Allah yolunda malları ve canlarıyla savaşanların, geride kalıp mazeret sahibi olanlara, derece itibariyle üstün kılındığını belirtmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/400-401)

Nisâ sûresi 96. âyette ifade edilen “*Kendinden derecelerle bir mağfiretle bir rahmetle üstün kıldığı*” kişilerden kastedilenlerin: Ebû Lübâbe, Vedâa b. Sa’leb, Evs b. Hizâm, Kâ’b b. Mâlik, Benî Amr b. Avf’dan Mürâre b. Rebî ve Hilâl b. Ümeyye olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bu kimselerin hepsinin de ensardan olduğunu belirtmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/401) Ensardan olan bu kimseler mazeret belirtmeksizin Tebük Gazvesi’nden geri kalmışlardır.

Tevbe sûresi 81. âyetin tefsirinde geçtiği üzere Hz. Muhammed sefere çıkınca, bazıları mevsimin yaz ve seferin uzak bir memlekete yapılacak olmasından dolayı bazıları da çeşitli bahanelere sığınarak Tebük Gazvesi’ne katılmamıştır. Gazveden geri kalan bu kimseler seksen küsur kişidir. Bunlar geride kalarak oturmayı tercih etmiş ve Allah için canıyla ve malıyla savaşmayı kerih görmüştür. Geride kalanların bir kısmı ise Ebû Lübâbe ve arkadaşlarından oluşan yedi kişi olup birbirlerine havanın çok sıcak, yolculuğun ise çok uzun olduğunu söylemiş ve Tebük Gazvesi için Hz. Muhammed ile sıcakta sefere çıkmayı uygun görmemişlerdir.(Mukâtil, 1423, 2/186-187) Mukâtil, Tevbe sûresi 83. âyette ise “*geri kalanlarla birlikte oturun*” ifadesinden kastedilenin gazveden geri kalan kimseler olduğunu, sadece münafıklardan değil, onların aralarında Müslümanların da bulunduğunu beyan etmiştir. Geride kalan münafıkların arasında Abdullah b. Übeyy, Ced b. Kays ve Muattib b. Kuşeyr’in de olduğunu zikretmiştir.(Mukâtil, 1423, 2/187)

Mukâtil, Tevbe sûresi 90. âyette geçen “*Bedevîlerden özür beyan edenler*” sözüne muhatap olanların elli kişi olduğunu ve bu kimselerin içinde Ebü’l-Havvâs el-A’rabî’nin de bulunduğunu belirtmiştir. Tevbe sûresinin 91. âyetinin “*Allah gazâdan geri kalmalarına karşı gafûrdur*” ifadesinden kastın ise Tebük Gazvesi’nden geri kalan Cüheyne,³³ Müzeyne³⁴ ve Benî Uzre³⁵ kabileleri olduğunu söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 2/189)

³³ Kahtânîler’den Kudâa’ya mensup bir Arap kabilesidir. Bkz: (İbn Hazm, 1382, 444)

³⁴ Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesidir. Bkz: (Kalkaşendî, 1400, 420)

³⁵ Kudâa’ya mensup bir Arap kabilesidir. Bkz: (İbn Hazm, 1382, 448-449)

Değerlendirme

Mukâtil, Tebük Gazvesi'nden geri kalanlarla ilgili bilgileri Nisâ sûresi 95-96 ve Tevbe sûresi 81, 90-91 âyetlerinde yer vermektedir. Mûsâ b. Ukbe ise Tevbe sûresi 49, 65, ve 91. âyetlerle bağlantılı olarak konuyu ele almaktadır. Vâkıdî, Tebük Gazvesi'ni aktarırken Tevbe sûresi 120. âyetten bahsetmekte ve konuyu bu çerçevede açıklamaktadır. Karşılaştırmaya esas alınan diğer ilk dönem siyer ve megâzî kaynakları Tebük Gazvesi'ni anlatırken âyetlere değinmemektedir.

Müminlerden mazeret sahibi olanların İbn Ümmü Mektûm ile Abdullah b. Cahş el-Esedî; mazereti olmaksızın geride kalanların Abdullah b. Cahş ve Ubeydullah olduğunu zikreden Mukâtil, Abdullah b. Cahş'ın kumandan tayin edildiğini, Ubeydullah'ın ise Hıristiyan olarak öldüğünü söylemektedir.(Mukâtil, 1423, 1/400-401) Mukâtil, Abdullah b. Cahş el-Esedî'nin Tebük Gazvesi'nden mazereti sebebiyle geri kaldığını söylerken akabinde mazereti olmaksızın seferden geri kalanlar arasında da adını zikretmektedir. Bu durum Abdullah b. Cahş adında iki farklı kişinin varlığına işaret edebileceği gibi(Mukâtil, 1423, 1/397) Mukâtil'in burada kastettiği gazvenin Tebük değil Uhud Gazvesi olabileceği de akla gelmektedir. Çünkü Mukâtil, Abdullah b. Cahş'ın hangi savaş yahut seriyyede kumandan tayin edildiğini söylememektedir. Kaynaklarda ise onun sadece Batn-ı Nahle Seriyyesi'nde kumandan tayin edildiği yer almaktadır. Batn-ı Nahle Seriyyesi 624 yılında gerçekleşirken Tebük Gazvesi 630 yılında gerçekleşmiştir.(Vâkıdî, 1966, 1/13) Abdullah b. Cahş ise 625 yılında gerçekleşen Uhud Savaşı'nda şehit olmuştur.(İbn Sa'd, 2001, 3/85) Buna göre Mukâtil'in Abdullah b. Cahş konusunda sebep sonuç ilişkisini doğru kuramamış olması ihtimal dahilindedir.

Mukâtil'in Abdullah b. Cahş hakkında aktardığı bilgiler ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında yer almamaktadır. Ancak İbn Hacer'in belirttiğine göre Nisâ sûresi 95. âyetin nüzûl sebebinin Abdullah b. Cahş olduğuyula alâkalı Sa'lebî'nin İbnü'l-Kelbî'den aktardığı zayıf bir hadistir.(İbn Hacer, 1415, 4/31-33)

Mukâtil, mazeret belirtmeksizin Tebük Gazvesi'nden geri kalan kimseleri, Ebû Lübâbe, Vedâa b. Sa'leb, Evs b. Hizâm, Kâ'b b. Mâlik, Benî Amr b. Avf'dan Mürâre b. Rebî ve Hilâl b. Ümeyye olarak aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/401) Mukâtil, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî ve Hilâl b. Ümeyye

isimleri üzerinde mutabık olmakla beraber(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 301; İbn İshak, 1978, 609; Vâkıdî, 1966, 3/319; İbn Hişâm, 1990, 4/155) Ebû Lübâbe, Evs b. Hizâm, Vedâa b. Sa'leb isimleri bu kaynaklarda yer almamaktadır. İbn Sa'd ise bu kimselerin dışında Ebû Zer el-Gıfârî ismini de zikretmektedir.(İbn Sa'd, 1418, 2/150)

Abdullah b. Übeyy'in Medine dışında nerede karargâh kurduğıuyla alâkalı Mukâtil bilgi aktarmazken İbn Hişâm, Zübâb yakınlarında,(İbn Hişâm, 1990, 4/156) İbn Sa'd Seniyyetülvedâ'da,(İbn Sa'd, 1418, 2/150) Vâkıdî ise Seniyyetülvedâ tepesinde, Zübâb'ın karşısında kurduğunu söylemektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/995) Kaynakların aktardığı bilgiler bir araya geldiğinde yapbozun parçaları gibi olması gereken boşlukları doldurmakta ve en doğru bilgiye ulaşılmasını sağlamaktadır. İbn Hişâm, Abdullah b. Übeyy'in ordusunun münafıklardan oluştuğunu beyan ederken(İbn Hişâm, 1990, 4/156) Vâkıdî ve İbn Sa'd, münafıklardan ve Yahudilerden oluştuğunu aktarmaktadır.(İbn Sa'd, 1418, 2/150; Vâkıdî, 1966, 3/995) İlk dönem siyer ve megâzî kaynakları münafık ordusunun Hz. Peygamber'in ordusundan az olmadığını beyan etmektedir.(İbn İshak, 1978, 598; Vâkıdî, 1966, 3/995; İbn Hişâm, 1990, 4/156; İbn Sa'd, 1418, 2/150)

Mukâtil, Tebük Gazvesi'nden geri kalanların; Cüheyne, Müzeyne ve Benî Uzre kabileleri olduğunu aktarmakta ve bu bilgiye Tevbe sûresi 91. âyette yer vermektedir.(Mukâtil, 1423, 2/189) Bu konuda bilgi veren Vâkıdî, olayı Tevbe sûresi 120. âyetle bağlantılı olarak aktarmakta ve geri kalan kabileleri, Gıfâr, Eslem, Cüheyne, Müzeyne ve Eşca' olarak beyan etmektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/1075)

Mukâtil, Tevbe sûresi 90. âyetin açıklamasında "*Bedevilerden özür beyan edenler*" ifadesinde kastedilen kimselerin elli kişi olduğunu açıklamaktadır. Tebük Gazvesi'ne katılmamak için mazeret bildirenlerin sayısının seksen küsur olduğunu söylemekte ancak bunların hepsinin münafık olmadığını aktarmaktadır. Müslümanlardan geride kalanların Ebû Lübâbe ve arkadaşlarından yedi kişi olduğunu ve bu kimselerin havanın çok sıcak, yolculuğun çok uzun olduğunu söyleyerek sefere çıkmadıklarını söylemektedir. Geride kalan münafıklardan ise Abdullah b. Übeyy, Ced b. Kays ve Muattib b. Kuşeyr'in ismini aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 2/186-187) Vâkıdî, sefere katılmayan Müslümanların Benî Gıfâr kabilesinden seksen iki kişi olduğunu, münafıkların ise seksen küsur kişi olduğunu beyan etmekte ve münafıklardan sadece Abdullah b. Übeyy'in ismini aktarmaktadır.(Vâkıdî, 1966, 3/989) İbn Sa'd ise mazeretsiz olarak sefere katılmayan

Müslümanların seksen yedi kişi olduğunu, seferden geri kalan münafıkların ise seksen iki kişi olduğunu söylemekte ve münafıklardan sadece Abdullah b. Übeyy'in ismini zikretmektedir.(İbn Sa'd, 1418, 2/150)

Tebük Gazvesi'ni gerçekleştiren İslâm ordusunun sayısı ve donanımı hakkında Mukâtil bilgi vermezken Vâkıdî detaylı bir şekilde bu konudan bahsetmekte,(Vâkıdî, 1966, 3/1041) İbn Sa'd ise sadece orduda bulunan asker sayısını zikretmektedir.(İbn Sa'd, 1418, 2/324) Vâkıdî ve İbn Sa'd ordunun otuz bin kişiden oluştuğunu söylemektedir. (Vâkıdî, 1966, 3/1041; İbn Sa'd, 1418, 2/324) Vâkıdî, ordu içinde on bin, on iki bin ve on beş bin deve bulunduğuna dair üç farklı rakam zikretmektedir. Develerin dışında orduda on bin atın olduğunu da eklemektedir.(Vâkıdî, 1966, 3/1041) Karşılaştırmaya esas alınan diğer kaynaklarda bu konuya dair bir bilgi yer almamaktadır.

Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Müslüman ordusu Tebük mevkiine vardığında, Kudüs'ün valisi Yuhannâ b. Rû'be'nin ve Cerbâ³⁶ ile Ezruh³⁷ halkının Hz. Peygamber'e geldiğini ve onunla sulh yapıp, cizye vermeyi kabul ettiklerini aktarmaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in Cerbâ ve Ezruh halkı için bir belge³⁸ yazdırdığını zikretmektedir.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 300; İbn İshak, 1978, 604; İbn Hişâm, 1990, 4/166; İbn Sa'd, 2001, 1/250) İbn Sa'd ise Yuhannâ b. Rû'be'nin Eyle Meliki olduğunu, Cerbâ ve Ezruh halkının Hıristiyan değil Yahudi olduklarını söylemektedir.(İbn Sa'd, 2001, 1/252) Mukâtil'in eserinde bu konuya dair bir bilgi yer almamaktadır.

Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, İbn Hişâm ve İbn Sa'd, Hz. Muhammed'in Hâlid b. Velîd'i Dûme'nin³⁹ Kinde'den olan Hıristiyan yöneticisine (Ükeydir)⁴⁰ gönderdiğini, Hâlid'e "Onu öküz avında bulursun." dediğini, Hâlid b. Velîd'in de onu avlanırken bulduğunu ve

---

³⁶ Şerât dağlarının eteklerinde eski bir yol üzerinde yer alan Cerbâ, Tebük Seferi'nde İslâm hâkimiyetine girmiştir. Bkz: (Fayda, 1993, 7/391)

³⁷ Günümüzde Üzruh olarak bilinen bu yer risâletten önce Roma ordugâhı olarak kullanılmıştır. Bkz: (Uslu, 1995, 12/70)

³⁸ Resûlullah'ın Yuhannâ'ya yazısı: "Rahmân, Rahîm olan Allah'ın adıyla: Bu Allah'ın ve Peygamberinin Eyle halkının karada ve denizde güven içinde olmalarını temin etmek amacıyla Yuhannâ b. Rû'be için yazdığı vesikadır. Allah'ın ve resulünün Eyle halkına olduğu gibi Şam, Bahreyn, Yemen halkı ve bu halklarla beraber olanlar içinde ahdi vardır. Bu halklardan herhangi biri huzuru ve düzeni bozacak bir harekette bulunursa bu durumdan onları ne soyları ne de malları kurtaramaz. Çıkardıkları bu hadiselerden dolayı malları insanlara helal olur. İnsanlar bu bölgelerde su içmek istediklerinde ve yolları kullanmak istediklerinde onlara engel olunmayacaktır." Bkz: (Mûsâ b. Ukbe, 1994, 300; İbn İshak, 1978, 604; İbn Hişâm, 1990, 4/166; İbn Sa'd, 2001, 1/250)

³⁹ Cevf bölgesinde yer alan Dûmetülcendel adlı eski bir ticaret merkezidir. Bkz: (İbn Sa'd, 2001, 2/58)

⁴⁰ Hz. Peygamber döneminde Dûmetülcendel'in Hıristiyan yöneticisidir. Bkz: (Ertürk, 2012, 42/285-286)

esir aldığını söylemektedir. Sonra da onu Hz. Peygamber'e getirdiğini ve Hz. Peygamber'in onunla cizye karşılığında sulh yaptığını ve onu serbest bıraktığını aktarmaktadır.(Mûsâ b. Ukbe, 1994, 297; İbn İshak, 1978, 604; İbn Hişâm, 1990, 4/166-167; İbn Sa'd, 2001, 2/152) Mukâtil, eserinde bu konuyla ilgili bir bilgiye yer vermemektedir.

3.3. Hıristiyanlarla İlgili Diğer Konular

3.3.1. Necran Hıristiyanlarının Ashâb-ı Kehf Hakkındaki İddiaları

Ashâb-ı Kehf, mağara arkadaşlığı veya mağarada uyuyan kimseler olarak bilinen bir grup mümin genç için kullanılan bir tâbirdir. Kehf sûresinin 9-26. âyetlerinde anlatılan ve sûreye adını veren bu olay, Allah inancına sahip gençlerin putperestliğe saplanan kavimlerini terk ederek bir mağaraya sığınmalarının ve bu halleriyle bütün insanlığa âhret inancı ile ölümden sonra dirilme hususunda ibret olmalarının hikâyesidir.(Ersöz, 1991, 3/465) Müslümanlar ve Yahudilerle muhtelif konularda münazara eden Necran Hıristiyanları, Ashâb-ı Kehf hakkında da münakaşa içine girmişlerdir. Mukâtil, Necran heyetinin Ashâb-ı Kehf hakkındaki iddialarına Kehf sûresinin 22, 25-26. âyetlerinde yer vermektedir.

Necran Hıristiyanları kendi içlerinde farklı mezheplere ayrılmıştır. Bu durum Ashâb-ı Kehf'in sayısı hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu Hıristiyan mezheplerinden biri olan Mar-Ya'kûbîler, o genç yiğitlerin sayısı üçtür dördüncüleri köpekleridir; Nestûrîler, o gençlerin sayısı beştir, altıncıları köpekleridir; Melkânîler ise o gençlerin sayısı yedidir, sekizincileri köpekleridir şeklinde iddialarda bulunmuşlardır. Mukâtil, âyette ifade edilen üslûba binaen Hıristiyanların bu iddialarını gaybı taşlamak olarak nitelendirmiştir. Gaybı yalnızca Allah'ın bileceği âyette açıkça zikredilmiştir. Âyetin devamında Mukâtil, onların sayısını yalnızca Allah'ın bilebileceğini, Necran Hıristiyanlarının ise onların sayılarını bilemeyeceğini açıkladıktan sonra Ashâb-ı Kehf'in sayısı ile ilgili olarak bir istisna aktarmış ve o gençlerin sayısını Nestûrîlerden pek azının bilebileceğini söylemiştir. Açıklamanın devamında Mukâtil, bu genç yiğitlerin üzerine bina inşâ edilmesini isteyen kimsenin Bendâsîs es-Sulh ve yanında bulunan kimseler olduğunu da eklemiştir.(Mukâtil, 1423, 2/580)

Mukâtil, Necran heyetinin Ashâb-ı Kehf hakkındaki bilgilerini daha önce de zikredildiği üzere gaybı taşlamak şeklinde ifade etmiştir. O, Kehf sûresi 22. âyette Allah'ın, Hz.

Muhammed'e Kur'ân'da bu genç yiğitlerle ilgili olarak anlattığı kıssanın ona yeteceğini, Hıristiyanlarla o gençlerin durumuyla alâkalı asla bir tartışmaya girmemesi ve onlar hakkında Necran heyetinden olan Hıristiyanlara asla bir şey sormaması gerektiğini beyan ettiğini ve bu konuda Hz. Peygamber'i uyardığını aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 2/580-581)

Necran Hristiyanları Ashâb-ı Kehf'in mağarada üç yüz sene uyduklarını buna dokuz sene daha ilâve ettiklerini söylemiştir. Mukâtil, mağarada kalan bu genç yiğitlerin bu süre zarfında, tenlerinin, saçlarının ve elbiselerinin renklerinin değişmediğini zikretmiştir.(Mukâtil, 1423, 2/581)

Allah, Necran Hristiyanlarının iddialarını Kehf sûresi 25. âyette zikrettikten sonra onların bu iddialarına Kehf sûresi 26. âyette cevap vermiştir. Mukâtil bu âyeti: "Ey Peygamber, onlara de ki: Gökteki ve yerdeki her şeyin Allah'a ait olduğu gibi onların mağarada ne kadar süre uyduklarını da en iyi bilen, en iyi gören ve işiten Allah'tır. Hıristiyanların ne kendilerine fayda sağlayacak bir bilgileri ne de yakınları yoktur. Allah herşeyi sonsuz ilmiyle bilen ve herşeyden haberdar olandır. O hükmüne kimseyi ortak etmez." şeklinde yorumlamıştır.(Mukâtil, 1423, 2/582)

Mukâtil, Ubeydullah'dan aktardığı bir rivayette Ashâb-ı Kehf ile ilgili bazı isimlere yer vermiştir. Mukâtil bu rivayetten nakille mağaraya sığınanların adlarının Resârinûs, Devânus, Martûnis, Kâtilus, Navâs, Tastatnûs, Mekselmînâ ve Yemlihâ olduğunu, aralarındaki Mekselmînâ'nın bir koyun çobanı olduğunu ve ona ait bir köpeğinin bulunduğunu, köpeğin adının da kıtmîr olduğunu aktarmıştır. Gençlerin kaldığı mağaranın adının ise Bancilûs, yaşadıkları karyenin adının Lavus, yaşadıkları şehrin ise Efesûs olduğunu zikretmiştir. Şehrin iki kadısından birinin adı Mârinûs, diğeri Astûs; Efesûs şehrinin kralının adını ise Dakyûs şeklinde aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 2/606) Şehre inip alışveriş yapanın da Yemlihâ olduğunu söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 2/579)

Değerlendirme

Mukâtil ve İbn Hişâm, Necran heyetinin Ashâb-ı Kehf hakkındaki iddiaları ile ilgili bilgileri Kehf sûresi 22, 25-26. âyetlerinde zikrederken,(Mukâtil, 1423, 2/580-582; İbn Hişâm, 1990, 1/409-410) İbn Kesîr, tefsirinde Kehf sûresinin 22. âyetini açıklarken İbn İshak'ın İbn Abbas'tan nakille aktardığı bir rivayeti aktarmıştır. Bu rivayet çerçevesinde İbn İshak konuyu sadece Kehf sûresi 22. âyet ile ilişkilendirmiştir.(İbn Sa'd, 1968, 6/332;

İbn Kesîr, 1998, 5/134) İbn Sa'd'da konu ile ilgili bilgileri Kehf sûresi 22. âyetle izah ederken(İbn Sa'd, 1968, 6/332) Zührî ise Ashâb-ı Kehf hadisesini Vehb b. Münebbih'den aktardığı kıssayla⁴¹ anlatmaktadır. Ancak konuya dair bir âyet zikretmemektedir.(Zührî, 1401, 126) Zührî, aktardığı kıssanın geçtiği mekânı ve kıssaya konu olan kimselerin isimlerini zikretmemektedir. Zührî'nin aktardığı kıssada yer alan belirsizlikleri Mukâtil'in aktardığı mekân ve şahıs isimleriyle eşleştirdiğimiz zaman kıssa daha da

---

⁴¹ Hz. İsa'nın havâirilerinden biri Ashâb-ı Kehf'in şehrine gelmiştir. Ona şehirdeki puta secde etmeden şehre giremeyeceği söylenmiştir. Bundan dolayı şehre girmekten vazgeçen havâri şehrin yakınındaki bir hamamda iş bulmuş ve ücretli olarak orada çalışmaya başlamıştır. Havâri hamam sahibine "Gündüzleri benim geceleri de benimdir, geceleri benim ibadetime karışma." diyerek işe girerken bunu şart koşmuştur. Hamamın sahibi, havâri de bereket ve nezaket görmüş ve hamamın işlerini ona teslim etmiştir. Şehirden bir grup genç havârinin davranışlarından ve ahlâkından hoşlanmışlar ve ondan yer-gök ve âhiret hakkında ders almaya başlamışlardır. Gençler süreç içinde havâriye iman etmişler, davranış ve ahlâk konusunda da havâriyi örnek almışlardır. Havâri bir gün hamamda çalışırken dönemin kralının oğlu bir kadınla beraber hamama gelmiştir. Havâri onu bu durumundan dolayı ayıplamıştır ve ona: "Sen kral oğlusun niçin böyle kötü kadınlarla beraber buraya geliyorsun?" demiştir. Kralın oğlu havârinin bu sözü üzerine yaptığından utanmış ve oradan hemen uzaklaşmıştır. Bir başka sefer kralın oğlu yine bir başka kadınla gelmiş ve hamama girmek istemiştir. Havâri ona bir önceki söylediği gibi sözler söylemiştir. Ancak kralın oğlu bu sefer onu azarlamış ve hakaret etmiştir. Sonra onu dikkate almaksızın hamama girmiştir. Yanında getirdiği kadınla beraber hamamda vakit geçirdikten bir süre sonra kralın oğlu ve kadın hamamda ölmüştür. Onların bu haberi Kral'a ulaşmıştır. Kral hemen oğlunun öldüğü hamama gelmiş ve hamamın sahibini araştırmaya başlamıştır. Hamamın sahibinin havâri olduğunu anlamış ve onu bulmaları için askerler göndermiştir. Ancak havâriyi bulamamışlardır. Bunun üzerine kral, havârinin yakın arkadaşlarının ve dostlarının araştırılmasını istemiştir. Araştırma sonucunda bu gençlerin havârinin yakın dostları olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine de gençleri de arama emri çıkarılmıştır. Bunu duyan gençler şehirden çıkmışlar ve kendisine ait tarlasında bulunan bir arkadaşlarına uğramışlardır. Tarlanın sahibi de onlarla aynı durumda olduğu için o da onlarla beraber çıkmıştır. Onların peşinden köpek de gelmiştir. Gece onları mağaraya sığınmaya zorlamıştır. Yürümüşler ve bir mağaraya girmişlerdir. Mağarada demişlerdir ki bu gece burada uyuyalım sonra inşallah sabah uyanınca ne yapacağımız konusunda görüşebiliriz. Râvi bu konuda onların kulaklarına mühür vuruldu ifadesinde bulunmuştur. Kral, beraberindekilerle onları aramak için yola çıkmış ve onları mağarada bulmuştur. Onlar mağaraya girmek istemişler de korkutulmaları sebebiyle hiçbiri mağaraya girememiştir. Bunun üzerine krala beraberinde bulunanlardan biri "Sen onlara ulaşınca onları öldürmeyecek misin?" demiş. Kral da söyleneni onaylamıştır. Kral'a "Öyleyse mağaraya onların üzerine bir duvar yap ya da bir kapı yap. Onlar orada aç susuz kalsınlar ve ölsünler." Denilmiş ve Kral da bu tavsiyeye uyarak mağaranın ağzını kapattırılmış ve gençlerin mağarada ölmesini umut etmiştir. Gençler de bir süre mağarada kalmışlardır. Bir gün bir çoban mağaranın yanında koyun sürüsüyle beraber yağmura yakalanmış, koyunları mağaraya koyabilmek için mağaranın kapısını açana kadar uğraşmış ve çabasının sonucunda mağaranın kapısını açan çoban koyunlarını mağaraya yerleştirmiştir. Mağaranın duvarı yıkılınca gençler uyanmış ve Allah onların ruhlarını bir gün sonra vücutlarına geri vermiştir. Onlar yemek almak üzere şehre aralarından birini göndermiş. Şehre giden genç şehrin kapısına gelince her kime gümüş paralarından bir şey göstermişse de hiçbir kimse o parayı tanıyamamıştır. Sonra bir adama gelip şöyle demiştir: "Bu dirhemler karşılığında bana yiyecek ver." Adam dirhemleri görünce şaşırılmış ve bu dirhemlerin geçmiş zamanlardaki bir kralın dönemine ait olduğunu söylemiş ve tüccar genci, kralın huzuruna götürmüştür. Kral, gence elindeki gümüş paraları nereden getirdiğini sorunca "Genç de dün, arkadaşlarımla beraber şehirden çıktık ve geceleyin olunca bir mağaraya sığındık ve orada geceledik. Sabah uyanınca arkadaşlarım bana yiyecek almam için şehre gönderdiler. Ben de şehre geldim." demiş. Kral "Arkadaşların nerede?" diye sorunca o da arkadaşlarının mağarada olduğunu söylemiştir. Kral adamlarıyla beraber çıkıp mağaranın kapısına gelmiştir. Genç, içeriye önce kendisinin girmesi için kraldan izin istemiş ve içeri girip arkadaşlarına yaklaşıncı o ve arkadaşları tekrar uykuya dalmışlardır. Kral ve beraberindekiler içeri girmek istediklerinde onlardan hiçbiri içeri girememiştir. Bu olay sonucunda gençlerin uyuduğu mağaranın yanına içinde namaz kılacakları bir kilise inşa etmişlerdir. Bkz: (Zührî, 1401, 126)

anlaşılır hale gelmektedir. Bu durum tefsirin siyere kaynaklık etmesi bakımından çok güzel örnekler barındırmaktadır.

Mukâtil, Kehf sûresi 22, 25 ve 26. âyetlerin muhatabı olarak Necran Hıristiyanlarını zikrederken(Mukâtil, 1423, 2/580-582) İbn Hişâm bu âyetlere muhatap olanların Yahudi âlimleri olduğunu aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 1/409) Zührî, İbn İshak ve İbn Sa'd ise bu âyete muhatap olarak birilerini zikretmemektedir.

Kehf sûresi 22. âyette yer alan “*Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır.*” ifadesiyle ilgili olarak Mukâtil, o gençlerin sayısını bilebilecek olanların Nestûrîlerden pek az kimse olduğunu aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 2/581) Zührî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd ise onların sayısını az kişinin bilebileceğini söylemektedir. Bununla birlikte bir grup ya da şahıs ismi zikredilmemektedir.(Zührî, 1401, 126-127; İbn Hişâm, 1990, 1/409; İbn Sa'd, 1968, 6/332) İbn İshak ise o yiğitlerin sayısını kimlerin bilebileceğine dair bir bilgiye yer vermemektedir.(İbn Kesîr, 1998, 5/134) Âyetin devamında Allah, Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf hakkında hiç kimseyle tartışmaya girmemesini ve kimseye de onlar hakkında herhangi bir şey sormamasını emretmiştir. Mukâtil, âyette ifade edilen kimselerin, Necran Hıristiyanları olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Allah'ın, Hz. Muhammed'den onlarla tartışmaya girmemesini ve bu konuda onlara bir şey sormamasını istediğini aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 2/581) İbn Hişâm ise bu konuda muhatabın Yahudi âlimleri olduğunu zikretmekte, Allah'ın Hz. Peygamber'den onlarla tartışmaya girmemesini ve bu konuda onlara bir şey sormamasını istediğini beyan etmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 1/410) Zührî ve İbn Sa'd bu konuda bilgi vermemektedir.

Mukâtil, mağarada kalanların durumlarına dair genç yiğitlerin bu süre zarfında, tenlerinin, saçlarının ve elbiselerinin renklerinin değişmediğini belirtmektedir.(Mukâtil, 1423, 2/582) İbn İshak bu yiğitlerin gece ve gündüz Allah'a ibadet ettiklerini, durmadan ağladıklarını ve içinde buldukları durumdan kurtulmak için Allah'tan yardım istediklerini aktarmaktadır. Ayrıca bu gençlerin beyaz gümüş gibi olduklarını da ifade etmektedir.(İbn Kesîr, 1998, 5/134) İbn İshak dışında mağarada kalanların durumlarına dair ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Mukâtil, mağarada kalan gençlerin sayısı ile ilgili bir rakam zikretmezken, Kehf sûresinin sonunda mağarada kalan bu gençlerin isimlerine yer vermektedir. Bu isimlerin Devânus, Navâs, Martûnis, Resârinûs, Kâtilus, Tastatnûs, Mekselmînâ ve Yemlihâ olduklarını belirtmektedir. Bu isimlerin yanında Mekselmînâ'ya ait Kıtımîr adındaki köpekten de söz etmektedir. Ayrıca mağaranın adının Bancilûs, köyün adının Lavus, şehrin adının Efesûs, iki kadından birinin adının Mârinûs diğeri de Astûs, kralın adının Dakyûs ve kralla konuşanın Yemlihâ olduğunu zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 2/579) Mukâtil'in bahsettiği isimlere göre mağaradaki gençlerin sayısının sekiz, dokuzuncularının köpekleri olduğu görüşünü savunduğu görülmektedir. İbn İshak, gençlerin sekiz kişi olduklarını zikretmekte ve en büyükleri olan hükümdarla konuşanın Mekselmînâ, diğeri isminin Temlîha, Martûnis, Kestûnis, Beyrûnis, Denimûs, Yetûnes ve Kâluş olduğunu aktarmaktadır.(İbn Kesîr, 1998, 5/134) İbn Sa'd, İbn Abbas'tan aktardığı bilgiye göre bu gençlerin sayısının yedi, sekizincilerinin köpekleri olduğunu söylemektedir.(İbn Sa'd, 1968, 6/332) Mukâtil ve İbn Hişâm bu gençlerin mağarada üç yüz dokuz sene kaldıklarını zikrederken(Mukâtil, 1423, 2/581; İbn Hişâm, 1990, 1/410) Zührî, İbn İshak ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bir açıklamaya yer vermemektedir. Mukâtil ile İbn İshak, Ashâb-ı Kehf'in isimlerinden Mekselmînâ ve Martûnis isimleri konusunda mutabık olmakla beraber diğeri isimler konusunda farklılıklar görülmektedir. Karşılaştırmaya esas alınan kaynaklardan Urve b. Zubeyr ve Vâkîdî'nin eserlerinde Ashâb-ı Kehf konusuna ilgili bir bilgi yer almamaktadır.

3.3.2. Ashâbü'l-Uhdûd Kıssası

Mukâtil'in eserinde Hıristiyanlarla ilgili bilgi içeren diğeri bir konu ise Ashâbü'l-uhdûd⁴² kıssasıdır. Ashâbü'l-uhdûd olayı Arap yarımadasının güneyinde yer alan Necran bölgesinde vuku bulmuştur. Ashâbü'l-uhdûd kıssasını Allah, Burûc Sûresi 5-10 arası âyetlerde bildirmiştir. Mukâtil de tefsirinde bu âyetleri açıklarken Yûsuf b. Zûnüvâs ve arkadaşlarının inananlara yaptıkları bu hadiseyi aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 4/647-648)

Necran'da yaşayan Yûsuf b. Zûnüvâs, kavminden iman eden seksen erkek ve dokuz kadın için hendekler kazdırmış, sonra da içini ateşle doldurmuştur. İnananların dinlerinden

---

⁴² Uhdûd, derin ve uzun bir hendek anlamına gelir. Ashâbü'l-uhdûd, İslâmiyetten önce inananları, dinlerinden vazgeçirmek için içleri ateş dolu olan hendeklerde yakarak işkence eden kimseleri ifade etmek amacıyla kullanılan, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bir tâbirdir. Bkz: (Eroğlu, 1991, 3/471)

dönmelerini istemesine rağmen istediği cevabı alamayınca onları ateşe atmakla tehdit etmiştir. İnananlar ise Allah'ın emrine razı olmuştur. Bunun üzerine Yûsuf b. Zûnüvâs inananları ardarda ateşe atmaya başlamış ve neredeyse hepsini yakmıştı ki son anlarda küçük bir çocuğu olan kadın getirilmiştir. Kadının yavrusuna bakıp içi acıyınca geri dönmesi üzerine yeniden dininden dönmesi teklif edilmiştir. Ancak teklifi geri çevirmesi üzerine kadın, çok ağır şiddet ve işkencelere mâruz kalmıştır. Acılara dayanamayan kadın ateşin yanına tekrar gitmiş ancak çocuğuna acıdığı için daha önce de yaptığı gibi geri dönmüştür. Annesinin bu halini gören küçük çocuk: “Anneciğim! Önünde ebediyen yanan bir ateş vardır.” deyince kadın nihayet huzura kavuşmuş ve kendisini ateşe bırakmıştır. Anlatılan bu olayı Yüce Allah, Hz. Muhammed'e vahiyle haber vermiştir. Hendek sahipleri olan Yûsuf b. Zûnüvâs ve arkadaşları daha sonra başkaları tarafından öldürülmüştür.(Mukâtil, 1423, 4/647-648)

Değerlendirme

Mukâtil, Ashâbü'l-uhdûd kıssasını Burûc sûresi 5-10 arası âyetlerle ilişkilendirmiştir.(Mukâtil, 1423, 4/648-649) Zührî, bu konudan bahsederken sûre ve âyete değinmeksizin sadece kıssayı aktarmakla yetinmiştir.(Zührî, 1401, 123-125) İbn Hişâm ise Mukâtil'den farklı olarak Burûc sûresi 4-8. âyetleri de bu konuyla irtibatlandırmıştır.(İbn Hişâm, 1990, 1/50)

Mukâtil, Ashâbü'l-uhdûd kıssasının fâilini Yûsuf b. Zûnüvâs olarak zikrederken,(Mukâtil, 1423, 4/648) İbn Hişâm ise Yûsuf ismini kullanmaksızın sadece Zûnüvâs olarak zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 1/45) Zührî ise fâili belirtmeksizin sadece kral diyerek konuyu aktarmaktadır.(Zührî, 1401, 123) Mukâtil, Zührî ve İbn Hişâm olayın Necran bölgesinde gerçekleştiğini beyan etmektedir.(Zührî, 1401, 125; Mukâtil, 1423, 4/647; İbn Hişâm, 1990, 1/45)

Mukâtil, Ashâbü'l-uhdûd kıssasını anlatırken sadece hendek başında geçen olaya kısaca değinmektedir.(Mukâtil, 1423, 4/647-649) Zührî ise bu konuda iki hadis zikretmektedir. Birinci hadiste Hz. Muhammed'in ikinci namazını kılarken fısıldadığını ya da bir şeyler konuşur gibi dudaklarını hareket ettirdiğini bunun üzerine Hz. Muhammed'e ikinci namazından sonra ne fısıldadığı sorulduğunda Hz. Peygamber, bir peygamberin ümmetinin gücüyle övünmesi üzerine Allah'ın onları bir sınavla karşı karşıya bıraktığını, bu ümmete intikam veya düşmanlarının musallat edilmesi şeklinde iki seçenek

sunduğunu, ümmetin ise intikamı seçtiğini bundan dolayı da Allah'ın onları ölümle cezalandırdığını netice olarak da bir gün içinde yetmiş bin kişinin öldüğünü söylemiştir. Bu olay, Allah'ın gücünü ve adâletini, ümmetleri sınamasını ve ilâhî cezalandırmayı anlatmaktadır.(Zührî, 1401, 123; Abdürrezzâk, 1403, 5/420; Tirmizî, 1996, 5/362; Taberânî, 1994, 8/41) Zührî, bu hadisi zikrettikten sonra diğer hadisi de aktarmaktadır. Bu hadiste ise yetmiş bin kişinin ölmesine sebep olan hadiseyi kıssa⁴³ şeklinde zikretmektedir.(Zührî, 1401, 123-125; Tirmizî, 1996, 5/363) İbn Hişâm ise “Abdullah b. Sâmîr'in durumu ve Ashâbü'l-uhdûd'un kıssası”⁴⁴ başlığı altında hadiseyi detaylı bir şekilde aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 1/48-51)

---

⁴³ Bir kral vardır. Bu kralın gaipten haber veren bir kâhini vardır. Bu kâhin “Bana akıllı bir çocuk bulun ki ilmimi öğreteyim, ben ölürsem ve aranızda bu ilme vâkıf olan biri de bulunmazsa o zaman bu ilimden fayda sağlayamayacağınızdan endişe duyuyorum.” demiş. Kâhin için, o özelliklere sahip bir çocuk aramışlar ve istenen çocuğu bulmuşlardır. Ona, kâhinin yanına gelip bu ilmi ondan öğrenmesini istemişler. Çocuğun yolu üzerindeki bir manastırda, bir rahip vardır. Çocuk, gidip gelirken rahibin yanına uğramaya başlamıştır. Bir gün rahip çocuğa kendisinin Allah'a kulluk ettiğini söylemiş ve bu konuşma üzerine çocuk, rahibin yanında daha çok vakit geçirmeye başlamıştır. Bu yüzden de çocuk, kâhine gitme hususunda ise geç kalmaya başlamıştır. Çocuk vaktinin çoğunu rahibin yanında kalan vaktini de kâhinin yanında geçirip dururken bir gün yolda bir hayvanın bir insan topluluğunu alıkoyduğunu görmüştür. Çocuk eline bir taş almış ve “Allah'ım eğer rahibin dediği doğru ise hayvanı öldüreyim, kâhinin dediği doğruysa da hayvanı öldürmemeyi senden istiyorum.” demiş ve sonra taşı atmıştır. Hayvan ölmüştür ve insanlar o hayvanı kimin öldürdüğünü merak etmişlerdir. Daha sonra hayvanı çocuğun öldürdüğünü anlamışlardır. İnsanlar ona doğru koşmuşlar ve bu çocuk “Diğerlerinin bilmediğini bilmiştir.” demişlerdir. Çocuğun bu durumunu işiten bir kör ona; “Benim gözümü iyileştirebilirsen sen üstün birisisin.” demiş, çocuk ise ona “Ben senin gözünü iyileştirebilirsem, gözünü iyileştirene iman eder misin?” demiştir. Adam, çocuğun söylediğini kabul etmiştir ve çocuk, Allah'a dua etmiştir. Allah, çocuğun duasını kabul etmiş ve kör adamın gözleri açılmıştır. Bunun üzerine adam iman etmiştir. Bu mesele krala ulaşmıştır. Bunun üzerine kral, çocuğu, rahibi ve körü, elçi göndererek huzuruna çağırtmıştır. Kral, hepinizi farklı bir şekilde öldüreceğim demiş ve dediğini de yapmıştır. Rahip ve kör adamı öldüren kral, çocuğu huzuruna getirtmiş ve emri altındakilere çocuğu filan dağa götürün ve oradan baş aşağı yuvarlayın demiştir. Çocuğu götürmek istedikleri dağa çıkarmışlardır. Ancak kralın adamlarından hepsi dağdan aşağı düşmeye başlamışlardır. Ve çocuktan başka hiç kimse dağda kalmamıştır. Çocuk dağdan geri dönmüştür. Kral çocuğu bu seferde denize atın demiş ve onu denize götürüp atmışlardır. Ancak çocuğa yine bir şey olmamıştır. Çocuk, krala “Bana ok atarken çocuğun rabbinin adıyla diyerek atın” demiştir. Bunun üzerine çocuğun dediği yapılmış ok çocuğun şakağına denk gelmiştir. Çocuk elini şakağına kadar kaldırdığı halde ölmüştür. Bu olay üzerine insanlar “Bu çocuk hiç kimsenin bilmediğini bilen özel bir çocuktur, bu yüzden biz de bu çocuğun rabbine iman ediyoruz.” demişlerdir. Krala ise etrafındakiler şöyle dedi: “Sen az sayıda kişinin sana karşı gelmesinden korkup onları öldürdün, ancak şimdi tüm dünya sana karşı oldu.” Kral bu duruma çok sinirlenmiş ve çukurlar kazdırmıştır. Sonra da hendekler içinde ateş yaktırmıştır. Ardından da insanlara şöyle demiştir: “Her kim bu dini terketmezse onları bu ateşe atacağım.” Hiç kimse dininden dönmeyince onları ateşe atmaya başlamıştır. Ta ki hiçbir inanan kalmayınca kadar bu böyle devam etmiştir. İnananların hepsi defnedilmiştir. Hz. Ömer zamanında çocuğun cesedi bulunmuş ve çocuğun öldüğü hal üzere olduğu görülmüştür. Bkz. (Zührî, 1401, 123-125)

⁴⁴ Feymiyûn İbn-i Sâmîr ve Allah'ın ism-i a'zamî ile ilgili olarak: Necran halkı putlara tapan ehli şirk bir kavimdi. Necran, köylerin en büyüğüydü. Diğer köylerin halkı oraya toplantıya gelirlerdi. Necran halkının çocuklarına sihri öğreten bir sihirci vardı. Feymiyûn, Necran ile sihircinin yaşadığı o köyün arasında bir çadır kurdu. Necran halkının çocukları sihri öğrenmek için o sihirciye gidip geliyorlardı. Durum böyle olunca Sâmîr de oğlu Abdullah b. Sâmîr'i Necran halkının çocuklarıyla birlikte ona gönderdi. Abdullah b. Sâmîr, çadır sahibinin yanına uğradığı zaman onun namazı ve ibadeti onun dikkatini çekmesi sonucu onu

Mukâtil, Ashâbü'l-uhdûd kıssasında geçen ve bu olayın yaşanmasında gerekçe olarak gösterilen iman eden kimselerin sayısının seksen dokuz kişiden ibaret olduğunu, bu kimselerin seksen erkek ve dokuz kadından oluştuğunu, hepsinin hendeklere atılarak yakıldığını aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 4/647) Zührî, bir rivayette olaya şahit olan herkesin iman ettiğini aktarırken diğer rivayette ise isim zikretmeksizin yetmiş bin kişinin öldürüldüğünü söylemektedir.(Zührî, 1401, 123-125) İbn Hişâm ise Necran halkının tamamının bu dine girdiğini zikretmekte ve bundan dolayı da yirmi bine yakın kişinin hendeklere atıldığını beyan etmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 1/48-51)

Mukâtil ve Zührî, Ashâbü'l-uhdûd kıssasındaki hendek sahiplerinin inancına dair bilgi aktarmazken İbn Hişâm bu kimselerin Yahudi olduğunu zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 1/48-51) Mukâtil ve Zührî hendeğe atılanların inancına dair bir bilgi vermemektedir. İbn Hişâm ise hendeğe atılan bu kimselerin Hıristiyanlar olduğunu aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 1/48-51) Zührî ile İbn Hişâm'ın Ashâbü'l-uhdûd hadisesine dair aktardıkları kıssa birtakım farklılıklar içerse de genel çerçevede birbirine benzer anlatımlardır.

---

dinlemeye başladı ve Müslüman oldu. İslâmî kuralları öğrenmeye başlayan ve ilimde ilerleyen Abdullah, ism-i a'zam'ı sordu. Çadır sahibi onun hakkında bilgisi olduğu halde gizleyip "Ey Abdullah, şüphesiz onu kaldıramayacağından ve onun hakkında zaafa düşmenden korkarım." dedi. Abdullah, çadır sahibinin bu bilgileri gizlemesi üzerine kendisi bir çözüm bulmaya çalıştı ve ok toplamaya başladı, her okun üzerine kendisinin bildiği Allah'ın isimlerinden bir ismi yazdı. Bir ateş yakarak üzerinde Allah'ın isimlerinin yazılı olduğu okları sırasıyla atmaya başladı ancak bir ok vardı ki ateşe attıysa da ok geri sıçradı. Abdullah nihayet ism-i a'zam'ın hangisi olduğunu bulmuş oldu. Hemen çadır sahibine giderek onun gizlediği ism-i a'zam'ı bulduğunu söyledi. Abdullah, ism-i a'zam'ın ne olduğunu çadır sahibine söyleyince o da dedi ki: "Ey Abdullah doğru söyledin."

Sâmir'in oğlu ve Necran'da Hıristiyanlığa davet etmesi ile ilgili olarak: Abdullah, Necran'da hasta olanlara: "Ey Allah'ın kulu Allah'ın bir olduğuna inanır ve iman edersen ben de Allah'a senin için dua ederim. Sende içinde bulunduğun musibetten kurtulursun." demiştir. Bu vesileyle birçok kişi Müslüman olmuştur. Bu durum Necran Meliki'ne ulaşmıştır. Melik, Abdullah'ı huzuruna çağırılmış ve ona: "Köyümün halkını bana düşman edip atalarımızın dinine de karşı mı geliyorsun? Mutlaka sana işkence edeceğim." Melikin bu sözlerine karşılık Abdullah b. Sâmir "Buna güç yetiremezsin." demiştir. Sonra onun yüksek bir dağdan aşağı atılmasını emretmiştir ancak ona bir şey olmamıştır. Bu sefer Abdullah'ı denize atmışlar ama yine ona bir şey olmadan denizden kurtulmuştur. Abdullah, Melik'e: "Muhakkak ki sen, beni öldürmeye güç yetiremezsin. Ta ki Allah'a iman edesin, o zaman bana musallat olmak üzere beni öldürmeye güç yetirebilirsin." Bu olay sonrasında Melik, Allah'a inanmış ve şehâdet getirmiştir. Sonra elindeki bir değnekle Abdullah'a vurmuş ve onu öldürmüştür. Necran halkı Abdullah b. Sâmir'in dininde toplanmışlardır. O, Hz. İsa'nın getirdiği hak dine inanmıştır. Sonra, dindaşların başına gelen hadiselerin aynısı onların başına gelmiştir.

Zûnüvâs ve Uhdud kanalı ile ilgili olarak: Zûnüvâs askerleriyle Necran'a yürümüş ve onları Yahudiliğe çağırmıştır. Onları dinleri ile ölüm arasında muhayyer bırakmıştır. Onlar da ölmeyi seçmişlerdir. Bunun üzerine Zûnüvâs, onlar için hendekler kazdırmış ve içinde ateş yaktırmıştır. Çeşitli işkencelerle onlardan yirmi bine yakın kimse öldürülmüştür. Rivayete göre, Zûnüvâs'ın katlettikleri arasında Abdullah b. Sâmir de vardır. Onların başkanı ve imamlarıdır. Bkz: (İbn Hişâm, 1990, 1/48-51)

Hiz. Ömer zamanında Necran halkından bir adam, Necran'ın bir harabesini kazmıştır. Burada Abdullah b. Sâmir'i elini başındaki bir yara üzerine koymuş halde bulmuştur. Mukâtil, bu durumla alâkalı bir bilgi aktarmazken Zührî ve İbn Hişâm yaşanan bu olayı⁴⁵ aktarmaktadır. Zührî olayı kısa ve özet şeklinde aktarırken(Zührî, 1401, 125) İbn Hişâm olayı tüm gerçekliğiyle beyan etmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 1/51)

3.3.3. Büdeyl b. Ebû Mâriye'nin İki Hıristiyan'a Vasiyeti

Mukâtil tefsirinde Hiz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan münasebetlerine dair Büdeyl b. Ebû Mâriye hadisesini zikretmiştir. Mukâtil, Mâide sûresi 106. âyette ifade edilen ölüm halinde yazılan vasiyete şahitlik edecek Müslümanlardan adâlet sahibi iki kişinin Abdullah b. Amr b. el-Âs es-Sehmî ile el-Muttalib b. Ebî Vedâ'a es-Sehmî olduğunu bildirmiştir. Âyetin devamında yolculuk halinde ölüm isabet eden kimseye kendisinden olmayan iki kişinin şahitlik etmesi gerektiği emredilmiştir. Mukâtil, âyette bildirilen yolculuk esnasında vefat eden kimsenin el-Âs b. Vâil es-Sehmî'nin mevlâsı Büdeyl b. Ebû Mâriye; ona şahitlik eden iki kişinin de Hıristiyan olan Temîm ed-Dârî ile Adî b. Bendâ'nın olduğunu aktarmıştır. Âyette ifade edilen şüphe durumu ile ilgili olarak Mukâtil, yani size getirilen malın bundan daha fazla olması gerektiğinden şüphe ediyorsanız o ikisini yani Hıristiyan olan Temîm ed-Dârî ile Adî b. Bendâ'nın hapsedilmesi gerektiğini ve ikinci namazının ardından "Yeminlerimizi dünyalık bir şey karşılığında satmayacağız ve ölen kişi yakınımız bile olsa Allah'ın şehâdetini asla gizlemeyeceğiz. Eğer o maldan bir şey gizlersek günahı aşırı gidenlerden oluruz." diyerek Allah'a yemin etmeleri gerektiğini beyan etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/411-413)

Mukâtil bu âyetin açıklamasından sonra şu bilgileri aktarmıştır. Bu âyet, el-Âs b. Vâil es-Sehmî'nin mevlâsı Büdeyl b. Ebû Mâriye hakkında inmiştir. Ticaret için deniz yoluyla Necâşî'nin ülkesine giden Büdeyl'in yanında Lahm kabilesinden Temîm ed-Dârî ve Adî b. Bendâ⁴⁶ bulunmaktadır. Bu ikisi Hıristiyan'dır. Büdeyl rahatsızlanınca vasiyetini

---

⁴⁵ Necran halkından bir adam Hiz. Ömer zamanında, Necran'ın harabelerinden bir harabeyi kazmıştır. Bunun üzerine Abdullah b. Sâmir'i onlardan örtülü bir çukurda oturup, elini başındaki bir yara üzerine koymuş halde bulmuşlardır. Eli başından geri çekildiği zaman kan akmıştır. Serbest bırakıldığında o yaranın üzerine geri çevrilmiş ve kanını durdurmuştur. Onun elinde ise, içinde "Rabbim Allah'tır" yazılı bir yüzük görülmüştür. Bunun üzerine onun hakkında Hiz. Ömer'e mektup yazılmıştır. Hiz. Ömer: Onu hali üzere bıraksınlar ve onun üzerine defn olduğu şeyi geri koysunlar demiştir. Denildiği şekilde yapılmıştır. Bkz: (İbn Hişâm, 1990, 1/51)

⁴⁶ Beddâ. Bkz: (Süyûtî, 1431, 3/221)

yazmış ve eşyalarının arasına koymuştur. Daha sonra mallarını yol arkadaşlarına teslim etmiş ve mallarının ailesine ulaştırılmasını istemiştir. Büdeyl, karaya ulaşmadan denizde vefat etmiştir. Arkadaşları onun cesedini denize atmıştır. Yolculuklarını tamamlayan Temîm ile Adî, kendilerine teslim edilen malın içinden altın kaplamalı üç yüz miskal ağırlığında gümüş bir kâsenin de bulunduğu bir kısım malı almış ve geri kalanını Büdeyl'in ailesine teslim etmişlerdir.(Mukâtil, 1423, 1/512)

Büdeyl'in mirasçıları, vasiyette kaydedilen malın tam; kendilerine teslim edilen malın ise eksik olduğunun farkına varmışlardır. Büdeyl'in herhangi bir şeyi satıp satmadığını veya hibe edip etmediğini öğrenmek istemişlerdir. Bunun üzerine Temîm ve Adî'ye "Arkadaşımız bir şey sattı mı ya da bir şey mi aldı, eğer aldıysa bundan zarar mı etti, yoksa hastalığı uzadığından dolayı kendisi için mi harcama yaptı?" diye sormuştur. Temîm ve arkadaşının bu soruya "Hayır" diye cevap vermesi üzerine Büdeyl'in mirasçıları, Büdeyl'in vasiyetine göre bazı eşyaların eksik olduğunu söylemişlerdir. Temîm ve Adî ise vasiyette yazılan hakkında bilgilerinin olmadığını ve kendilerine verilen malı getirdiklerini söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 1/512)

Büdeyl'in mirasçıları Hz. Muhammed'e durumu bildirmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/512) Temîm ve Adî'nin bu tutumları üzerine Mâide sûresi 106. âyet nâzil olmuştur. Hz. Muhammed onların, ikinci namazından sonra mescitte minberin yanında yemin etmelerini istemiştir. Her ikisi Büdeyl'in malından ve eşyalarından herhangi bir şey sahiplenmediklerine dâir yemin edince onları serbest bırakmıştır. Büdeyl'in mirasçıları daha sonra, kayıp olan o kâsenin Temîm ed-Dârî'nin yanında olduğunu görünce, ona: "Bu, arkadaşımızın vasiyetinde bahsettiği kâsedir. Siz onun, bir şey alıp satmadığını, takas yapmadığını ve hastalandığında kendisi için harcamada bulunmadığını söylemişsiniz." demiş. Temîm ve Adî: "Biz bu kâseyi satın almıştık, ancak bunu size haber vermeyi unuttuk." demiştir. Mirasçılar tekrar Hz. Peygamber'in huzuruna gelip biz, vasiyette yazılı olan gümüş kabı Temîm ve Adî'nin yanında bulduk diyerek onları şikâyet etmişlerdir. Bu durum üzerine Mâide sûresi 107. âyet nâzil olmuştur.(Mukâtil, 1423, 1/513) Mukâtil bu âyeti şöyle açıklamıştır: "Eğer o iki Hıristiyan'ın maldan bir şey gizledikleri ya da mala hainlik ettikleri ortaya çıkarsa onların yerine ölenin haksızlığa uğrayan velilerinden Abdullah ile el-Muttalib ayağa kalksın ve şöyle yemin etsin: Bizim şehâdetimiz o iki Hıristiyanın

şahitliğinden daha doğrudur. Biz ölenin yakınları olarak haddi aşmadık. Şayet yalan söyleyip haddi aşarsak işte o zaman zalimlerden oluruz.” demiştir.(Mukâtil, 1423, 1/513)

Büdeyl’in mirasçıları, ikinci namazının ardından, arkadaşımızın vasiyetinde bildirilenler doğrudur, ancak onun emanet ettiği mal Temîm ve arkadaşının bize getirdiklerinden daha fazladır. “Şüphesiz bu kâse arkadaşımızın yanında götürdüğü, vasiyetinde de bahsettiği kâsedir, fakat siz bu vasiyete ihanet ettiniz.” demişlerdir. Bunun üzerine de Mâide sûresi 108. âyet nâzil olmuştur. Mukâtil bu âyeti: “Şahitliklerinden bir şey saklamadan en doğru şekliyle o iki Hıristiyan’ın şahitliklerini yerine getirmeleri, yaptıkları hainliğin ortaya çıkmasından, şahitliklerinin ölenin velilerinin şehâdetiyle geri çevrileceğinden dolayı korkmalarından daha uygundur.” şeklinde beyan etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/514)

Allah’ın, vasiyette ifade edilen kâse hakkında iki Hıristiyanın yalan söylediğini Mâide sûresi 108. âyetle bildirmesi üzerine, Abdullah ve el-Muttalib, arkadaşının vasiyetinde bildirdiklerinin doğruluğuna ve kâsenin arkadaşlarının eşyası arasında bulunduğuna yemin etmişlerdir. Temîm ile Adî isimli iki Hıristiyan, ölenin vasiyetinde yazarak belirlemiş olduğu malın tamamını mirasçılara vermekle yükümlü olmuştur. Sonra Allah, onları böyle bir hataya bir daha düşmemeleri ve bizzat şahit olmadıkları şeyler hakkında şahitlik etmemeleri konusunda mesaj vermek, ayrıca böyle yapmaya devam ettikleri takdirde de cehennem azabından sakındırmak için Mâide sûresinin 108. âyetini indirmiştir. (Mukâtil, 1423, 1/514)

Temîm vasiyete ihanet ettiğini söyleyince, Hz. Muhammed, “Yazıklar olsun sana ya Temîm, Allah’ın yoldaşına yaptığın bu hatanı affetmesi için Müslüman olman sana kâfidir.” demiştir. Temîm, daha sonra Müslüman olmuştur. Adî ise Hıristiyan olarak ölmüştür.(Mukâtil, 1423, 1/514; Ebû Nuaym, 1998, 1/425)

Değerlendirme

Mukâtil, Büdeyl b. Ebû Mâriye’nin iki Hıristiyan’a bıraktığı vasiyetle ilgili bilgilere Mâide sûresinin 106-108. âyetinin tefsirinde değinmektedir. İbn İshak ise bu olayı Mâide sûresinin 105-108. âyetleri çerçevesinde değerlendirmektedir.(İbn Kesîr, 1998, 3/193)

Mukâtil, Büdeyl b. Ebû Mâriye’nin iki Hıristiyan’a vasiyetini râvi zikretmeksizin aktarmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/511) Hadis kaynaklarından Tirmizî bu konuda iki rivayet

zikretmektedir. Birinci rivayeti İbn İshâk'tan; ikinci rivayeti ise İbn Abbâs'tan nakletmektedir.(Tirmizî, 1996, 5/146-147; Taberî, 1994, 7/115-117) Buhârî ise İbn Abbas'tan aktarılan rivayete *Sahîh* 'nde yer vermektedir.(Buhârî, 1993, 4/1691)

Mukâtil, Büdeyl'i Abdullah b. Amr b. el-As es-Sehmî ile el-Muttalib b. Ebî Vedâ'a es-Sehmî'nin mevlâsı olarak zikretmekte;(Mukâtil, 1423, 1/513) İbn İshak ise rivayetinde Hâşimoğulları'nın azatlısı olarak aktarmaktadır.(Tirmizî, 1996, 5/146) İbn Kesîr'in tefsirinde İbn İshak'tan aktarılan rivayette ise Amr b. el-Âs'ın azatlısı olduğu beyan edilmektedir.(İbn Kesîr, 1998, 3/193) Mukâtil, Büdeyl'in ticaret amacıyla yaptığı yolculuğun Necâşî'nin ülkesine olduğunu söylerken(Mukâtil, 1423, 1/511) İbn İshak ise Şam'a olduğunu bildirmektedir.(İbn Kesîr, 1998, 3/196)

Mukâtil satılan gümüş kabın değerine dair bilgi vermezken; İbn İshak'ın rivayetinde bin dirhem olduğu ifade edilmektedir. Her iki rivayet de Mâide sûresi 106. âyetin sebab-i nüzûlü olarak aktarılmaktadır.(Mukâtil, 1423, 1/512; İbn Kesîr, 1998, 3/193) Mukâtil, Allah'ın, kâse hususunda onların ihanet ettiklerini bildirmesi sonucu onların vasiyette bahsedilen gümüş kabın değerini vârislerine verdiklerini zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/515) İbn İshak ise Temîm'in Müslüman olduktan sonra Büdeyl'in ailesine gelerek durumu kendilerine anlattığını ve sonrasında üzerine düşen payı vârislerine verdiğini beyan etmektedir.(Tirmizî, 1996, 5/146)

Mukâtil, gümüş kabın üç yüz miskal ağırlığında olduğunu ifade etmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/512) Tirmizî, İbn İshak'tan aktardığı rivayetinde kaba dair bilgi aktarmamaktadır. Mukâtil, iki Hıristiyan'ın ikinci namazından sonra mihrabın yanında yemin ettiklerine dair bilgi verirken(Mukâtil, 1423, 1/513) İbn İshak sadece yemin etmelerinden bahsetmekte olup yer ve zamana dair bir bilgi zikretmemektedir.(Tirmizî, 1996, 5/146)

Hıristiyan olan Temîm ve Adî'nin başından geçen bu olaydan sonra dinî durumları hakkında Mukâtil, Temîm'in Müslüman olduğunu Adî'nin ise dini üzere kaldığını zikretmekteyken(Mukâtil, 1423, 1/515) İbn İshak bu konuda bir açıklamaya yer vermemektedir.

Mukâtil'in aktardığı bilgilerin, diğer eserlerde yer alan bilgilere açıklık getirmesi ve kapalı noktaları detaylandırması tefsirin siyer ve megâzî çalışmalarına kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir.

4. BÖLÜM: EHL-İ KİTAP KAVRAMI KAPSAMINDA HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

Ehl-i kitap, tamlama olarak ilâhî bir kitaba inananlar anlamına gelir. Terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır. Bu tanıma göre Müslümanlar da Ehl-i kitap kapsamına girebilir. Ancak Kur'ân dışındaki ilâhî kitaplarda bu terim yer almamaktadır.(Kaya, 1994, 10/516-519) Kur'ân'da Allah, Kur'ân dışında iki kitap ismine yer vermiştir ki bunlar Tevrat ve İncil'dir. Bu kitapların muhatapları ise Yahudi ve Hıristiyanlardır. Kur'ân'da Ehl-i kitap ifadesinin geçtiği pek çok âyet⁴⁷ bulunmaktadır. Bu âyetler göz önünde bulundurulduğunda Ehl-i kitap diye bahsedilen kimselerin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu görüşü ilk müfessirler arasında da kabul edilmektedir.(Mücâhid b. Cebr, 1410, 216-218; Katâde, 1418, 33) Mukâtil'in de açıklamalarına binaen bu görüşü kabul ettiği ve Ehl-i kitap kavramının geçtiği yerleri Yahudi ve Hıristiyanlar cihetinde ele aldığı görülmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/141-324) Bu sebeple Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan ilişkilerini tespit noktasında, Kur'ân'da Ehl-i kitap ismiyle yer verilen Hıristiyanlarda konu kapsamına girmektedir.

4.1. Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitabı İslâm'a Daveti

Mukâtil, Hz. Peygamber'in Ehl-i kitabı İslâm'a daveti ile ilgili Bakara sûresinin 137. ile 176. âyetlerinde bilgiler aktarmaktadır. O, Bakara sûresinin 137. âyetini, Müslüman topluluğuyla beraber yaşayan Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlar gibi Allah'ın bütün peygamberlerine ve kitaplarına iman edip onları tasdik ederlerse, şüphesiz ki sapkınlıktan kurtulup hidâyete ereceklerini, şayet Allah'ın gönderdiği peygamberlere ve kitaplara iman etmeyip onlardan yüz çevirirlerse muhakkak ki onların apaçık bir dalâlet ve ayrılık içine düşeceklerini söylemekte ve âyette ifade edilen kimselerin Ehl-i kitap olan Yahudiler ile Hıristiyanlar olduğunu belirtmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/324-325) Mukâtil açıklamalarının devamında Bakara sûresi 137. âyet nâzil olunca Hz. Peygamber, huzurunda bulunan Yahudilere ve Hıristiyanlara: “Allah bana, sizin Allah'ın gönderdiği peygamberlere ve kitaplara uyanmanızı emretmiştir. Eğer peygamberleri ve kitapları kabul edip iman ederseniz, doğru yolu bulursunuz. Şayet kabul etmeyip, Allah'ın peygamberlerine ve kitaplarına iman etmeyip, onları inkâr ederseniz şüphesiz siz doğru

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/65; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/15.

yoldan sapanlardan olursunuz.” dediğini aktarmıştır. Ancak Hz. Peygamber’in bu sözlerinden sonra Yahudiler “Biz İsa’ya iman etmeyiz.” Hıristiyanlar da “İsa, Allah’ın oğludur.” diyerek Allah’ın peygamberlerinden ve kitaplarından yüz çevirmişlerdir.(Mukâtil, 1423, 1/141) Bu tarz söylemlerden geri durmayan Yahudilere ve Hıristiyanlara karşılık Mukâtil, “Müslümanların iman ettiği gibi Allah’ın peygamberlerine ve kitaplarına iman etmeyen Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı Allah, Hz. Peygamber’e yardımcı olarak yeter.” açıklamasında bulunmuştur.(Mukâtil, 1423, 1/142)

Mukâtil, “...*O takdirde artık onlara karşı Allah sana yeter; O, işitendir, bilendir.*” (el-Bakara 2/137) âyetinin tefsirinde Allah’ın Hz. Peygamber’e bir vaadde bulunduğunu aktarmış ve Yahudiler ile Hıristiyanlar, Müslümanlar gibi iman etmeyince Allah’ın vaadini Medine’de bulunan Kurayzalıların öldürülmesi ve Benî Nadîr’in Medine’den Şam topraklarına sürülmesi şeklinde gerçekleştirdiğini beyan etmiştir. Mukâtil, âyetin devamında yer alan “*O semîdir*” ifadesini de Ehl-i kitaba bağlamış ve Allah’ın, Yahudilerin Müslümanlara “Yahudi olursanız doğru yolu bulursunuz.”; Hıristiyanların da Müslümanlara “Hıristiyan olursanız doğru yolu bulursunuz.” şeklindeki sözlerini işittiğini beyan etmiştir. “*O alîmdir*” ifadesini de Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlara neler söylediklerini bilendir şeklinde açıklamıştır.(Mukâtil, 1423, 1/142)

Mukâtil, Bakara sûresi 137. âyetin mâna yönüyle bir benzerinin de Bakara sûresi 176. âyet olduğunu ifade etmiştir. Mukâtil, kitap hakkında ihtilâfa düşen Yahudilerin ve Hıristiyanların apaçık bir dalâlet ve ayrılık içinde olduklarını beyan etmiştir. Çünkü Yahudilerin Hz. İsa ile İncil’i ve Hz. Muhammed ile Kur’ân-ı Kerîm’i, Hıristiyanların da Hz. Muhammed ile Kur’ân-ı Kerîm’i inkâr etmiş olmalarından dolayı küfre düşmüş olduklarını söylemiştir.(Mukâtil, 1423, 1/142)

Değerlendirme

Mukâtil, Hz. Peygamber’in Ehl-i kitabı İslâm’a davetiyle ilgili bilgileri Bakara sûresi 137. ile 176. âyetlerin açıklamalarında zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/324) İbn İshak, eserinde konuyla ilgili bir rivayet aktarmazken İbn Kesîr, konuyla ilgili Mâide sûresi 17-18. âyetlerin tefsirinde İbn İshak’tan naklettiği bir rivayeti aktarmaktadır.(İbn Kesîr, 1998, 3/62) Ancak Mukâtil’in eserinde yer alan bilgilerle bu rivayet arasında bazı farklılıklar

bulunmaktadır. İbn Hişâm ise konuya dair bilgilere Bakara sûresi 113, Âl-i İmrân sûresi 79. ve Mâide sûresi 18. âyetlerin açıklamalarında yer vermektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/190-2/205)

Mukâtil, Bakara sûresi 137. âyet bağlamında Hz. Peygamber'in huzurunda toplanan Yahudi ve Hıristiyan temsilcileriyle ilgili bir isim zikretmezken;(Mukâtil, 1423, 1/324-325) İbn İshak, Bahrî b. Amr, Nu'mân b. Eza ve Şe's b. Adıyy'in isimlerine yer vermekte ancak bunların Yahudi ya da Hıristiyan olduklarına dair bir bilgi aktarmamaktadır. Ancak cümlenin akışından bu kimselerin Yahudilerden oldukları anlaşılmaktadır.(İbn Kesîr, 1998, 3/61) İbn Hişâm ise bu temsilcilerin Yahudilerden Ebû Râfi el-Kurazî, Bahrî b. Amr, Nu'mân b. Eza ve Şe's b. Adıyy; Necranlı Hıristiyanlardan ise Ribbis⁴⁸ olduğunu beyan etmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/195)

İbn Hişâm, Medine Yahudilerinin bilginleri ile Necran Hıristiyanlarının, Hz. Muhammed'in yanında toplandığını söylemekte ve Hz. Muhammed'in onları İslâm'a davet ettiğini aktarmaktadır. Bu davet karşısında Ebû Râfi el-Kurazî'nin, "Ey Muhammed, bizden, senin için kulluk yapmamızı mı talep ediyorsun? Hıristiyanların Hz. İsa'ya kulluk ettikleri gibi" dediğini Necran Hıristiyanlarından Ribbis'in de "Ey Muhammed, bizi sana kulluk etmeye mi çağırıyorsun?" veya benzeri bir şey söylediğini zikretmektedir. Yahudilerin ve Hıristiyanların bu cevapları karşısında Hz. Muhammed'in "Allah dışında bir varlığa kulluk etmekten yahut O'ndan başkasına kulluk etmeyi istemekten Allah'a sığmırım. Allah, beni bunun için göndermedi." dediğini aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/195-196)

İbn İshak, Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hıristiyanları Allah'tan korkmaya ve azabından kaçınmaya davet ettiğini, onların ise "Ey Muhammed, bizi neyle korkutacaksın? Biz, Allah'ın çocukları ve dostlarıyız." dediklerini bundan dolayı da Mâide sûresi 17. ve 18. âyetlerin nâzil olduğunu ifade etmektedir.(İbn Kesîr, 1998, 3/61)

Mukâtil, Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyanlara "Allah'ın Peygamberlerini ve kitaplarını kabul edip iman ederseniz, doğru yola ulaşırsınız. Eğer kabul etmeyip, Allah'ın Peygamberlerine ve kitaplarına iman etmezseniz apaçık dalâlette olacaksınız." dediğini zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/141) İbn Hişâm ise kitaplarında, onların inkâr

---

⁴⁸ Reys ve Reis olarak da bilinmektedir. Bkz: İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/195.

ettikleri şeyi aslında kabul etmeleri gerektiği bildirildiği halde yani Allah'ın, Tevrat'ta Yahudilerden Mûsâ'nın lisanı üzere, İsâ'yı tasdik hakkında söz aldığı; İncil'de de Allah'ın İsâ'nın lisanı üzere Hıristiyanlardan Mûsâ'yı tasdik hakkında söz aldığı aktarmaktadır. (İbn Hişâm, 1990, 2/190-191) Sonuç olarak Mukâtil, onların her birinin diğerinin peygamberini ve kitabını inkâr ettiğini söylemektedir.

Mukâtil, Bakara sûresi 137. ile 176. âyetlerine muhatap olan Yahudi ve Hıristiyanlara karşı Allah'ın vaadini yerine getirdiğini zikretmektedir. Bu vaadin, Medine'de bulunan Yahudi kabilelerinden olan Kurayzalıların öldürülmesi ve Benî Nadîr'in Medine'den Şam topraklarına sürülmesi şeklinde gerçekleştiğini aktarmakta ancak bunun Hıristiyanlarda nasıl gerçekleştiğine dair bilgi vermemektedir. (Mukâtil, 1423, 1/142) İbn Hişâm, Hz. Muhammed'e, Yahudilerden Bahrî b. Amr, Nu'mân b. Eza ve Şe's b. Adıyy'in geldiğini ve Hz. Muhammed'in onları İslâm'a davet ettiğini zikretmektedir. Yahudileri Allah'ın merhameti ve azabı konusunda uyardığını, Yahudilerin ise "Ey Muhammed, bununla bizi korkutamazsın. Yemin olsun ki biz Allah'ın sevgilileriyiz ve O'nun oğullarıyız." dediklerini, Hıristiyanların da benzer ifadeler kullandıklarını aktarmaktadır. Bundan dolayı Mâide sûresi 18. âyetinin indiğini söylemektedir. (İbn Hişâm, 1990, 2/204-205) İbn İshak ve İbn Hişâm, Mâide sûresi 18. âyetin muhataplarının Bahrî b. Amr, Nu'mân b. Eza ve Şe's b. Adıyy olduğu konusunda mutabıktır. (İbn Kesîr, 1998, 3/62; İbn Hişâm, 1990, 2/204) İbn İshak ve İbn Hişâm dışındaki diğer kaynaklarda konuyla ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.2. Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed'i ve Müslümanları Kendi Dinlerine Daveti

Hz. Muhammed'in İslâm davetine icabet etmek istemeyen Yahudi ve Hıristiyan toplulukları, Hz. Peygamber'in davetini kabul etmedikleri gibi Hz. Muhammed'i kendi dinlerine uymaları için davette bulunmuşlardır. Mukâtil, Ehl-i kitabın, Hz. Peygamberi ve Müslümanları kendi dinlerine daveti ile ilgili bilgileri Bakara sûresinin 111, 112, 113, 135, 140, 141 ile 145. ve Âl-i İmrân sûresi 187. âyetlerinde aktarmaktadır.

Mukâtil, konuyla ilgili olarak Bakara sûresi 111. âyetin tefsirinde, Yahudilerin Müslümanları kendi dinlerine davet ettiklerini ve kabul etmedikleri takdirde cennete giremeyeceklerini; Hıristiyanların da benzer bir iddiada bulduklarını söylemiştir. (Mukâtil, 1423, 1/131-132) Ayrıca Yahudi ve Hıristiyanların bu iddialarının bir

temenni olduğunu aktarmış ve bu iddialarının doğrulunu kanıtlamak için Tevrat'tan ve İncil'den delil getirmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Allah, onların bu iddialarını Bakara sûresi 112. âyet ile reddetmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/132)

Yine Bakara sûresi 113. âyetin tefsirinde Mukâtil, Medine Yahudilerinin ve Necrân Hıristiyanlarının Tevrat ile İncil'i okuduklarını ve tevhid inancına vakıf olduklarını beyan etmiştir. Mukâtil, Medine Yahudilerinden İbn Sûriyâ ve arkadaşları, Hıristiyanların din hususunda bir şey üzere olmadıklarını bu sebeple Hıristiyanlarla işinin olmayacağını, Yahudiliğe tâbi olması gerektiğini; Necran Hıristiyanlarının da Yahudilerin din hususunda bir şey üzere olmadıklarını bu nedenle Yahudilerle işinin olmayacağını, Hıristiyanlığa tâbi olması gerektiğini söyleyerek Hz. Peygamber'i kendi dinlerine davet ettiklerini beyan etmiştir. Tevhid inancından uzak olan Arap müşriklerinin de Yahudilerle Hıristiyanların dinlerini birbirlerine kötiledikleri gibi Hz. Peygamber ile ashabına dair kötileyici sözler söylediklerini aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 1/132)

Mukâtil, Medine'de toplanan Yahudilerin ve Hıristiyanların, Hz. Muhammed ve ashabıyla inançla ilgili meselelerde münakaşada bulduklarını aktarmaktadır. Mukâtil, bu meseleyle ilgili olarak Bakara sûresi 135. âyetin tefsirinde Medineli Yahudilerin, Yahudi olanların doğru yola erişeceğini; Hıristiyanların da Hıristiyan olanların doğru yola erişeceğini iddia ettiklerini zikretmiştir. Medine Yahudilerinin reisleri Ebû Yâsir b. Ahtab, Kâ'b b. el-Eşref, Mâlik b. ed-Dayf, Kâ'b b. Esîd, Âzârâ, Hamîşâ ve Eşmâvîl, Müslümanların Yahudiliğe tâbi olmaları gerektiğini çünkü Yahudilikten başka din olmadığını söylemiştir. Necrân Hıristiyanlarından es-Seyyid, el-Âkıb ve beraberinde bulunanlar da Müslümanların Hıristiyanlığa tâbi olmaları gerektiğini çünkü Hıristiyanlıktan başka din olmadığını beyan etmişlerdir. Allah onların söylediklerini yalanlamak üzere: *"Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler. Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi."* (el-Bakara 2/135) buyurmuştur.(Mukâtil, 1423, 1/133)

Mukâtil, Bakara sûresinin 139. âyetinin tefsirinde Medine Yahudileriyle Necran Hıristiyanlarının Müslümanlara, Allah'ın gönderdiği peygamberlerin kendi kavimlerinden yani İsrâiloğullarından olması sebebiyle gönderilen peygamberlerin kendi dinleri üzere olduklarını da iddia ettiklerini aktarmıştır.(Mukâtil, 1423, 1/142) Mukâtil, bu grubun sözlerini yalanlamak üzere Allah'ın Bakara sûresinin 140. âyetini inzâl

buyurduğunu bildirmiş ve âyeti şöyle tefsir etmiştir: Hz. Peygamber, “Ey Medine Yahudileri siz, muhakkak İbrâhim, İshak, İsmâil, Ya’kûb ve Ya’kûb’un oğullarının Yahudi olduklarını mı söylüyorsunuz? Siz Ey Necran Hıristiyanları, Muhakkak İbrâhim, İshak, İsmâil, Ya’kûb ve Ya’kûb’un oğullarının Hıristiyan olduğunu mu söylüyorsunuz? Saydığınız bu peygamberlerin dinini siz mi yahut Allah mı daha iyi bilir? Ey Yahudiler ve Hıristiyanlar kitabınızda yer alan şehâdeti söylemeyip saklayandan zalimi yoktur. Allah sizin yaptıklarınızdan ve söylediklerinizden haberdardır.” demiştir. (Mukâtil, 1423, 1/143-144)

Allah, Yahudilere Tevrat’ta, Hıristiyanlara da İncil’de Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderileceğini bildirdiği halde, onlar bildikleri bu şahitliği gizlemişlerdir. Mukâtil, “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’ diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!” (Al-i İmran 3/187) âyetini bu duruma delil olarak zikretmiştir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, Hz. İbrâhim ile oğullarının ve Hz. Ya’kûb ile oğullarının kendi dinlerinden olduklarını söyleyince Allah, Bakara sûresi 141. âyeti inzâl buyurmuştur. Mukâtil de bu âyeti “İbrâhim ile oğulları ve Ya’kûb ile oğulları bir ümmettir ve gelip geçmişlerdir. Onların amelleri, dinleri kendilerinin; Yahudi ve Hıristiyanların yaptıkları da dinleri de kendilerindedir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacaksınız.” şeklinde yorumlamıştır. (Mukâtil, 1423, 1/321)

Bakara sûresinin 145. âyetini Mukâtil şöyle açıklamıştır: Âyette geçen “Kendilerine kitap verilenlere” ki bu kimseler Yahudilerden Râfi b. Sikkîn, Yanhûm b. Sikkîn ve Râfi b. Hureymile; Necranlı Hıristiyanlardan ise es-Seyyid ile el-Âkîb’dır. Bu kimseler Hz. Muhammed’e, bize, peygamberliğini ispatlayan bir mucize getir demeleri sebebiyle Allah, Bakara sûresinin 145. âyetini inzâl buyurmuştur. Mukâtil bu âyeti “Yemin olsun ki sen Ehl-i kitaba her türlü mucizeyi göstersen de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesi olan Beytü’l-makdis’e dönecek değilsin. Doğrusu onlar birbirlerinin dediklerine de uymazlar. Çünkü Yahudiler salâtlarında batıya, Beytü’l-makdis’e; Hıristiyanlar da doğuya dönerler.” şeklinde açıklamıştır. Âyetin son kısmını ise Hz. Muhammed’e hitaben “Ey Muhammed sana bildirilenlerin ardından Yahudilerin söylediklerine inanıp onların hevâlarına uyarsan, yani onların kıblesi olan Beytü’l-

makdis'i kible edinirsen, şüphesiz zalimlerden olursun." şeklinde beyan etmiştir.(Mukâtil, 1423, 1/147)

Değerlendirme

Mukâtil, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i ve Müslümanları kendi dinlerine daveti ile ilgili bilgileri Bakara sûresinin 111, 112, 113, 135, 140, 141 ile 145. ve Âl-i İmrân sûresi 187. âyetlerinde aktarmaktadır. İbn Hişâm ise Bakara sûresi 135-141; Âl-i İmrân sûresi 187. ve Tevbe sûresi 30. âyetlerde konuya dair bilgilere yer vermektedir.

Mukâtil, Bakara sûresi 135. âyetini zikrettikten sonra âyete muhatap olanların, Yahudilerin ileri gelenlerinden Ebû Yâsir b. Ahtab, Kâ'b b. el-Eşref, Mâlik b. ed-Dayf, Kâ'b b. Esîd, Âzârâ, Hamîşâ ve Eşmâvîl; Necrân Hıristiyanlarından ise es-Seyyid, el-Âkîb ve beraberinde bulunanlar olduğunu beyan ederken(Mukâtil, 1423, 1/133) İbn Hişâm ise bu âyete muhatap olarak Yahudilerden Abdullah b. Sûriyâ el-A'ver el-Fityûnî'nin ismini zikretmektedir. Ancak Hıristiyanlardan bir isme yer vermeyip bunun yerine Hıristiyanlar ifadesini kullanmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/191)

Mukâtil, Bakara sûresi 139-141. âyetlerine muhatap olarak, Medine Yahudileri ve Necran Hıristiyanlarını zikrederken(Mukâtil, 1423, 1/143-144) İbn Hişâm ise bu âyetlere muhatap olarak Hıristiyanlara dair isim zikretmezken Yahudilere hitaben Abdullah b. Sûriyâ el-A'ver el-Fityûnî'nin ismine yer vermektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/191) Mukâtil ise Bakara sûresi 113. âyete hitaben Yahudilerden Abdullah b. Sûriyâ el-A'ver el-Fityûnî ile arkadaşlarını ve Necranlı Hıristiyanları zikretmektedir.(Mukâtil, 1423, 1/132)

Mukâtil, Âl-i İmrân sûresi 187. âyeti açıklarken muhatap olarak Yahudiler ve Hıristiyanlar diyerek genel ifade kullanırken(Mukâtil, 1423, 1/321) İbn Hişâm ise daha önceki âyette de ifade edilen Abdullah b. Sûriyâ el-A'ver el-Fityûnî'yi bu âyetin de muhatapı olarak zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/191)

Mukâtil, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i kendi dinlerine davet etmeleri konusu çerçevesinde İbn Hişâm'dan farklı olarak Bakara sûresi 111-113. âyetlerini de zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/191) İbn Hişâm ise bu konu bağlamında Tevbe sûresi 30. âyete değinmiştir. İbn Hişâm, Yahudilerin "Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri" başlığı altında Numân b. Evfâ, Sellâm b. Mişkem, Mahmûd b. Dihye, Mâlik b.

Sayf, Şe's b. Kays ve Ebû Enes'in Hz. Muhammed'e geldiklerini ve ona: "Biz sana itaat etmeyiz. Çünkü sen bizim kiblemize dönmeyi bıraktın ve Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmiyorsun." şeklinde sözler söylediklerini; Hıristiyanların da "Mesih Allah'ın oğludur." dediklerini zikretmektedir. Yahudilerin ve Hıristiyanların bu iddiaları üzerine Allah'ın Tevbe sûresinin 30. âyetini inzâl buyurduğunu aktarmaktadır.(İbn Hişâm, 1990, 2/211) İbn Hişâm hariç ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında konuyla ilgili bir bilgi yer almamaktadır.

4.3. Ehl-i Kitabın Müslümanlar ile Yaptıkları Tartışma

Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'i ve Müslümanları kendi dinlerine davet etme çabaları bu üç grup arasında çeşitli münakaşaların yaşanmasına sebep olmuş, Yahudiler ve Hıristiyanlar kendi dinlerinin hak din olduğunu, diğer dinlerden üstün olduklarını ispatlamak için birtakım sözler sarfetmişlerdir. Nisâ sûresinin 123. âyetinin Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar hakkında indiğini aktaran Mukâtil, Yahudilerin "Biz Yahudilerin peygamberleri, siz Hıristiyan ve Müslümanların peygamberlerinden önce gönderilmiştir. Kitaplarımıza gelince kitaplarımız da sizin kitaplarınızdan önce indirilmiştir. İşte bundan dolayı biz en doğru yoluz ve Allah'a en yakın biziz." dediklerini; buna mukabil Hıristiyanların da "Bizim Peygamberimiz Allah'ın sözü ve ruhudur, anadan doğma gözü görmeyeni ve abraşı iyileştirmiştir, ölüleri diriltmiştir, bize affetmek emredilmiştir ve kısasa izin yoktur. Bunun için Ey Yahudiler ve Müslümanlar, Allah'a kul olarak en yakın biziz." şeklinde sözler söylediklerini beyan etmiştir. Yahudilerin ve Hıristiyanların bu iddialarına muhatap olan Müslümanlar da onlara şöyle karşılık vermiştir: "Yahudiler ve Hıristiyanlar, siz bu konuda yalan söylüyorsunuz. Kitabımız bütün kitapları feshetmiştir. Hz. Muhammed son peygamberdir. Öyle ki biz sizin peygamberlerinize ve kitaplarınıza da iman ediyoruz. Siz ise bizim Peygamberimizi ve kitabımızı inkâr ediyorsunuz. Halbuki hepimize bütün peygamberleri ve peygamberleriyle gönderdiği kitapları tasdik etmek emredilmiştir. İşte bu nedenlerden dolayı biz hak yol üzereyiz ve Allah'a en yakın olan biziz." demişlerdir.(Mukâtil, 1423, 1/408-409)

Değerlendirme

Mukâtil'in tefsirinde yer alan, Yahudilerin ve Hıristiyanların Müslümanlarla yaptıkları münakaşalarla ilgili rivayetler, ilk dönem siyer ve megâzî eserleriyle karşılaştırıldığında

bu bilgileri teyit eden yahut bu bilgilere ilâvede bulunan bir içeriğe rastlanılmamıştır. Ancak tefsir kitaplarının genelinde benzer rivayetlere yer verildiği görülmüştür. İncelenen eserlerde âyete muhatap olan Yahudilerin, Hıristiyanların, Mekkeli müşriklerin ve Müslümanların isimleri zikredilmemiştir. Bunun yerine genel ifadeler kullanılmıştır. Ayrıca bu diyaloga dair zaman ve mekân kavramı da aktarılmamıştır. (Taberî, 1994, 9/228; Zemahşerî, 1978, 1/568; Beyzâvî, 1997, 2/99)

4.4. Ehl-i Kitabın Hz. İbrâhim Hakkındaki İddiaları

Hz. Muhammed ve Müslümanlarla dini konularda münakaşa eden Ehl-i kitap, Hz. İbrâhim hakkında da tartışmıştır. Mukâtil, Âl-i İmrân sûresinin 65-66. âyetlerinde bu konuya dair bilgiler aktarmış ve Yahudiler ile Hıristiyanların Hz. İbrâhim’le ilgili yapmış oldukları tartışma neticesinde *“Ey Ehl-i kitap! İbrâhim ile ilgili niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz? (Âl-i İmrân 3/65) âyetinin indiğini aktarmıştır. Âyetin nüzûl sebebini açıklarken Yahudilerin önde gelenlerinden Ebû Yâsir, Kâ’b b. el-Eşref, Zeyd b. et-Tâbû ve İbn Ebü’l-Hukayk’ın Hz. Peygamber’e: “Biz İbrâhim’e en yakın topluluğuz. Diğer peygamberlerde bizdendir ve bizim dinimizdendir. Sen ise Hıristiyanların İsâ’yı rab olarak kabul ettikleri gibi seni de rab kabul edelim istiyorsun.” dediklerini; Necrân Hıristiyanlarının da “Yahudilerin Üzeyir’i rab olarak kabul ettikleri gibi seni rab kabul etmemizi istiyorsun.” şeklindeki sözlerini zikretmiştir. Onların bu konuşmaları üzerine Hz. Muhammed’in “Bütün bu söylediklerinizden Allah’a sığınırım, oysa ben sizleri Allah’a ibadet etmeye, Allah katında O’na hiçbir şeyi şirk koşmamaya davet ediyorum.” dediğini beyan etmiştir. (Mukâtil, 1423, 1/282-283)*

Değerlendirme

Mukâtil, Yahudilerin ve Hıristiyanların Hz. İbrâhim’in kimin dini üzere olduğu hakkında iddiada bulunmalarına sebep olan bir hadise aktarmazken, (Mukâtil, 1423, 1/181-182) İbn İshak ve İbn Hişâm, Hz. Muhammed’in huzurunda Yahudi âlimlerinin ve Necran Hıristiyanlarının toplandığını ve konuşmaya başladıklarını ancak bu konuşmanın zamanla yerini tartışmaya bıraktığını, bu münakaşada tarafların birbirlerine üstünlük sağlayabilmek için Hz. İbrâhim hakkında asılsız iddialarda bulduklarını aktarmaktadır. (İbn Kesîr, 1998, 2/49) İbn Hişâm da Yahudilerin “İbrâhim Peygamber olsa olsa ancak bir Yahudi’dir.” dediklerini, Hıristiyanların da “İbrâhim Peygamber bir

Yahudi değil, O ancak bir Hıristiyan'dır." iddiasında bulduklarını zikretmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/194-195)

İbn İshak, Necran Hıristiyanlarının ve Yahudi hahamlarının iddialarını aktardıktan sonra onların bu asılsız iddialarını çürüten şu açıklamaları yapmaktadır. "Ey Yahudi hahamları İbrâhim peygamberin Yahudi olduğunu nasıl savunursunuz? O, sizin Peygamberiniz Hz. Mûsâ'dan önce yaşamıştır. Ve siz, Necran Hıristiyanları onun Hıristiyan olduğunu nasıl savunursunuz? Hıristiyanlık, Hz. İbrâhim'den çok sonraları ortaya çıkmış bir dindir." Bu açıklamalardan sonra da "*İbrâhim Yahudi de Hıristiyan da değildi. Fakat, o, Allah'ı bir bilen, şirkten kaçıp iman eden gerçek bir Müslümandı, müşriklerden de değildi.*" (Âl-i İmrân 3/67) âyetine yer vermektedir.(İbn Kesîr, 1998, 2/49)

Mukâtil, Âl-i İmrân sûresi 65-66. âyetlerin muhatabı olarak Yahudilerin önde gelenlerinden Ebû Yâsir, Kâ'b b. el-Eşref, Zeyd b. et-Tâbû ve İbn Ebü'l-Hukayk ile Necrân Hıristiyanlarını zikrederken,(Mukâtil, 1423, 1/283) İbn Kesîr, Âl-i İmrân sûresi 67-68. âyetlerin tefsirinde İbn İshak'tan aktardığı rivayetle Necran Hıristiyanlarını ve Yahudi hahamlarını bu âyetlere muhatap olarak aktarmaktadır.(İbn Kesîr, 1998, 2/49) İbn Hişâm ise Yahudilerden Ahbâr'ın ve Necranlı Hıristiyanların bu âyete muhatap olduklarını söylemektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/194-195) Mukâtil, Yahudilerle Hıristiyanların münakaşalarının yerini belirtmezken İbn Hişâm ise bu tartışmanın Medine'de olduğunu ifade etmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/194)

Mukâtil, Ehl-i kitabın Hz. İbrâhim hakkında onun kendi dinlerinden olduğuna dair iddiaları ile ilgili bilgileri Âl-i İmrân sûresi 65-66. âyetlerin tefsirinde zikrederken(Mukâtil, 1423, 1/181-182-183) İbn İshak bu bilgileri Âl-i İmrân sûresi 67-68. âyetleriyle ilişkilendirmektedir. İbn Hişâm ise Âl-i İmrân sûresinin 65-68. âyetlerini bu konu çerçevesinde değerlendirmektedir.(İbn Hişâm, 1990, 2/194-195) İbn İshak ve İbn Hişâm hariç diğer karşılaştırmaya esas alınan kaynaklarda konuyla ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve anlatma çabası İslâm'ın ilk yıllarından günümüze kadar her dönemde var olmuştur. Mukâtil b. Süleyman bu çabayı ve gayreti İslâm'ın ilk asırlarında ortaya koymuş ve *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserini telif etmiştir. Onun bu eseri Kur'ân'ın tamamını kapsamayı ve bir bütün halinde elimize ulaşan ilk tefsir kitabı olması yönüyle İslâm kaynakları arasında önemli bir yer edinmiştir. Bu çalışma da Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserindeki Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili rivayetlerin ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarından olan Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkîdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserlerinde yer alan bilgilerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çalışma, Mukâtil'in Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgilerinin diğer siyer ve megâzî kaynaklarıyla uyumunu veya çelişkilerini ortaya koyarak, siyer ve tefsir ilmi açısından önemli bir değerlendirme sunmuştur.

Mukâtil'in eserindeki Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili rivayetler, ilk dönem siyer ve megâzî eserlerindeki rivayetlerle karşılaştırıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Mukâtil'in eserinde aktardığı bilgilerin bazıları mukayese edilen kaynakların tümünde, bazıları ise bir kısmında yer almaktadır. Örneğin Ca'fer b. Ebû Tâlib, İbn Revâha ile Zeyd b. Hârîse'nin komutan olarak katıldığı Mûte Savaşı'nın Hıristiyan topraklarına yönelik olduğu ve bu üç komutanın Mûte'de şehit düştüğüne dair aktardığı rivayet, mukayese edilen kaynaklardaki bilgilerle birebir uyuşmakta ve karşılaştırmaya esas alınan tüm kaynaklarda bu bilgi bulunmaktadır. Mukâtil'in aktardığı rivayetin bazı kaynaklarda yer alması örneğinde ise Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanları için yazdırdığı vesika ile Urve b. Zübeyr ve İbn Sa'd'ın aktardığı vesika arasında küçük farklılıklar bulunsa da birbirine yakın bir rivayetle aktarım sağlanmıştır.

Mukâtil'in, araştırmaya konu olan eserinde naklettiği bazı bilgilerin mukayeseye esas alınan kaynaklarda yer almadığı görülmüştür. Bizans'ın Sâsânîlere galip gelmesine sebep olan hadiseyi Mukâtil tüm detaylarıyla kısaca şeklinde zikrederken karşılaştırılan kaynaklarda bu olay yer almamaktadır. Ancak Mukâtil'in aktardığı bu bilginin kendisinden sonraki tefsir eserlerinde yer aldığı görülmüştür. Bu durum Mukâtil'in kendisinden sonraki tefsir çalışmalarına kaynaklık ettiğini göstermektedir. Eserde yer

alan bazı rivayetler ise, karşılaştırmaya tâbi tutulan ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarında yer alan rivayetlerle çelişmektedir. Örneğin Mukâtil, Kehf sûresi 22, 25, 26. âyetlerin muhatabı olarak Necran Hristiyanlarını zikrederken İbn Hişâm bu âyetlere muhatap olanların Yahudi âlimleri olduğunu söylemiştir.

Mukâtil'in eserinde aktardığı bazı rivayetler ise kaynaklarda yer alan rivayetlere açıklık getirmektedir. Örneğin İbn İshak, Büdeyl b. Ebû Mâriye'nin iki Hristiyan'a vasiyeti konusunda sadece yemin etmelerinden bahsederken Mukâtil, iki Hristiyan'ın ikinci namazından sonra mihrabın yanında yemin ettiklerine dair bilgi vermiştir. Mukâtil, yeminin ne zaman ve nerede yapıldığını zikrederek konuya açıklık getirmiştir. Bununla beraber Mukâtil'in konuları aktarırken zikrettiği bazı isimler, değerlendirmeye tabî tutulan diğer kaynaklarda farklı şekilde yer alabilmiştir. Örneğin o, Ashâbı Kehf'in bazılarının isimlerini Devânus, Navâs, Resârinûs, Kâtilus ve Tastatnûs şeklinde zikrederken İbn İshak, Kestûnis, Beyrûnis, Denimûs, Yetûnes ve Kâluş olarak aktarmıştır.

Mukâtil'in, sebep-i nüzûlle ilgili olarak aktardığı bazı rivayetleri iki farklı âyetle ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Buna örnek olarak Kasas sûresi 52. âyetin sebep-i nüzûlü zikredilebilir. Mukâtil, Kasas sûresi 52. âyetin sebep-i nüzûlü olarak aktardığı kişileri, Hadîd sûresi 27. âyetin sebep-i nüzûlü olarak da aktarmıştır.

Mukâtil'in eserinde aktardığı bazı olayların sebep ve sonuçları, diğer kaynaklara kıyasla farklı bir şekilde zikredilmektedir. O, Temîm'in Allah'ın, sözü geçen kâse konusunda onların hainlik ettiklerini âyetle bildirmesi üzerine Büdeyl b. Ebû Mâriye'ye ait kâsenin değerini vârislerine verdiğini söylerken; İbn İshak ise onun, Müslüman olduktan sonra Büdeyl'in ailesine gelerek durumu kendilerine anlattığını ve sonrasında üzerine düşen payı vârislerine verdiğini aktarmıştır. Bununla birlikte Mukâtil'in, bazı olayların sebep ve sonuçlarını aktarırken kendi içinde çelişkiye düştüğü de olmuştur. Abdullah b. Cahş el-Esedî'nin Tebük Gazvesi'nden mazereti sebebiyle geri kaldığını söylerken devamında mazereti olmaksızın seferden geri kalanlar arasında da aynı ismi zikretmiştir.

Yapılan incelemede Mukâtil tarafından aktarılan bazı olayların ilişkilendirildiği âyetlerin ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarının ilişkilendirdiği âyetlerle aynı olduğu bazılarının ise farklı olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in Ehl-i kitabı hakka daveti konusunu Mukâtil, Bakara sûresi 137. ile 176. âyetleriyle ilişkilendirirken İbn İshak, bu konuyu

Mâide sûresi 17 ve 18. âyetlerle, İbn Hişâm ise Bakara sûresi 113, Âl-i İmrân sûresi 79 ve Mâide sûresi 18. âyetlerle ilişkilendirmiştir.

Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eserindeki Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili naklettiği bilgiler, mukayese edilen ilk dönem siyer ve megâzî kaynaklarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu bilgiler, diğer siyer ve megâzî kaynaklarının sunduğu olayları açıklayıcı ve detaylandırıcı nitelikte olup, tefsir ve siyer ilminin birbirini tamamlayıcı özellikte olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, Mukâtil'in tefsirinin ilmî değerini ve siyer ilmine katkılarını vurgulayarak, İslâm'ın ilk asırlarında Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve anlatma çabalarına yaptığı önemli katkıları ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Mukâtil b. Süleyman'ın Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgiler ihtiva eden *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eseri, her ne kadar siyer ve megâzî literatürü çerçevesinde kaleme alınmamış olsa da Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Bu tarz çalışmalar Mukâtil'in eserinde aktardığı rivayetlerin senet ve metinlerinin tahlil edilmesi, çağdaşı olan siyer ve megâzî eserleriyle mukayese edilmeye devam edilmesi durumunda daha özgün ve kapsamlı çalışmaların da ortaya çıkmasına olanak sağlayacaktır.

Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-kebîr* adlı eseri, Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili zengin bilgiler sunarak, tefsir ve siyer ilmi arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Bu eser, siyer ve tefsir kaynaklarının birbirini nasıl desteklediğini ve tamamladığını göstermesi açısından değerlidir. Bu tür çalışmalar, iki farklı bilim dalı olan siyer ve tefsir alanlarının aslında aynı kaynaktan beslendiğini göstermektedir. Gelecek araştırmalar, bu ilişkileri daha ayrıntılı inceleyerek, İslâm tarihi ve tefsir ilmine önemli katkılar sağlayacaktır. Tefsir kaynaklarının siyer ilmine kaynaklık ettiği dikkate alınarak, siyer ve megâzî olayları, tefsir kaynakları çerçevesinde yeniden değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, İslâm ilim geleneğindeki disiplinler arası bağları daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘. *el-Muşannef fi’l-ḥadîs*. thk. Habîbürrahman Azami. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403.
- Ağırakça, Ahmet. “Gassânîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Akyüz, Ali. “Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/28-29. İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- Albayrak, Kadir. “Nestûrîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/15-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fi târîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 20. Basım, 2017.
- Apak, Adem. *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Aycan, İrfan. “Urve b. ez-Zübeyr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aydın, Mehmet. “Hz. Muhammed Devrinde İslam-Hıristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış”. *Belleten Dergisi* 49/193 (1985), 53-64.
- A’zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsâtu fi’l-ḥadîsi’n-nebeviyye ve târîhi tedvînih*. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1413.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr. *Mu‘cemü me’sta‘em min esmâ’i’l-bilâd ve’l-mevâzi‘*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403.
- Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu’l-Büldân*. Beyrut: Dârü’l-Mektebeti’l-Hilâl, 1988.
- Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü’l-eşraf*. thk. Muhammed Hamîdullah. Kahire: Dârü’l-Ma‘ârif, 1959.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâ’ilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvâli şâhibi’ş-şerî‘a*. thk. Abdulmu’tî Kal’acî. Kahire: Dârrur-Reyyân lit-Turâs, 1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424.

- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Müsnedü'l-kebîr ve el-Bahrü'z-zehhâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Brockelman, Carl. *Kitâbu't-Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*. çev. Arp: Mahmûd Fehmî Hicâzî. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyye, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Mustafa Dib el-Boğa. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil İbn Süleyman ve Eserleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1-4 (Temmuz 1976), 1-36.
- Corci Zeydan. *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.
- Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi. *el-Kamil fi duafâi'r-ricâl*. Beyrut: el-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Cürcânî, Yusuf Ebu'l-Kâsım. *Târîhu Cürcân*. thk. Muhammed, Muhammed Abdulmuîdhan. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1401.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Ebü'l-Hasen Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfi el-Cedelî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çelik, İbrahim. *Mukâtil b. Süleyman ve Tefsirdeki Metodu*. Bursa: Rehber Ajans, 2000. Basım, ts.
- Çelik, Mehmet. "Süryânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Demirkent, Işın. "Bizans". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/230-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Develioğlu, Ferid. *Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-şahâbe*. thk. Adil b. Yusuf el-Azezi. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1998.

- Ebû Nuaym, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak El-İsfahanî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-aşfiyâ*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1394.
- Eroğlu, Muhammed. “Ashâbü'l-Uhdûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ersöz, İsmet. “Ashâb-ı Kehf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ertürk, Mustafa. “Ükeydir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fayda, Mustafa. “Cerbâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/391. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. “İbn Hişâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. “İbn İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. “İbn Sa'd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. “Siyer ve Megâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/324-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fayda, Mustafa. “Vâkıdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Garthwaite, Gene Ralph. *The Persians*. Oxford: Blakwell Publishing, 2005.
- Gündüz, Şinasi. “Mecûsîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Halîfe b. Hayyât. *Kitâbü't-Tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1414.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. Ankara: İmaj Yayınevi, 2003.
- Hamurcu, M. Fevzi. *Mukâtil b. Süleyman ve İlk Fıkhî Tefsir*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. M. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1271.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhibbüddin el-Hatîb – M. Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Mektebetü's-Selefiyye, 1960.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1994.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Mısır: Dârü'l-Meârif, 1382.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hazm, İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1431.
- İbn Hazm, İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 2017.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *eş-Şikâat*. thk. Seyyid Şerefuddin Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1395.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1990.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *Sîret-i İbn-i Hişam İslam Tarihi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Karaman Yayınları, 2006.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1978.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamîdullah. Fas: Ma'hadü'd-Diraseti ve'l-Ebhasi li't-Ta'rib, V. Muhammed Matbaası, 1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsettin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1431.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1981.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed. *eş-Tabakât*. thk. M. Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed. *eş-Tabakât*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Sadr, 1968.
- İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed. *eş-Tabakât*. thk. Muhammed Ali Ömer. 7 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbnu'l-Kelbî, Hişam b. Muhammed b. es-Sâ'ib b. Bişr. *Kitâbü'l-Esnâm (Putlar Kitabı)*. çev. Beyza Bilgin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-. *Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili)'l-'Arab*. thk. İbrahim Elibyarî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Lübnânin, 1400.
- Kallek, Cengiz. "Sâ'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/317-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kallek, Cengiz. "Vesk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kapar, Mehmet Ali. "Lahmîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Katâde, Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. *en-Nâsih ve'l-mensûh fî kitâbillâh*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Müessesetü'r-Risâle, 1418.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1419.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i kitap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1414.

- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi es-Sa'lebî(427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç Yayınları, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Kinde Kabilesi (Benî Kinde)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/54. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- L. Bilge, Mustafa. "Necran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Resâilü'l-Makrîzî*. thk. Ramazan Bedrî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1419.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Matbaatu's-Saâde, 1384.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 4 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423.
- Mûsâ b. Ukbe. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Muhammed Bâkşîş Ebû Mâlik. Rabat: Câmiatu İbn Zühr, 1994.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Doktor Muhammed Abdusselam. Mısır: Dârü'l-Fikr İslâmiyeti'l-Hadis, 1410.
- Naskali, Esko. "Sâsânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/507-508. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara, 4. Basım, 1995.
- Önkâl, Ahmet. "Benî Bekir b. Vâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/362-363. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

- Önkal, Ahmet. “Kayn (Benî Kayn)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/85. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. “Cezîme b. Âmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/508. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özdirek, Çavuşoğlu, Recep, Ali Hakan. “Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/28. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özkan, Halid. “İbn Şihâb ez-Zührî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sa‘lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur‘ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Turasi’l-Arabî, 2002.
- Sinanoglu, Mustafa. “Melkâiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/84-85. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sönmez, Zekiye. “Necrân’da Hıristiyanlık ve Hz. Muhammed’in Necrân Hıristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (Temmuz 2017), 133.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhiş fi ‘ulûmi’l-ḥadîs ve muştalâḥuh*. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, 1984.
- Süheylî, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî. *er-Ravzü’l-ünüf fi şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bni Hişâm*. thk. Ömer Abdusselam Selemî. Beyrut: Darü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 2000.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*. thk. Abdurrahman b. Ebi Bekr. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1431.
- Şehristânî, Ebü’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve’n-nihâl*. Kahire: Müessesetü’l-Halebî, 1431.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve’n-Nihâl*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu‘cemü’l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî,. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur‘ân*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1968.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1430.
- Tayyib, Muhammed Süleyman. *Mevsuatü'l-Kabaili'l-Arabiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1421.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâ Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Türker, Ömer. *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleymân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uğur, Mücteba. "Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Urve b. Zübeyr, Ebû Abdillâh Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esedî. *Megâzî Resûlillâh li-'Urve b. ez-Zübeyr*. thk. M. Mustafa el-A'zamî. Riyad: Mektebetü'l-Tertîbi'l-Arabî, 1401.
- Uslu, Recep. "Erzuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/70. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vacca, Virginia. "Urve b. ez-Zübeyr". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 13/66. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*. thk. Abdul Muhsin. Dârü'l-İslah, 1992.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Londra: Oxford University, 1966.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dârü'l-İlmiyye, 1989.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. 4 Cilt. Beyrut, 1984.
- Vasiliev, Alexander A. Vasiliev. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Arif Müfid Mansel. Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kübî*. Beyrut: Dârü Sâdir, 1412.
- Yâkût, Yâkût b. Abdullah el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dârü Sadr, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed Becevi. Beyrut: Da-ru'l Marife, 1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Nuaym el-Urkusûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 9. Basım, 1413.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1978.

Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1376.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb. *el-Megâzi'n-nebeviyye*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1401.

EK

Ek 1: Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrû'l-Kebîr* adlı eserinde yer alan Hz. Peygamber dönemi Hıristiyanlarıyla ilgili bilgilerle, ilk dönem siyer ve megâzî yazarlarından Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın eserlerinde yer alan bilgilerin karşılaştırmalı tablosu.

		MUKÂTİL	İBN İSHAK	İBN HİŞÂM
Mekke'de Hz. Peygamber'i Ziyaret Eden Hıristiyan Heyet⁴⁹	Hıristiyan Heyetin Sayısı	40 kişi	20 veya bu civarda kişi	20 veya bu civarda kişi
	Nereden Geldikleri	32'si Câfer b. Ebû Tâlib ile Habeşistan'dan 8'i Şam'dan	20 veya bu civarda kişi Habeşistan'dan Başka bir rivayette Necran'dan	20 veya bu civarda kişi Habeşistan'dan Başka bir rivayette Necran'dan
	Nereye Geldikleri	Medine	Mekke	Mekke
	Gelenlerin İsimleri	1. Rahip Bahîrâ 2. İdrîs 3. Ebrehe 4. Dureyd	5. Temmâm 6. Kasîm 7. el-Eşref 8. Eymen	-
	Gelenlerin İsimleri Başka Bir Rivayet	1. Bahîrâ 2. İdrîs 3. Ebrehe 4. Bureyd	5. Temmâm 6. el-Eşref 7. Eymen 8. Nâfi'	-

⁴⁹ Urve b. Zübeyr, Zührî, Mûsâ b. Ukbe, Vâkıdî ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	İBN ŞİHÂB EZ-ZÜHRÎ
Hz. Ebû Bekir'in Hıristiyanlar Hakkında Müşriklerle Bahse Girmesi⁵⁰	Bahis Meselesinin Fâilleri	Hz. Ebû Bekir Übey b. Halef el-Cumahî	Hz. Ebû Bekir
	Bahse Konu Olan Deve Sayısı	10 genç deve	-
	Bahis Süresi	3 yıllık	6 yıllık
	Bahis Süresinin Uzatılması ve Bahis Miktarının Arttırılması	9 yıl 100 deve	7 yıl -

⁵⁰ Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Necranlı Heyetin Üyeleri ve Görüşmenin Zamanı⁵¹	Heyetkilerin İsimleri	1. es-Seyyid 2. er-Re's 3. el-Âkîb 4. el-Hâris 5. el-Uskuf 6. Amr 7. Kays ile oğulları Huleyd ve Hâlid	1. el-Hâris 2. Kays 3. Hâlid 4. Huleyd 5. Amr 6. Zeyd 7. Yezid 8. Nubeyh 9. Abdullah 10. Yuhannes	1. el-Hâris 2. Kays 3. Hâlid 4. Huleyd 5. Amr 6. Ebû Hâris b. Alkame ve kardeşi Kürz 7. Şeybe 8. Ubeydullah
	Heyetin Sayısı	9 kişi	60 kişi Heyetin ileri gelenlerinden 14 kişi	Heyetin ileri gelenlerinden 14 kişi
	Görüşmenin Zamanı	-	Hicri 9. yıl	-
	Heyetin Hangi Amaçla Medine'ye Geldiği	-	-	Necran Hıristiyanlarına bir davet mektubu gönderilmesi üzerine

⁵¹ Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak ve Vâkîdî bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Hız. Muhammed'in Lânetleşmeye Kimleri Getireceđi⁵²	Lânetleşmeye Kimlerin Geleceği	1. Hz. Hasan 2. Hz. Hüseyin 3. Hz. Fâtıma 4. Hz. Ali 5. Hz. Hafsa 6. Hz. Âişe	-	1. Hz. Hasan, 2. Hz. Hüseyin 3. Hz. Fâtıma
	Necranlıların İhtilâf Ettikleri Konularda Aralarında Hükmedecek Kişi	-	Ubeyde b. Cerrâh	Ubeyde b. Cerrâh
	Heyet İçin Yazdırılan Vesika	Vesikadan bahsetmekte ve vesikayı rivayet etmektedir.	Vesikadan söz etmekte ancak vesikayı aktarmamaktadır	Vesikadan bahsetmekte ve vesikayı rivayet etmektedir
	Heyetin el-Âkıb'la Yaptığı İstişare	İstişareden kısa ve öz olarak bahsetmektedir.	İstişareden detaylı bir şekilde bahsetmektedir.	-

⁵² Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak ve Vâkîdî bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	URVE B. ZÜBEYR	İBN SA'D
Hız. Muhammed'in Necran Hıristiyanları İçin Yazdırıldığı Belge⁵³	Müslüman Elçilerin Misafir Edilmesi	En az yirmi gün süreyle	En az yirmi gün süreyle	En az yirmi gün, yirmi günden daha az bir süre de olabileceği
	Emanet Olarak Verecekleri Savaş Malzemeleri	Otuzar zırh, at ve deve	Otuzar zırh, at ve deve	Otuzar zırh, at, deve ve otuz mızrak
	Belgeye Şahitlik Edenlerin İsimleri	1. Ebû Süfyân 2. El-Mugîre 3. Mâlik b. Avf 4. Gaylân b. Amr 5. Akra' b. Hâbis	1. Ebû Süfyân 2. El-Mugîre 3. Mâlik b. Avf 4. Gaylân b. Amr 5. Akra' b. Hâbis	1. Ebû Süfyân 2. El-Mugîre 3. Mâlik b. Avf 4. Gaylân b. Amr 5. Akra' b. Hâbis 6. Âmir
	Necranlı Hıristiyanların Necran'dan Sürülmesinin Sebepleri	Sayılarının çokluğu ve saldırılarına dair endişe	-	Faiz yemeleri

⁵³ İbn Şihâb ez-Zühri, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkîdî ve İbn Hişâm bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	URVE B. ZÜBEYR	MÛSÂ B. UKBE	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Mûte Savaşı 54	Mûte Savaşı'nın Tarihi	-	Hicretin sekizinci yılı Cemâziyelevvel ayında	Hicretin sekizinci yılı Cemâziyelevvel ayında	Hicretin sekizinci yılı Cemâziyelevvel ayında	-	Hicretin sekizinci yılı Cemâziyelevvel ayında	Hicretin sekizinci yılı Cemâziyelevvel ayında
	Bizans Ordusuna Katılan Arap Kabileleri	-	1. Lahm 2. Cüzâm 3. Behrâm 4. Belî 5. Belgin	-	1. Lahm 2. Cüzâm 3. Kayn 4. Behrâ 5. Belî	-	1. Lahm 2. Cüzâm 3. Kayn 4. Behrâ 5. Belî	1. Behrâ 2. Vâil 3. Bekir 4. Lahm 5. Cüzâm
	Mûte'ye Gönderilen Elçi	-	-	-	-	Hâris b. Umeyr	-	Hâris b. Umeyr
	Elçinin Gönderildiği Yer	-	-	-	-	Busrâ Meliki	Şam	Mısır Kralı
	Mûte Savaşı'nda Şehit Düşenlerin Sayısı	3 kişi	6 kişi	7 kişi	8 kişi	9 kişi	12 kişi	-

⁵⁴ İbn Şihâb ez-Zühri bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

	MUKÂTİL	URVE B. ZÜBEYR	MÛSÂ B. UKBE	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM
Mûte Savaşı'nda Şehit Düşenlerin İsimleri⁵⁵	1. Ca'fer b. Ebû Tâlib 2. Abdullah b. Revâha 3. Zeyd b. Hârise	1. Ca'fer b. Ebû Tâlib 2. Abdullah b. Revâha 3. Zeyd b. Hârise 4. Hâris b. Nu'mân 5. Sürâka b. Amr 6. Zeyd b. Hârise b. Ğanem	1. Ca'fer b. Ebû Tâlib 2. Abdullah b. Revâha 3. Zeyd b. Hârise 4. Mes'ûd b. Esved 5. Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh 6. Hennâd b. Süfyân b. Abdülesed 7. Abdullah b. Ebî Rebî 8. Abbâd b. Maîs	1. Ca'fer b. Ebû Tâlib 2. Abdullah b. Revâha 3. Zeyd b. Hârise 4. Mes'ûd b. Esved 5. Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh 6. Abbâd b. Kays 7. Hâris b. Nu'mân 8. Sürâka b. Amr 9. Avf b. Mebzûl'un iki oğlu: Ebû Küleyb ve Câbir 10. Malik b. Efsa'nın iki oğlu Amr ve Âmir	1. Ca'fer b. Ebû Tâlib 2. Abdullah b. Revâha 3. Zeyd b. Hârise 4. Mes'ûd b. Esved 5. Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh 6. Abbâd b. Kays 7. Hâris b. Nu'mân 8. Sürâka b. Amr 9. Ubâde b. Kays	1. Ca'fer b. Ebû Tâlib 2. Abdullah b. Revâha 3. Zeyd b. Hârise 4. Mes'ûd b. Esved 5. Vehb b. Sa'd b. Ebî Serh 6. Abbâd b. Kays 7. Hâris b. Nu'mân 8. Sürâka b. Amr 9. Avf b. Mebzûl'un iki oğlu: Ebû Küleyb ve Câbir 10. Malik b. Efsa'nın iki oğlu Amr ve Âmir

⁵⁵ Zührî ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	MÛSÂ B. UKBE	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Tebük Gazvesi⁵⁶	Tebük Gazvesi'nin Tarihi	-	-	-	-	Hicretin 9. yılı Recep ayında	Hicretin 9. yılı Recep ayında
	Tebük Gazvesi'ne Katılmaya Güç Yetiremeyenler	7 kişi	6 kişi	7 kişi	7 kişi	7 kişi	7 kişi
	Tebük Gazvesi'ne Katılmamak İçin Mazeret Bildirenlerin Sayısı	50 kişi, başka rivayette seksen küsur kişi	-	-	Benî Gıfâr kabilesinden 82 kişi	-	87 kişi
	Tebük Gazvesi'nden Geri Kalan Kabileler	1. Cüheyne 2. Müzeyne 3. Benî Uzre	-	-	1. Cüheyne 2. Müzeyne 3. Gıfâr 4. Eslem 5. Eşca'	-	-

⁵⁶ Urve b. Zübeyr ve Zührî bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

	MUKÂTİL	İBN İSHAK	VÂKIDÎ	İBN HİŞÂM
Tebük Gazvesi İçin İnfakta Bulunanlar⁵⁷	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hz. Osman 2. Abdurrahman b. Avf 3. Âsım b. Adî 4. Ebû Akîl b. Kays el-Ensârî 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hz. Osman 2. Abdurrahman b. Avf 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hz. Osman 2. Abdurrahman b. Avf 3. Âsım b. Adî 4. Hz. Ömer 5. Abbas b. Abdülmuttalib 6. Sa'd b. Ubâde 7. Muhammed b. Mesleme 8. Talha b. Ubeydullah ve Müslüman kadınlar 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hz. Osman 2. Abdurrahman b. Avf 3. Âsım b. Adî 4. Ebû Akîl b. Kays el-Ensârî

⁵⁷ Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Mûsâ b. Ukbe ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	İBN İSHAK	İBN HİŞÂM	İBN SA'D
Necran Hıristiyanlarının Ashâb-ı Kehf Hakkındaki İddiaları⁵⁸	Konu Bağlamında Değınilen Âyetler	Kehf sûresi 22, 25, 26.	Kehf sûresi 22.	Kehf sûresi 22, 25, 26.	Kehf sûresi 22.
	Âyetlerin Muhatabı	Necran Hıristiyanları	-	Yahudi âlimleri	-
	Mağarada Kalan Gençlerin Sayıları	8 kişi	8 kişi	-	7 kişi
	Mağarada Kalan Gençlerin İsimleri	1. Devânus 2. Navâs 3. Martûnis 4. Resârinûs 5. Kâtilus 6. Tastatnûs 7. Mekselmînâ 8. Yemlihâ	1. Mekselmînâ 2. Temlîha 3. Martûnis 4. Kestûnis 5. Beyrûnis 6. Denimûs 7. Yetûnes 8. Kâluş	-	-

⁵⁸ Urve b. Zübeyr, Zührî, Mûsâ b. Ukbe ve Vâkîdî bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

		MUKÂTİL	ZÜHRÎ	İBN HİŞÂM
Ashâbü'l-Uhdûd Kıssası⁵⁹	İlişkilendirilen Âyetler	Burûc sûresi 5-10 arası âyetler	-	Burûc sûresi 4-8. arası âyetler
	Ashâbü'l-uhdûd Kıssasının Fâili	Yûsuf b. Zûnüvâs	Kral	Zûnüvâs
	Ölenlerin Sayısı	89 kişi	70000 kişi	Yirmi bine yakın kişi
	Hendek Sahiplerinin İnancı	-	-	Yahudilik

⁵⁹ Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Vâkîdî ve İbn Sa'd bu konuyla ilgili bilgilere yer vermemektedir.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Halil AKINCIOĞLU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Akıncıoğlu, Halil-Atmaca, Esra. “Bizanslılar ile Sâsânîler Arasında VII. Asırda Yaşanan Gelişmelerin İlk Müslümanların Müşriklerle İlişkilerine Etkisi: Mukâtil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) <i>Tefsîrû’l-Kebîr</i> Adlı Eseri Işığında”. 472-480. Ankara: 2. Bilsel International Gordion Scientific Researches Congress, 2024.	